

Soome-ugri sõlmed

Fenno-Ugria

2014

Soome-ugri sõlmed

2014

Fenno-Ugria
2015

Raamatu väljaandmist toetasid Eesti Kultuurkapital ja hõimurahvaste programm

Toimetaja Üve Maloverjan
Keeletoimetaja Ellen Arnover
Tehniline toimetaja Kristi Kingo
Kujundaja Alar Kitsik

Esikaanel:

Lennart Meri viimase etnograafilise filmi „Toorumi pojad” teisel ekspeditsioonil 1988. aastal hantide juures, Lääne-Siberis Agani jõel Töltšinite suveleeri lähedal. Foto: Reet Sokmann, režissööri assistent

© MTÜ Fenno-Ugria Asutus
www.fennougria.ee

AS Atlex
Kivi 23, Tartu, 51009
Tel 734 9099, Faks 734 8915
atlex@atlex.ee, www.atlex.ee

ISSN 2228-1894

Sisukord

- 5 Saateks

Hõimupäeva konverents „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus“

- 8 Eva Toulouze. Juri Vella, väga tavaline ja väga eriline põliselanikust haritlane
- 19 Vladimir Krjažkov. Venemaa õigusaktid põhjala põlistest väikerahvastest
- 28 Nina Nesterova. Rahvuslik keelepoliitika Põhja-Venemaa soome-ugri rahvastel
- 33 Dmitri Harakka-Zaitsev. Isurite ja vadjalaste rahvusidentiteeti ohustab tööstuse pealetung
- 37 Art Leete, Vladimir Lipin. Komi jahimehed ja keskkonnamuutused
- 46 Anzori Barkalaja. Majanduskasvu mudel ja põlisrahvaste eluviis

Soome-ugri liikumine

- 51 Oliver Loode. Hõimurahvad Putini hammasrataste vahel
- 55 Viia-Kadi Raudalainen, Andres Heinapuu. Petroskois kavandati järgmist soome-ugri maailmakongressi
- 58 János Pusztay. Hõimurahvad ja Ungari
- 64 Mall Hellam. Huvastijätt Ungari saatkonnaga

Soome-ugri rahvad

- 66 Jaak Prozes. Merjalased ja slaavlaste kolonisatsioon
- 75 Eva Toulouze, Liivo Niglas, Laur Vallikivi. Baškiirimaa udmurtide ohvipalvused ja ohvripapid
- 84 Natalia Ermakov. Ersa itkud: traditsioonid ja tänapäev

Kultuur ja kultuuripealinn

- 92 Viia-Kadi Raudalainen. Hõimurahvastes peitub saladus. Intervjuu Jaak Johansoniga ja Leanne Barboga
- 99 Jaak Lõhmus. Hõimurahvad filmilindil ja võrguavarustes. 50 aasta eest ja edaspidi
- 102 Viia-Kadi Raudalainen. „Veelinnurahva“ näituse rännuteed
- 109 Piret Koosa, Svetlana Karm. Karu, õ ja „Joškin kot“ – näitus soome-ugri brändist Eesti Rahva Muuseumis
- 115 Julia Nikitina-Šahtina. Soome-ugri kultuuripealinna Bõgõ edulugu
- 118 Aivar Ruukel. Hõimutoidupidu kultuuripealinnas

Reisid ja ekspeditsioonid

- 121 Jaak Prozes, Viia-Kadi Raudalainen, Taisto Raudalainen. Omnibussiga Vadja-, Isuri- ja Ingerimaal
- 126 Laura Jamsja, Maris Reintal, Anna-Kristina Rätsep. Filmiexpeditsioon Tatarstani maride juurde
- 130 Contra. Udmurdimaa reis: kött täüs ja miil hää

Fenno-Ugria Noored

- 134 Tiina Klooster, Merit Müller. Keeleelustamiseminar Vieljärvi külas Karjalas
- 138 Eda-Riin Leego, Patrick Juho-Ville O'Rourke. Fenno-Ugria Noored Furoril
- 141 Tiina Klooster, Patrick Juho-Ville O'Rourke. Koosolekul kultuuripealinnas Bõgõs

Raamatud ja väljaanded

- 144 Leiu Heapost. „Soome-ugri rahvaste füüsiline antropoloogia“. Meie ja teised
- 152 Enn Ernits. „Oma maa ubina äitsen“. Põhjalik teos ingerisoomlaste käekäigust 20. sajandil
- 156 Muš Nadii, Fenno-Ugria Asutus. Udmurdi eepos „Köldõsini aeg“
- 161 Fenno-Ugria Asutus. Eesti keeles on ilmunud ersa kirjaniku ajalooline romaan

Aasta 2014

- 163 Fenno-Ugria Asutus. Soome-ugri aasta 2014. Eesti vaatenurk
- 169 Fenno-Ugria Asutus. Auhinnad ja stipendiumid 2014
- 172 MTÜ Fenno-Ugria Asutus 2014. aastal

Saateks

Tänavu pole Fenno-Ugria Asutuse aastaraamatule kerge saatesõna kirjutada. Ajad on ärevad ja kuigi me ise suuremate tõmbetuulte eest varju hoiame, võib õhus aduda hämmeldust, ebakindlust ja umbusku – kartust, et soome-ugri rahvad võiksid kuidagi omaette hoida ja niiviisi suurriiki ohustada. Tegelikult on nii Fenno-Ugria Asutuse kui ka selle liikmesorganisatsioonide ja partnerite kandvateks ideedeks väiksemate ja ohustatud sugulasrahvaste uurimisel ning toetamisel koostöö, milles löövad kaasa erineva taustaga osalised. Meie raamat annabki põgusa ülevaate 2014. aasta seesugustest tegemistest, et jagada oma kogemusi nii erialateadlasest kui ka asjaarmastajast lugejaga.

Nagu ikka, avaldame „Soome-ugri sõlmedes“ hõimupäevade konverentsil kõlanud ettekanded. 2014. aastal oli konverents pühendatud 2013. aastal lahkunud metsaneetsi kirjamehe Juri Vella mälestusele ning sellel käsitleti majandustegevuse mõju põlisrahvaste traditsioonilisele eluviisile, aga ka põlisrahvaste õigusküsimusi ning keelepoliitikat.

2014. aasta jäi 2012. aastal Siófokis toimunud ja 2016. aastal Lahtis kavandatava soome-ugri maailmakongressi vahele, vaheaastal on tavaks korraldada vahekokkuvõtteid tegev konverents. Petroskois peetud konverentsil arutati eelkõige soome-ugri liikumise ajakohastamise küsimusi. Venemaa foobiast soome-ugri küsimustes annab ülevaate meie juhatuse liige Oliver Loode, kes esindab ühtlasi Eestit ÜRO põlisrahvaste püsifoorumil. Suvel jahmatas eestlasi Ungari saatkonna sulgemine – avaldame raamatus Ungaris hõimupäevade üritusel kõlanud sõnavõtu, kus ta käsitleb muu hulgas ka seda teemat.

Kaks aastat tagasi kirjeldasime aastaraamatus ekspeditsiooni välja surnud soome-ugri rahva merjalaste jälgedes. Fenno-Ugria Asutuse töötaja Jaak Prozes on teemasse tõsisemalt süvenenud ja jagab uurimistulemusi ka lugejaga. Huvitavad ja väärt uurimused käsitlevad udmurtide ja ersade usundimaailma ja traditsioone.

Jätkame hoogsalt käima läinud kodanikualgatuse – soome-ugri kultuuri-pealinnade projekti tutvustamist. Sõna saavad nii 2014. aasta soome-ugri kultuuripealinna Bõgõ programmi korraldajad kui ka need, kes mullu reisi sellesse Udmurdimaa külla ette võtsid. Tutvustame ka teisi soome-ugri rahvastega seotud põnevaid kultuuriprojekte ning anname ülevaate 2014. aastal ilmunud soome-ugri teemalistest väljaannetest.

Õnneks ei ole soome-ugri huviliste reisihimu veel kusagile kadunud ja see on toonud raamatusse mõnedki reisikirjad. Fenno-Ugria Asutuse enda suverees viis seekord lähisugulaste juurde oma silmaga vaatama, kuidas tööstuse areng Laugasuu sadamapiirkonnas ning vadja ja isurite kogukondade külaelul omavahel

kokku sobivad. Ka hiljuti loodud seltsingu Fenno-Ugria Noored liikmed on käinud hõimurahvaste aladel osalemas soome-ugri noorte koostööüritustel.

Täna kõiki neid inimesi, kes on vaevaks võtnud oma ettekanded, mõtted, kogemused või muljed kirja panna. Aitäh toimetajatele, kes kireva materjali on kokku koondanud ja keeleliselt üle vaadanud. Oleme südamest tänulikud kõigile, kes on selle raamatu koostamisel hea nõu, asjalike märkustega või muud moodi abiks olnud.

Head lugemist!

Viia-Kadi Raudalainen

MTÜ Fenno-Ugria Asutus tegevjuht

Isurite maa kohale Leningradi oblastis Soikkola poolsaarel on kogunenud tumedad pilved.
Foto: Eha Viluoja

Hõimupäevade konverents

„Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus“

Hõimupäeval, 18. oktoobril 2014 peeti Tallinnas rahvusraamatukogus MTÜ Fenno-Ugria Asutuse eestvõttel rahvusvaheline konverents, mis oli pühendatud metsaneenetsi kirjaniku, luuletaja ja põhjapõdrakasvataja Juri Vella mälestusele.

Juri Vella (1948–2013) oli kirglik enda ja oma rahva õiguste eest võitleja, kes võttis vajadusel ka kirve kätte ja pani püssi palge, rääkimata kirjade ja pöördumiste saatmisest nii Venemaa riigijuhtidele kui ka rahvusvahelistele organisatsioonidele. Viljeledes küll traditsioonilisi eluviise, pidas ta ometigi väga tähtsaks põlisrahvaste tehnilist arengut.

Viimastel aastakümnetel on Venemaal ning teistelgi põhja-aladel laienenud gaasi- ja naftatootmine. Kannatajaks on nii loodus kui ka põlisrahvad. Samas on põlisrahvad huvitatud maapõuest saadavast tulust, millest on veelgi enam huvitatud riigid. Senini on riigid püüdnud seaduste kaasabil põlisrahvaste huvisid eirata. Siiski on Kanada ja Ameerika Ühendriigid hakanud üha rohkem maksma põlisrahvastele loodusvarade kasutamise eest kompensatsiooni, samuti on need riigid andnud põlisrahvastele loodusvarade kasutamise üle üha enam otsustusõigust.

Konverentsil esinejad arutlesid, milline võiks olla põlisrahvaste positsioon neid puudutavates majandusküsimustes, kas põlisrahvastele on piisavalt võimalusi oma huvide eest seisemiseks ning milline oleks õiglane kompensatsioon maavarade kasutamise eest. Missugune võiks olla tulevik ja kas põlisrahvaste traditsioonilisel majandusel võiks olla perspektiivi. Konverentsil esinesid ettekannetega teadlased ja asjatundjad, kes on spetsialiseerunud põlisrahvaste õigusküsimustele, etnoloogiale ning kulturooloogiale.

Fenno-Ugria Asutus korraldas konverentsi Eesti kultuuriministeeriumi ning Soome ja Ungari suursaatkondade abiga, toetas haridus- ja teadusministeeriumi hõimurahvaste programm.

Konverentsi algul esinesid põhjarahvaste esindajad. Foto: Eha Viluoja

Juri Vella, väga tavaline ja väga eriline põliselanikust haritlane

Eva Toulouze

Juri Kõlevitš Aivaseda, kirjanikunimega Juri Vella oli erakordne isiksus. Ta suri 12. septembril 2013 ja sellest on jäänud meile tühjusetunne, mis veel kaua aega tunda annab. Meenutan selles artiklis tema isiksuse erijooni. Peale selle, et Juri Vella elu ja tegevus puudutab otseselt Lääne-Siberi põliselanikke ja ühtlasi kogu maailma, tuleb välja tuua, et tal oli eriline suhe Eestiga.

Juri Vella käis Eestis kaks korda: ta veetis 2000. aasta sügisel kaks nädalat Tartus koos naise Jelena Fjodorovna ning Num To metsaneetsi kultuuri kandja Tatva Ngahhanõga. Tartus olles pidas ta avaliku esinemise ning lindistas metsaneetsi rahvaluulet Eesti kirjandusmuuseumi stuudios. Teist korda käis ta Pariisist naastes Eestis 2013. aasta märtsis, andis Fenno-Ugria Asutuses Jaak Prozelese pika intervjuu ja kohtus tema tegevusest huvitatud inimestega.

Juri Vella oma metsas. Foto: Eva Toulouze, 2009

Oma raamatutesse lisis Juri Vella sageli ka tõlgitud tekste: Art Leete eesti keelde tõlgitud „Luigejaht“ figureerib juba „Räägi minuga“ („Поговори со мной“) esimeses väljaandes. Juri Vella luuletusi on Eestis korduvalt avaldatud – vähemalt kahes Loomingu numbris 1999. ja 2014. aastal, vastavalt Aare Pilve ja Indrek Koffi vahendusel, ning kahes eraldi kogumikus: „Räägi minuga“ (2009), kus tema luuletused on eesti keelde tõlkinud Arvo Valton ja Art Leete, ja „Järvetuul“, mis sisaldab proosatekste ja „kõike, mis meenutab proosat“ (2011).

Selle artikli eesmärk on kokku võtta Juri Vella tegevus ja isikupära ning näidata, mille poolest oli tegu ainulaadse isiksusega. Ka artikli pealkiri lähtub sellest eesmärgist: Juri Vella oli põliselanikust haritlane, kuid tal oli tavaliste põliselanikega rohkem ühist ning ta jagas nendega läbielatud rohkem kui Siberi haritlastel tavaks, ent samal ajal erines tema elutee nende omast. Sellest tuleb ka tema eriline vaatenurk maailma probleemidele. Vella elutee võib jagada kolme ossa.

Elutee esimene osa: tavaline põliselanik

Põhjapõdrakasvatataja peres 1948. aastal sündinud metsaneenetsi poiss elas esimese osa oma elust – umbes neljakümnenenda eluaastani – nagu tavaline Lääne-Siberi põliselanik. Ta sündis metsas Varjogani küla lähistel ja elas seal oma vanemate ainsa lapsena kuni isa traagilise surmani samal aastal, kui siitilmast lahkus Stalin. Varjoganis oli internaatkool, kus käis ka Vella, aga tänu sellele, et külas elas tema isapoolne vanaema, möödus see aeg harmoonilisemalt kui paljudel tema eakaaslastel: vanaema Nengi kodu uks oli talle alati valla ja just vanaema kasvataski temast metsaneenetsi. Aastaid hiljem rääkis Juri, kuidas ta vahel põgenes internaadist, et ööbida vanaema juures ja sai kasvatajatelt-õpetajatelt karistada sel kombel, et pidi järgmisel õhtul kõigile vanaemalt kuulnud muinasjutte rääkima.

Pärast algkooli lõpetamist jätkas ta haridusteed juba mujal, Agani keskkoolis asuvas samanimelises külas, kus ta tutvus ka oma tulevase naisega. Keskkoolis tuli tal käia sootuks suuremas keskusel, Surguti linnas. Seal aga läks tal tunduvalt halvemini kui eelmistes koolides ja konflikti tõttu vene keele õpetajaga jäi tal keskkooli pooleli. Noor Juri, nagu paljud teisedki põliselanikud sellesarnases olukorras, eelistas pöörduda tagasi kodukanti.

Ta abiellus 19aastasena handi naisega ja pidi jääma elama Agani külla, kuna naine oli oma pere noorim laps ja pidi seetõttu hoolitsema vananeva ema eest. Sarnaselt teiste põliselanikega käis ka Juri sõjaväes, kuid see ei olnud talle traumeeriv kogemus. Nagu teisedki, tegi ta igasuguseid tõid: vedas posti kaugematesse küladesse, kogus jõe ääres kalapüüdjatelt kala, juhtis niinimetatud punast tšummi ehk põhjaalade põliselanikele kohandatud info-, propaganda- ja kultuurikeskust. Nagu paljud teisedki, uskus Juri Vella parteisse. Ta oli korralik aktiivne noor isa, ei seadnud midagi küsimärgi alla ning püüdis isegi kaks korda parteisse astuda, kuid mõlemal korral keeldus partei teda oma rüppe võtmast.

Mille poolest erines Juri Vella varane elutee nende põliselanike omast, kellest hiljem said õpetajad, kirjanikud või muul alal tegutsenud haritlased? Tavaliselt ei jätnud nemad kooli lõpetamata, vaid jätkasid õpinguid oma piirkonna pedagoogilises instituudis ning suundusid seejärel ülikooli, kas siis Leningradi põhjarahvaste instituuti või Moskvasse. Olulisel eluperioodil vene keskkonnas viibides võtsid mehed sageli vene naise – nii tegid näiteks Juvan Šestalov ja Jeremei Aipin – ning kui nad koju naasidki, jäid nad perega linna elama.

Tagantjärele vaadatuna võib näha, et juba tollal ei olnud Juri siiski päris tavaline põliselanik. Ta luuletas vene keeles. Seetõttu läks ta tülli oma Surguti vene keele õpetajaga. Teine asi, mis pole küll Vellale ainuomane, ent on põliselanike seas küllaltki haruldane, on see, et paar aastat pärast sõjaväeteenistusest naasmist otsustas Juri joomise maha jätta. Selleks läks ta koos paari Varjogani mehega lausa Sverdlovskisse ühe kuulsa arsti juurde, kes nad tõepoolest joomisest võõrutas. Ja lõppude lõpuks näitab ehk midagi ka see, et partei Juri Vellat oma ridadesse ei tahtnud.

Elu läks edasi. Perre sündis neli tütart. Lena ema suri ja nad läksid tagasi mehe kodukülla Varjogani, kus Juri hakkas kohalikus kolhoosis kütiks. Aastad möödusid. Juri Vella elus jõudis kätte teine oluline etapp.

Juri kütina. Foto: Juri Vella arhiiv

Elutee teine etapp: avastuste aeg

Vella elutee teise etapi alguses mängis suurt osa vene etnograaf Izmail Gemujev: ta luges kohalikus ajakirjas avaldatud Juri luuletusi ja soovitas Vellal ülikooli minna, õigemini astuda Moskva kirjandusinstituuti. Juri sai aru, et see on talle sobiv väljakutse. Esmalt lõpetas ta keskkooli ja astus seejärel Moskva instituuti. Ta õppis kaugõppes kokku kuus aastat, igas kuus käis ühe nädala loenguid kuulamas. Ülejäänud aja pühendas ta endiselt küttimeelsele. Kolm esimest õpinguaastat olid Vellale väga tähtis aeg. Hilisemad õpingud olid tema arvates liigsed ja ülikooli lõpetas ta ainuüksi tänu sõprade ja õppejõudude õhutusele. See-eest need kolm esimest aastat muutsid ta elu põhjalikult.

Vella avastused võib koondada kahe märksõna alla: kultuur ja kriitika.

Kultuur

Selle märksõna all, mille tähendus vene keeles on keeruline (vt Grant 1995: 15–16), peitub Vella jaoks mitu avastust. Esiteks avastas Juri loengutel käies, et on olemas vene kultuur. Et venelased on loonud ka inimlikke, intellektuaalseid ja kunstilisi väärtusi. Kuigi ta pidanuks juba kooliajast seda teadma, ei olnud kool seda ülesannet täitnud: kool vaid hävitas temas tema põliselaniku väärtused, aga asemele ei andnud midagi (Niglas 2003). Vella silmapiir avardus.

Teiseks avastuseks oli see, et on maailmas on olemas või kunagi olnud ka palju teisi, loomult väga erinevaid kultuure. Näiteks antiikkultuur. Kui tema kodukandis samastus kultuur venelaste propageeritava eluviisiga, siis nüüd nägi Juri, et on ka teistsuguseid ühiskonnamuudeleid, mida tunnustatakse kultuurina. Seega tuli tal minna Moskvasse, et saada teadlikuks, et ka neil endil, põliselanikel, on oma kultuurimudel, mis küll erineb vene omast, aga mis on sellegipoolest täisväärtuslik kultuur. Ta läks kaugele kodunt eemale, et leida iseennast.

Kriitika

Mainisin eespool, et Juri ei kahelnud partei autoriteetsuses. Üldse usaldas ta küsimusi esitamata kõike, mis tuli ülalt, mida rääkisid õpetajad, vanemad inimesed, administratsioon. Kõrgharidus õpetas talle, et need tunnustatud autoriteetid on talle paljuski valetanud. Palju kooliharidusest saadud põhitõdesid lihtsalt purunes, põhjustades uskumissüsteemi lagunemise. Näiteks oli koolis õpetatud, et valged olid kodusõjas bandiidid. Kirjandusinstituudis kuulis ta esimest korda, et nende hulgas oli ka ausaid ja kõrgelennulisi intellektuaale, poete. Aga kui juba sellises asjas on valetatud, siis kas saab veel uskuda, et ka teistes asjades ei valetatud?

Sel avastusel olid kaugeleulatuvad tagajärjed, sest usaldust, mida kord on petetud, ei ole enam võimalik taastada. Juri tegi radikaalse valiku: ta ei uskunud enam, mida talle räägiti. Ta pidi ise hakkama kõike kontrollima ja läbi mõtlema.

Elutee kolmas etapp: muutuste aeg

Juri Vellast sai isemõtleja, temast sai tõeline intellektuaal, kui mõista selle sõna all inimest, kes mõtestab ümbritsevat mõistuse abil. See mõjutas ka tema argielu. Juri jõudis endas selgusele, mõistis, milline ta peaks olema. Ta mõistis, et tahab kindlasti õpitud levitada omasuguste seas. Selleks peab ta neile olema eeskujuks ja tekitama iseendast uue kuvandi, mis näitlikustaks väärrika põliselaniku elu 20. sajandi lõpus. Aga sellest on vähe. Ta peab sügavalt oma isiksust ja ennast kui isikut muutma, sest ta teab, et teda on kujundanud nõukogude kool ja ühiskond, mis on mõndagi temas hävitanud. Nüüd ta peab endasse süüvima, oma olemuse kriitiliselt läbi sõeluma ja taas üles ehitama. See isiklik plaan tuli tal ellu viia täiesti

üksinda. Tema lähikondsed ei saanud talle toeks olla ja neil puudus huvi sisuliste aspektide vastu. Selles põhjalikus ja raskes töös olid talle abiks metsas elavad neenetsi vanamehed Auli Jusi ja Pavel Aivaseda ning peale nende sai ta aluseks võtta vanaemalt päritud teadmised metsaneenetsi traditsioonilisest kultuurist.

Oma isiksuse uuesti ülesehitamiseks tuli minna tagasi põliselanikuks olemise juuretasandile: elu keset metsa, põhjapõtrade kasvatamine... Seeläbi sai Juri ellu viia ammuse unistuse. 1990. aastal võttis ta kolhoosist oma tööraamatu välja, ostis viimase palga eest kümme põtra ja lendas koos naisega helikopteriga umbes 150 kilomeetrit Varjogani külast põhja poole, kus Juri vanaema oli kunagi põhjapõdrakarja pidanud. Nad ehitasid püstkoja ja hakkasid palkonni ehitama. Seejärel ehitasid nad kraali ja kümneid kilomeetrid aedu. Algas Juri Vella elu metsas.

Ühiskondlik olukord aitas sellele otsusele kindlasti kaasa: 1990. aastal Venemaal üldiselt ja iseäranis külakeskkonnas kõik lagunes. Kolhoos andis märku, et vanad struktuurid kaua ei püsi. Tööhõive külas kahanes pidevalt, peagi pidid seal töökohad sootuks kaduma. Elu metsas muutus aga taas võimalikuks. Hantõ-Mansiiskis, piirkonna pealinnas, saavutas põliselanike ühendus Jugra Päästmine kohalikus duumas seaduseelnõu algatamise. Seda arutati ja seadus võeti ka vastu: põliselanikel võimaldati võtta kasutusele oma kunagised klannimaad tingimusel, et nad viljeleksid seal traditsioonilist eluviisi. Juri ei olnud ainus, kes sellest võimalusest kinni haaras.

Sellel algupära poole pöördumisel oli kaks põhitahku: keele taastamine ja ellujäämine. Keele taastamisega hakkas Juri tegelema kohe alates 1990. aastast. Aasta varem oli sellele projektile aluse pannud tema onu Leonid Aivaseda, kes oli kohalikus handikeelses ajalehes asunud koostama metsaneenetsikeelset lisalehte. Selleks pidi vana mees välja mõtlema metsaneenetsi keele kirjasüsteemi, sest metsaneenetsi kirjakeelt veel ei olnud. Pärast Aivaseda surma jätkas Juri tema tööd, täiustades kirjasüsteemi ja kirjutades nii lühiartikleid kui ka luuletusi ning panes kirja rahvaluulet, avaldades fotosid ja joonistusi. Sellele lehele – üks A4- või A3-formaadis mõlemalt poolt trükitud leht – pani ta nimeks Meie Elu, metsaneenetsi keeles Tilhivsama. Lisalehte ilmus kaheksa numbrit, siis aga loobus Juri selle tegemisest: ta mõistis, et tema missiooni teine külg on märksa olulisem ja puudutab rohkem inimesi (kõiki põliselanikke, nii hante kui ka metsaneenetseid) ning nõudis kogu tema tähelepanu.

Põhiküsimuseks sai metsas ellujäämine. Sellel oli füüsiline väljakutse: Juri pidi endale ehitama kõik eluks vajaliku. Seda enam, et Vella ei olnud askeetliku

Juri kraalis talvelaagris.
Foto: Eva Toulouze, 1999

ellusuhtumisega. Ta tahtis näidata, et metsas on võimalik elada väärikat elu: kui mujalt sisse rännanud metsatöölised nägid metsas elavates põliselanikes lihtsalt metslasi, siis Juri silmis oli oluline näidata, et on võimalik elada mugavat ja teistest täiesti sõltumatut elu, mis pakub ka vaimset rahuldust. Kõigeks selleks tuli välja valida laagripaigad, ehitada mitu palkmaja – et tema pere igal majapidamisel oleks omaenda elamine –, ehitada saunad ja käimlad. Tuli hankida ka transpordivahendeid ehk mootorsaane ja ise valmistada haabjaid. Oli vaja vähemalt kahte elektrigeneraatorit, ühte talvelaagrisse ja teist suvelaagrisse, kus elati suhteliselt paikselt, rääkimata elektriühjust ja videomagnetofonist. Viimastel aastatel lisandusid arvutid (Juri sai esimese arvuti oma 50 aasta juubeliks 1998. aastal), autod (juhiloaeksamid sooritas Vella 2000. aastal – vt Niglas 2011), mobiiltelefonid (2000. aasta sügisel), televiisor. See kõik pidi tagama talle ja tema lastele piisavalt mugava elu.

Selle elu nurgakivi oli põhjapõder. Kuigi metsaneenetsi traditsioonilises kultuuris oli etnograafiliste andmete järgi põhjapõdra tähtsus suhteline – karjad olid väikesed, põhilist elatist saadi jahipidamisest ja kohati kalapüügist –, siis viimastel aastakümnetel on põhjapõdra sümboolne väärtus pidevalt kasvanud, nii et põliselanikuks olemine oli 20. sajandi lõpus tihedalt seotud põhjapõdrade omamisega (Niglas 1999). See oli Juri Vellale ilmselge, kui ta 1990. aastal korraldas tuhande põdra sissevedamise Jamali Neenetsi ringkonna Jar-Sale sovhoosist ja nende jagamise Handi-Mansi ringkonna põliselanikele, kes soovisid taas metsa elama asuda.

Juril tuli õppida põhjapõdrakasvatajaks. Kümnest loomast on karja loomiseks vähe. Tal kulus umbes aasta, et oma loomad kodustada, õppida neid tundma, õppida tajuma, kuhu nad öösel suunduvad, et neile hommikul järele minna. Ta pidi õppima neid lassoga püüdma ja vasikatele kõrvadesse märke löikama. Ta pidi

Põhjapõdrakari suvelaagris. Foto: Eva Toulouze, 2009

õppima isaseid kastreerima. Elu lõpuni väitis Vella, et ta on noor põdrakasvataja, kellel on tunduvalt vähem oskusi kui ta vanematel sõpradel ja isegi noorematel naabritel, kes on kogu elu metsas elanud.

Kui Juri selle elutähtsa otsuse langetas, oli naine Lena talle toeks. Ent kui Jurile oli see isikliku projekti sammhaaval teostamine, siis naisele tähendas see ainuüksi abikaasa kohustust olla mehele abiks. Ka mõni tütardest tuli mõneks aastaks vanemate juurde elama, kuid külaelu meelitas nad kõik uuesti oma rüppe. Juri oli teadlik, et ta surub lähikondsetele peale eluviisi, mida nad ise ei oleks valinud, sest nad ei olnud kogenud samasugust vapustavat elamust, mille tema oli kirjandusinstituudist saanud. Juri teadis, et ta ehitab küll üles iseenda elu, kuid samal ajal oli teadlik, et tal ei õnnestu traditsioonilist eluviisi taastada sel kujul, et see oleks elujõuline ka pikas perspektiivis. Tal oli kaks eesmärki.

Sisemine eesmärk oli suunatud lapselaste poole. Ta soovis kindlustada neile tulevikus valikuvõimaluse. Võimalik, et lapselapsed ei jää kunagi metsa elama, aga Vella soovis, et nendele ja omakorda nende järeltulijatele jääks see võimalus alles. Vella visiooni ajalist perspektiivi võib mõõta sajandites.

Üks oluline vahend selle eesmärgi saavutamiseks oli kool. Vella asutas metsakooli ja püüdis seeläbi täita omaenda lapsepõlveunistust: istuda kooliõpingis, vaadata aknast välja ja näha põtru. Ta tahtis pakkuda noorele põlvele võimalust saada samasugust haridust nagu saavad teisedki lapsed, kuid ilma et katkeks side looduse, laagri ja põhjapõtradega. Ta tahtis neile anda rohkem võimalusi kui teistele lastele: ühelt poolt sedasama, mida õpetatakse tavakoolis, nii et nad oleksid ametlikus haridussüsteemis teistega võrdsed, aga samal ajal oskaksid elada metsas ega kaotaks tulevikus võib-olla vajaminevaid oskusi. Kool töötas vahelduva eduga, vahel käisid seal isegi naabrite lapsed, teinekord õppetöö kiratses. Nüüdseks on Vella metsakool juba mitu aastat olnud suletud: metsas elavad lapselapsed Koltšu ja Anton on lõpetanud keskkooli ja nendest nooremad käivad vanemate kindla soovi järgi külakoolis.

Väljapoole suunatud eesmärgiga soovis Juri luua eeskuju, mis oleks suunatud vaatlejatele eeskätt väljastpoolt põliselanike ühiskonda, aga ka neile põliselanikele, kes on oma traditsioonilisest kultuurist täiesti võõrdunud. Ta tahtis näidata, et elu metsas allub teatud reeglitele, mille ühine nimetaja on austus metsa vastu. Selleks väitis ta sageli: „Mu elu on muuseum.“ See oli karm ütlus: selles peitub üleelamine, et inimene ei suuda üle oma varju hüpata, aga teisalt peitub selles soov näidata, millest see elu koosneb. Muuseumielu elada on raske ülesanne: tuleb olla alati valmis külalisi vastu võtma, tuleb neid õpetada, neile näidata, kuidas metsas elada ja mida see elu pakub inimese hinge. Tuleb leida tahtmist inimestega vahetpidamata suhelda. Tuleb neile süüa teha, voodiriideid pakkuda. Vahel oli külaliste voog üsna tihe. Juri jaoks oli see sihipärane ja ta täitis oma kavatsust: ta näitas ja rääkis. Naisele aga, kellele see külaliste pidev voorimine ei andnud midagi, muutus elu väga väsitavaks.

Kuidas ellu jääda, kui seisad vastamisi naftatööstusega

Seni olen keskendunud ainult nendele väljakutsetele, mis tulenevad pelgast otsusest minna metsa elama. Vaatlen nüüd lähemalt neid väljakutseid, mis on seotud eluga sealsamas metsas.

Nõukogude ajal oli kõigil põliselanikel sissekirjutus ühte või teise külasse. Ametlikult oli maa tühi. Suur osa taigast oli antud naftatööstuse kasutusse. Kui 1992. aastal hakati klannialasid jagama, oli naftatööstus end paratamatult paljude põliselanike vahetusse naabrusesse sisse seadnud. Seega tuli põliselanikel kohaneda ebamugavate naabritega ning naftapuuriatel tuli arvestada sellega, et nad ei ole enam metsas üksi. Seda enam et seadus nägi ette, et põliselanike kasutusse antud aladel tohib naftat puurida ainult valdaja loal. Seega olid naabrid sunnitud omavahel suhtlema.

Suhtluse muutis eriti ebamugavaks asjaolu, et nafta on Venemaal riikliku tähtsusega maavara, ja seda enam, et just Handi-Mansi ringkonna nafta moodustab umbes 80% kogu Venemaa naftavarudest. See tõi põliselanike ja naftatöösturite dialoogi kolmanda partnerina kohaliku poliitilise võimu, mis toetas naftatöösturite leeri. Kõik, kes on seotud naftatööstusega, saavad kõikjalt kinnitust oma isamaalisusest: nende tegevus päästab kodumaa ja tagab selle tugevuse rahvusvahelisel areenil. Võimudelt laekuvad signaalid kinnitavad naftatööstuse pühalikku oreoli. Põliselanikud aga ei soovi muud, kui vaid rahulikult metsas oma elu elada. Kuid juba ainuüksi see, et nad üldse metsas elavad, on naftatööstusele segav tegur. Vastandumine on paratamatu ja osapooled ebavõrdsed. Pealegi raskendavad dialoogi muud keerulised asjaolud.

Näiteks on suur lõhe maailmavaates ja väärtustes: lääneliku mõttelaadiga naftapuurijad ei hooli loodusest ega tunne vastutust maa-alade suhtes, kus nad töötavad. Ja ehkki ökoloogiline teadlikkus on viimase kahekümne aasta jooksul suurenenud, on hooletus põliselanike ja nende karjade suhtes toonud paratamatult kaasa ränki tagajärgi alates hooletusse jäetud vanadest puurimisplatsidest ja lõpetades naftatorude purunemisel loodusesse voolanud meeletult suurte naftakogustega.

Osaliselt on need hädad paratamatud: ei ole alust loota, et naftatööstuse tegevust niipea piirataks. Aga on teisigi hädasid, mis ei peaks paratamatult esinema koos ala tööstusliku eksploateerimisega: naftatöötajad korraldavad ulatuslikku meelelahutustegevust. Nad võtavad endale õiguse sõita mööda taigat raskete veokitega, hoolimata sellest, et põhjas on habras loodus, mille taastamiseks kulub aastakümneid. Nõnda hävivad samblikuväljad, põhjapõtrade karjamaad. Ka naftatöötajate jahipidamine on põliselanikele nuhtluseks: põtrade jooksuajal sekkuvad karja uuendamise elutähtsasse protsessi jahimehed, püssipaugutamine ja jahikoerad. Aasta ringi hirmutavad koerad põhjapõtru, kes seetõttu jooksevad laiali, võivad ära eksida või seguneda teiste karjadega. Pealegi on mets naftatöötajate kultuuris koht, kus juuakse, pudelid ja prügi tuleb aga põliselanikel ära koristada.

Juri laagripaikadest on naftapuurimiskohad vähem kui kilomeetri kaugusel. Vella osutus eluajal väga ebamugavaks naabriks, kes püüdis igati oma õigusi ja lihtsalt kainet mõistust maksma panna. Ta üritas põliselanike häält kuuldavaks teha. Tema allumatus tõi kaasa katseid teda metsast välja tõrjuda – naftatöötajad jätsid ta ilma hüvitistest, mida nad pidanuks maksma Vella territooriumi ekspluaateerimise eest. Juri katsetas kõiksugu lennukaid protestivorme, mille eesmärgiks oli tõmmata võimude ja avalikkuse tähelepanu: ta korraldas istuva meelevalduse Lääne-Varjogani maardlasse viival teel, kirjutas otse Venemaa presidendile, nii Jeltsinile kui ka Putinile, püstitas tšummi Hantõ-Mansiiski administratsiooni hoone ette, pühendas presidendile ühe põhjapõdra oma karjast. Ta hakkas isegi kaugõppes juurat õppima, selleks et läbirääkimistel pädevamaid argumente esitada. Nõnda viis soov elada traditsioonilist eluviisi Juri Vella poliitikasse.

Viimase kümnendiku küpsus

Viimane idee, millega Juri enne surma välja tuli, oli püüe leida võimalus ühendada naftatootmine põhjapõdrakasvatusega. Tema ilmselgelt utoopiline mõte oli teha kooselueksperiment, mis oleks eeldanud uute tavade juurutamist naftatöötajate seas. Kahtlustan, et Vella põhiidee oli alustada naftatöötajate ümberkasvatamist. Või siis soovis ta tõestada, et mitte põliselanikud ei takista naftatööstust, vaid vastupidi, naftatööstus takistab põliselanikke. Ta jõudis oma plaani ka Lukoilile esitada ning plaanis sel teemal pidada koosoleku, mis oli talle sedavõrd oluline, et palus Liivo Niglasel Eestist kohale tulla, et läbirääkimised filmilindile jäädvustada. Paraku katkes ta elutee enne seda koosolekut.

Alljärgnevas keskendun kirjanduslikule tegevusele, mis saatis kogu Juri Vella elu, aga muutus intensiivsemaks just elu viimasel kümnendil. Juri Vella kirjutas harva ja justnagu möödaminnes. Vella teemad olid mitmekesised: ta kirjutas põhjapõdradest, naftast, reisidest, armastusest. Tema luule on originaalne nii vormilt kui ka sisult, kuigi see on kirjutatud vene keeles. Ta kirjutas peaaegu eranditult vabavärsis (väheste eranditega laululaadsetes tekstides), kusjuures vene luules pole see värsitüüp seni sugugi üldlevinud. Kõigis tekstides kajastub tema põliselanikuks olemine. Vella kirjutas nii luulet kui ka proosat. Raamatuid avaldas ta vähe, ja neiski kordusid sageli juba varem avaldatud luuletused mõnede lisandustega. Küll aga esitas autor neid alati erinevas järjekorras, erinevas kontekstis ja seeläbi mõjusid need alati värskelt.

Oluline murrang Vella kirjanikuteel toimus elu viimasel kümnendil. See väljendus mitmel viisil. Ta hakkas tunduvalt rohkem kirjutama ja publitseerima. Ta kasutas oma teostes mitmekeelsust: see algas teosega „Triptihi“ (2001), mille Vella koostas üheskoos siinkirjutajaga ning kus tema tekstid on tõlgitud ka prantsuse keelde. Sarjas „Räägi minuga“, mida ta hakkas avaldama 2003. aastal, on kõik raamatud mitmekeelsed, tõlgetega inglise, eesti, prantsuse, neenetsi, handi keelde, turgi keeltesse. Ka „Põhjapõdrakasvataja ABCs“ (2011) on autor kasutanud vene, inglise, prantsuse, metsaneenetsi, põhjahandi, idahandi, mansi ja iżmakomi keelt.

Kirjanduslikult hakkasid žanrid segunema: Vella luule muutus väga lihtsaks ja lakooniliseks ning ta proosa küllaltki luuleliseks. Näib, et ainus võimalus luulet ja proosat eristada oli Vella puhul esitusviis trükikandjal, kas lühikeste mõtteridadena või ilma erilise ridade jaotuseta. Sisult on kõik tema tekstid rangelt autobiograafilised, vaid esimestes kirjanduslikes katsetes esineb tal koondtegelasi või -sündermusklikku. Aina sagedamini tulid esile poliitikateemad: Venemaa poliitika ja sõda „Luigejahis“ („Räägi minuga“, 2003) ja „Armastuse maas“ (2009).

Olulisim muutus toimus aga jutustaja hääles. Lüüririk, emotsioone kajastav poeet asendus targa, filosoofi, õpetajaga. Juri tahtis oma elukogemust ja -tarkust maailmaga jagada. Tema kirjutatu didaktilisus süvenes: „Luigejahti“ iseloomustab õpetaja-õpilase dialoog (Vella kirjutas selle koos luuletaja Tatjana Jurgensoniga, kes esineb seal õpilase rollis). Teoses „See täiuslik maailm“ on kirjavahetuse vormis dialoogipartneriks üks Volga kloostris elav nunn. Alati seisab kas siis eksplitsiitselt või implitsiitselt kõneleva poeedi ja õpetaja vastas kuulav ja sõnumit vastu võttev õpilane.

Juri Vellale endale olulisim teos ei olnud sugugi kirjanduskogumik, vaid teadusraamat, mille koostamise mõte oli tal tekkinud juba 2000. aastal ning mille ta kirjutas aastatel 2010–2013. Selleks oli Agani jõgikonna toponüümisõnastik kolmes köites. Ka see raamat on mitmekeelne. Nimed on esitatud metsaneenetsi ja/või idahandi ja/või vene keeles, vastavalt sellele, kuidas neid kasutatakse. Igale märksõnale (nimekujule) järgneb samas keeles kommentaar, kus autor esitab infot

Juri Vella Pariisis luulet kirjutades. Foto: Eva Toulouze, 2013

koha kohta, inimeste kohta, kes seal on elanud, kes seal on käinud, jahti pidanud, kala püüdnud ja põtru karjatanud, ning ühtlasi esitab ta nime etümoloogia ning kirjeldab sellega seotud kohapärimusi.

Just see lähenemine võtabki kokku Juri Vella ellusuhtumise ja originaalsuse: ta mõtles peamiselt tulevikule. Toponüümisõnastiku eesmärk on see, et kui näiteks kahesaja aasta pärast Lääne-Siberi põliselanikud peaksid tahtma oma maid tagasi saada, oleks neil võtta tõend, et kunagi on nende esivanemad seal elanud ja tegutsenud.

Nimelt see oli Vella kui suure metsaneenetsi mõtleja jaoks oluline: võimaldada tulevikus kõiki valikuid. Meie ülesandeks jääb nüüd tagada, et Vella vaimne pärand ja õpetus ei ununeks, kuni leidub keegi, kes kohapeal tema elutööd jätkab.

Eva Toulouze on Tartu ülikooli etnoloogia osakonna teadur ja Pariisi ida keelte instituudi soome-ugri uurigute professor. Ta on uurinud Venemaa uurali rahvaid, nende kirjakuultuuri ja maailmavaadet.

Kirjandus

- Butenschön Marianna 2003, Jelzin, Putin und die Präsidentenkuh: Vom einsamen Kampf des Rentierzüchters Jurij Wella gegen den Ölkonzern LUKoil, *Freitag* 03.10.2003, (*online*).
- Grant Bruce 1995, *In the Soviet House of Culture. A Century of Perestroikas*, Princeton University Press, lk 15–16.
- Khanzerova 2009 = Ханзерова, Ирина, История президентских оленей, *Нарьяна Вындер*, 01.08.09, (*online*).
- Niglas Liivo 1999, The Yamal Nenets in a Changing World Arctic Studies, Arctic Studies, Tartu, lk 7–20.
- Niglas Liivo 2003, *Juri Vella maailm*, 58 min.
- Niglas Liivo & Toulouze Eva 2004, Yuri Vella's Worldview as a Tool for Survival: What Filming Reveals. Perceptions of Worldview, *Pro Ethnologia* 17, Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 95–114.
- Niglas Liivo 2005, An individual's attempt of resistance to the colonial policy: Yuri Vella's play with visual media, In: A. Leete & Ü. Valk (eds.) *The Northern peoples and states: changing relationships*, Tartu: Tartu University Press, lk 112–141.
- Niglas Liivo 2011, Yuri Vella on the Move: Driving a Uazik in Western Siberia, *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 49, lk 31–70.
- Novikova Natalia 2000, You need to have rights to be free, or „An oath on a bear's claw“ (English translation from the official periodical of RAIPON Mir korennykh narodov zhivaia arktika [Indigenous Peoples' World Living Arctic.] No. 3), (*online*).
- Prozes Jaak 2013, Inimene sünnib tõesti esivanemate hingest, Intervjuu Juri Vellaga, *Sirp*, 17.10.2013, (*online*).

Venemaa õigusaktid põhjala põlistest väikerahvastest

Arengudünaamika, olukord ja väljavaated

Vladimir Krjažkov

Soome-ugri rahvad on sugulasrahvaste erirühm, mis eraldub Venemaa Föderatsiooni paljurahvuselisest rahvast keeletunnuse alusel. Sellesse rühma kuuluvad erineva põhiseadusliku ja õigusliku staatusega rahvad:

- Venemaa vabariikide nimirahvad: mordvalased, udmurdid, marid, komid ja karjalased. Tinglikult võttes on nad vabariigi kui föderatsiooni subjekti moodustanud rahvad, kelle probleeme lahendavad otseselt riigivõimu vabariiklikud organid;
- riigi rahvusvähemustena elavad rahvad (soomlased, eestlased, liivlased), kellele on antud 17. juunil 1996 vastu võetud föderaalsete rahvuskultuuriautonomia seadusega õigus luua kindlaks määratud korras vastav ühiskondlik ühendus oma rahvuslike ja kultuuriväärtuste kaitseks. Selliste ühenduste tegevust sätestab vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioon, mis on ratifitseeritud föderaalsete seadusega 18. juunil 1998;
- põlisteks väikerahvasteks nimetatud rahvad, kelle nimekirja on Venemaa valitsus kinnitanud 2000. aasta 24. märtsi määrusega. Nimekirjas on ka soome-ugri rahvaid: isurid, vadjalased, setod, aga ka handid, mansid, vepslased ja saamid, kes kuuluvad ühtlasi ka põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põliste väikerahvaste nimistusse (kinnitatud valitsuse määrusega 17. aprillil 2006).

Põhjala rahvaste kogukond ühendab 40 Venemaa rahvast. Nende koguarv ulatub kuni 280 000 inimeseni. Nad elavad põhjalaiuskraadidel Koola poolsaarest läänes kuni Tšuktšimaani idas Venemaa 28 regioonis oma põlistel aladel juba iidsest ajast, säilitavad traditsioonilist elulaadi, tegeledes põhjapõdrakasvatuse, kala-püügi ja jahiga. Nende rahvaste identiteeti tunnustab ja kaitseb rahvusvaheline õigus (Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) konventsioon nr 169 põlisrahvastest ja hõimurahvastest sõltumatutes riikides ning ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioon 2007. aastast) ning nende riikide seadused, mille territooriumil põlisrahvad elavad.

Venemaa Föderatsiooni põlisrahvaid puudutavad õigusaktid on välja kujunenud ligi 25 aasta jooksul. Kuna Venemaa on föderaalsete struktuuriga ja vastavad sätted on ka põhiseaduses (§ 71, 72, 76), on see õigusaktide kogum kahetasandiline ja koosneb kahest seaduse ja normatiivsete õigusaktide plokist – föderaalsetest

ja regionaalsest. Föderaalseedused on selles valdkonnas esmased ja prioriteetsed, regionaalseadused täiendavad ja täpsustavad õigusi.

„Pärismaalaste“ õigusaktide väljakujunemisel eristub selgelt kolm intensiivsuselt ja õiguslikult sisult erinevat etappi.

Esimene etapp leidis aset 1990ndate alguses kuni Venemaa Föderatsiooni põhiseaduse vastuvõtmiseni 1993. aastal. See oli periood, mil Venemaast sai iseseisev riik ja põliste väikerahvaste õigused laienesid. Neile tagati õigus maakasutusele ja traditsioonilisele majandustegevusele (VNFSV maakoodeksi § 4, 14, 51, 89, 90, 94, 25. aprill 1991), emakeelele (VF föderaalseedus VNFSV rahvaste keeltest 25. oktoober 1991), nende kultuuri riiklik kaitse (VF kultuuripõhimõtete aluste seaduse § 22, 9. oktoober 1992), võimaldati luua kohalikke omavalitsusi, arvestades elanikkonna rahvuslikke iseärasusi (VF kohalike omavalitsuste seaduse § 1.3, 6. juuli 1991), nähti ette, et väikerahvaste asualadel kasutatakse osa Venemaa regioonide eelarvesse laekuvast rahast nende rahvaste sotsiaal- ja majandusarenguks (VF maavarade seaduse § 42, 21. veebruar 1992).

Presidendi dekreediga nr 397 põhjala väikerahvaste elupaikade ja majandustegevuse kiireloomulistest kaitsemeetmetest (22. aprill 1992) püstitati ülesanne määratleda põhjala väikerahvaste võõrandamatu omandina maavarade traditsioonilise kasutamise maa-alad ning anda karjamaad, jahialad, kalastuskohad ja muud maad tasuta üle kogukondadele ja peredele alaliseks pärandatavaks valduks või rendile.

Föderaalsetele õigusaktidele tuginedes hakkasid tekkima ka põhjala väikerahvaste õiguste kaitset puudutavad piirkondlikud õigusaktid. Vaieldamatu liidripositsiooni saavutas selles valdkonnas Handi-Mansi autonoomne ringkond, kus võeti 5. veebruaril 1992 vastu määrus sugukonnamaade staatusest – need alad eraldati põlisrahvaste esindajatele nende põlistes elu- ja tegevuspaikades tasuta alaliste pärandatavate valdustena loodusvarade traditsiooniliseks kasutuseks.

Kui iseloomustada üldiselt selle valdkonna õigusloome esimest etappi, siis võib märkida, et see toimus põlisrahvaste suure sotsiaalse ja poliitilise aktiivsuse taustal. Puudusid vastavad põhiseaduslikud alused, kuid arvestati rahvusvaheliste õigusnormidega põlisrahvaste õigustest ning püüetega ratifitseerida ILO konventsioon põlisrahvastest ja hõimurahvastest sõltumatutes riikides (see küsimus võeti 13. veebruaril 1992 isegi Venemaa Föderatsiooni ülemnõukogu neljanda istungjärgu päevakorda). Üldiselt sisendas toonane õigusregulatsioon optimismi ja visandas õigusloome perspektiivid.

Teine etapp (1993–2001) oli seotud peamiselt Venemaa uue põhiseaduse vastuvõtmisega, millega riik võttis endale kindla kohustuse tagada põlisrahvaste õigused vastavalt üldtunnustatud põhimõtetele, rahvusvahelise õiguse normidele ja sõlmitud rahvusvahelistele lepingutele (§ 69). See lõi eeldused ka vastavaks õigusregulatsiooniks. Põlisrahvaste eluvaldkondi (maakasutus, loodusvarade traditsiooniline kasutus, osalemine ühiskonnaelus, keel, kultuur, haridus) reguleerivad sätted said kinnitatud föderaalsetes ja piirkondlikes seadustes. Neil aastatel

Vladimir Krjažkov hõimupäeva konverentsil. Foto: Eha Viluoja

võeti vastu ka eriseadused, kus väikerahvad ja nende hulka kuuluvad isikud olid juba suhete pea-, mitte enam abisubjektid. Eeskätt on selline seadus 30. aprillil 1999 vastu võetud föderaalne seadus põliste väikerahvaste õiguste tagamisest, mis kinnistas põlisrahvaste staatuse õiguslikud alused ja soodustas teistegi föderaalsete eriseaduste teket, mis käsitlesid traditsioonilise maakasutuse alasid (7. mai 2001) ja väikerahvaste kogukondade loomist (20. juuli 2000).

Võib kinnitada, et selles etapis moodustati põhiseaduse ja rahvusvahelise õiguse normidega vastavuses olev põliste väikerahvaste õiguste föderaalne süsteem, mida erineva intensiivsusega täiendasid piirkondliku tasandi õiguskaitsetagatised. Venemaa regioonides võeti vastu seadu-

sed põliste väikerahvaste staatusest (põhiõiguste tagamisest) (Sahha (Jakuutia) vabariik, Krasnojarski krai, Kemerovo ja Amuuri oblast); põhjapõdrakasvatusest ja muust traditsioonilisest majandustegevusest (Sahha (Jakuutia) vabariik, Magadani ja Murmanski oblast, Jamali Neenetsi, Neenetsi ja Handi-Mansi ja Tšuktši autonoomne ringkond); keelest, folkloorist ja traditsioonilise kultuuri muudest osadest (Karjala ja Sahha (Jakuutia) vabariik, Magadani oblast, Handi-Mansi ja Jamali Neenetsi autonoomne ringkond).

Üheks regionaalseks õiguskaitsetagatiseks (ainulaadsuse tõttu tasub seda eraldi märkida) on Handi-Mansi autonoomses ringkonnas asutatud põhjala põliste väikerahvaste assamblee autonoomse ringkonna duuma koosseisus.¹ See assamblee ei ole üksnes nende rahvaste esindatuse organisatsioonilis-õiguslik vorm, vaid peegeldab ka uut arusaama vähemuste õigustest parlamendis, oskust otsida kompromisse ja otsuste tegemisel võtta arvesse nende positsiooni.

Vaadeldud perioodil mõjutas „pärismaalaste“ õigusaktide kujunemist eelnimetatud ILO 169. konventsioon, ühiskonna ja riigi suhtumine põlisrahvaste probleemidesse oli üsna soodne.

Kolmas etapp (2000ndate algusest seniajani) peegeldab praegust olukorda põlisrahvastega seotud Venemaa õigusaktides. Üldiselt iseloomustab seda juriidiline stagnatsioon ja taganemine varasematelt positsioonidelt. Seda hoolimata asjaolust, et see aeg langes kokku ÜRO teise põlisrahvaste kümmeaastakuga (2005–2014)

¹ Selle kehandi õigusraamistiku ja praktikas toimimise kohta vt: Кряжков В. А. *Коренные малочисленные народы Севера в российском праве*. М., 2010. 343–347; *Ассамблея представителей коренных малочисленных народов Севера Думы Ханты-Мансийского автономного округа. 15 лет*. Ханты-Мансийск, 2011.

ja tipnes ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni vastuvõtmisega 13. oktoobril 2007, Venemaal on heaks kiidetud põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põlisrahvaste kestliku arengu kontseptsioon (VF valitsuse määrus 132 r, 4. veebruar 2009).

Selle aja jooksul ei ole paljud ametlikult kavandatud normatiivsed õigusaktid (Venemaa Föderatsiooni kodanike käsitlemisest põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põlisrahvaste esindajatena; põhjapõdrakasvatusalade püsikasutamise korra heakskiitmisest; põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põlisrahvaste esindajate ja kogukondade jahialade kasutamise korrast nende traditsioonilise elulaadi säilitamiseks; kokkulepete sõlmimisest ja otsuste vastuvõtmisest põhjala põliste väikerahvaste ja võimuesindajate vahelistes suhetes; katseprojektist luua põliste väikerahvaste traditsioonilise loodusvarade kasutamise alad; põhjala põliste väikerahvaste volitatud esindaja ametikoha loomisest; põhjala põliste väikerahvaste eelisõigustest jahimaadele, jahiloomadele ning taastuvatele loodusressurssidele; maakorralduse organiseerimisest põlisrahvaste elu- ja majandustegevuse kohtades) tegelikkuseks saanud. Seega võib täheldada „pärismaalaste“ suhete reguleerimisega seotud juriidiliste kavatsuste imiteerimist.

Föderaaltasandil lahendati õigusaktides rändavat või poolrändavat eluviisi viljelevate põlisrahvaste hulka kuuluvate isikute registreerimise küsimus ning määrati kindlaks ka:

- a) traditsioonilise elu- ja majandustegevuse kohtade loetelu ning põlisrahvaste traditsioonilise majandustegevuse liigid;
- b) põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põliste väikerahvaste ühendustele kõikvõimalikes omandivormides organisatsioonide ja füüsiliste isikute poolt tekitatud kahju arvutamise meetodika;²
- c) reeglid, mille järgi eraldatakse föderaaleelarvest Venemaa regioonidele toetusi põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põliste väikerahvaste majandusliku ja sotsiaalse arengu³ ning põhjala põhjapõdrakasvatuse toetuseks.⁴

Venemaa Föderatsiooni ajakohastatud maakoodeks (muudetud 21. juulil 2014) tagab praegu põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põliste väikerahvaste hulka kuuluvatele isikutele ja nende kogukondadele:

- riigile kuuluva või munitsipaalmaa eraldamise tasuta kasutamiseks põliste väikerahvaste traditsioonilise eluviisi, majandustegevuse ja käsitöö säilitamiseks ja arendamiseks vajalike hoonete ja rajatiste paigutamiseks, mitte enam kui kümneks aastaks (§ 39.10);

² Kinnitatud majandusarengu ministeeriumi 9.12.2009 määrusega nr 565. Dokument pole ametlikult registreeritud ja avaldatud, Venemaa põhiseaduse (3. osa, § 15) kohaselt ei saa seda kasutada.

³ Kinnitatud valitsuse 10.03.2009 määrusega nr 217. Nende reeglite kasutuselevõtt kujutab endast uut riiklikku õigusvormi põhjarahvaste sotsiaalmajandusliku arengu toetuseks varem kasutusel olnud föderaalsete sihtprogrammide asemel. Ametlikku selgitust asendusele ei ole, uue lähenemise tõhusus on veel ebaselge.

⁴ Valitsuse 20.12.2010 määrus nr 1069.

- riigile või munitsipaalomandisse kuuluva maa või maakruntide kasutamise ilma eraldamata ja servituudi seadmiseta põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põliste väikerahvaste traditsioonilise eluviisi, majandustegevuse ja käsitöö säilitamise ja arendamise eesmärgipäraseks tegevuseks nende traditsioonilistes elu- ja majandustegevuse paikades, välja arvatud metsafondi kuuluvad maad (§ 39.33, 39.34).

Muid „pärismaalasi“ puudutavaid õigusakte muudeti eelkõige eesmärgiga kõrvaldada sealt põliste väikerahvaste õigusi tagavad sätted. Muu hulgas ei ole praegu, erinevalt varasemast, sätestatud, et:

- nende rahvaste hulka kuuluvad isikud võiksid saada maakrunte elupõliseks pärandatavaks valduseks ja kasutada neid tasuta;
- maakrunte eraldatakse konkursita traditsiooniliseks kalanduseks ja jahinduseks;
- oleks kohustus hinnata projektide võimalikku kahjustavat mõju põlisrahvaste traditsioonilisele eluviisile ja loodusvarade kasutusele;
- Venemaa regioonid peaksid suunama osa maavarade kasutamisest saadud tulust põlisrahvaste sotsiaal-majandusliku arengu heaks;
- põlisrahvaste kompaktsel asualal oleks võimalus luua kohalikke omavalitsusi ja anda teatud volitused üle nende rahvaste kogukondade kohalikele omavalitsustele;
- Venemaa regioonidel oleks õigus kehtestada esindatuse kvoodid kohaliku omavalitsuse seadusandlikes ja esinduskogudes.

Eriti tuleks rõhutada traditsioonilise looduskasutuse alasid puudutavaid seadusmuudatusi. 28. detsembril 2013 vastu võetud föderaalseadusega nr 406 FZ erilise kaitse all olevate loodusalade kaitse seaduse ja Venemaa Föderatsiooni teatud õigusaktide muutmise kohta (§ 5, 6), mis võeti vastu avaliku aruteluta ja keskkonnajuristide arvamust arvestamata, jäeti põhjala, Siberi ja Kaug-Ida põlisrahvaste traditsioonilise looduskasutuse alad välja eriliselt kaitstavate loodusalade nimistust ning praegu nimetatakse neid lihtsalt erilise kaitse all olevateks aladeks. Selle uuenduse kõik tagajärjed ei ole veel päris selged, kuid mõni neist on silmanähtav: enam ei kohaldata traditsioonilise looduskasutuse territooriumidele maakruntide käibepiiranguid ja neile aladele kavandatavad majandustegevuse projektid ei pea läbima riiklikku keskkonnaekspertiisi; alanenud on ka selliste alade kohtuliku kaitse tase. Teisisõnu, on loodud tööstusekspansiooni laiendamise eeldused põhjala põlisrahvaste traditsioonilistes elu- ja majandustegevuse paikades.

Normatiivsele ja õiguskaitsetegevusele avaldab mõju seegi asjaolu, et puudub stabiilne põlisrahvaste probleemidega tegelev riiklik süsteem. Näiteks kaotati presidendi 8. septembri 2014 seadlusega nr 612 Venemaa Föderatsiooni regionaalarengu ministeerium ja põliste väikerahvaste teemad viidi üle kultuuriministeeriumi alluvusse. Alates 1993. aastast, kui võeti vastu praegu kehtiv põhiseadus,

on see juba üheteistkümnes muudatus nende rahvaste ametkondlikus „sissekirjutuses“. Selline olukord annab minu hinnangul tunnistust raskustest Venemaa põlisrahvaste staatuse mõistmisel ja raskendab nende probleemide lahendamist.

Millised on põhjala põlisrahvaid puudutavate õigusaktide arendamise ja asjakohase õiguskaitse väljavaated? Ma arvan, et on mitu asjaolu, mis annavad lootust, et Venemaa Föderatsioon muutub nende rahvaste probleemide tõhusamal käsitlemisel järjekindlamaks. See on tingitud kas või sellest, et eripärased põhjarahvad on Venemaal eksisteerinud mitu sajandit; põhiseadusest, mis tunnistab seda asjaolu ja suunab nende õigusi kaitsma; rahvusvahelise üldsuse, mille osaks ka Venemaa end peab, arusaamadest, mida väljendavad selgelt rahvusvahelised õigusnormid; vajadusest kohaldada põlisrahvastele erilist inimõiguslikku riiklikku poliitikat.⁵ See probleemistik muutub aktuaalseks Venemaa Arktika hõlvamise poliitika kontekstis.

Praegu tuleks õigusaktide täiustamisel ja õiguskaitsepraktikas lahendada eeskätt põlisrahvaste maa- ja teiste loodusressursside kasutamise õigustega seotud peaküsimused. Nende õiguste kindlustamine paneb omakorda aluse põlisrahvaste pärimuskultuuri säilitamisele ja arendamisele.

Põliste väikerahvaste seadusega sätestatud maakasutusõiguse käsitlemisel on soovitatav lähtuda sellest, et:

- seda ei saa tõlgendada ainuüksi tavapäraste varasuhete seisukohalt, vaid see on pigem avalik õigus, mis on seotud põlisrahvaste elamisega oma maal juba ammu ajast;
- see on tunnustatud kui tähtjatu õigus kõigil juhtudel, kui toimib nende rahvaste alaline kohalolek oma põlistel maal ja sajandite vältel nende maade kasutamine jahiks, kalapüügiks ja muuks traditsiooniliseks majandustegevuseks;
- maa on võõrandamatu ja seda ei ole võimalik üle anda, müüa, loobuda kellegi kasuks peale riigi, kasutus on kollektiivne;
- see võimaldab põliselanike esindajatel eelisjärjekorras taotleda maakruntide (maa-alade) eraldamist traditsiooniliseks elulaadiks ja traditsiooniliseks majandustegevuseks, enamgi – tasuta kasutada oma põliseid maid kõnealustel eesmärkidel olukorras, kus nende õigused maadele (maa-aladele) ei ole nõudekohaselt vormistatud;
- see ei välista nimetatud õiguse piiramist, kuid üksnes õiguslikel põhjustel ja avalikes huvides, põlisrahvaste järjepideval osalusel sobivate otsuste väljatöötamisel ja hüvitamiseks kõiki kahjusid, mida neile on tekitatud ebatraditsioonilise majandustegevusega nende põlistel maal (maa-aladel);

⁵ Seda seisukohta kinnitasid taas ÜRO põlisrahvaste maailmakonverentsi toimumine peassamblee 69. istungjärgul 22.–23.09.2014 ja lõppdokumendi üleskutse rahvusvahelistele organisatsioonidele, valitsustele, erasektorile ja muudele institutsioonidele järjekindlalt rakendada ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni sätteid.

- see eeldab territooriumide reserveerimist (traditsiooniliseks majandustegevuseks kui üht erikaitse all olevate alade⁶ liiki, traditsioonilise elulaadi ja traditsioonilise majandustegevuse alasid⁷) erilise õigusrežiimiga (mis võimaldab alade sihtotstarbelist kasutamist, põlisrahvaste õiguste kaitset, sealhulgas suhetes ebatraditsioonilise majandustegevuse subjektidega) põhja-põdrakasvatuseks ja muuks põhjala põliste väikerahvaste traditsiooniliseks majandustegevuseks.

Teine küsimuste plokk puudutab „pärismaalaste“ õigusakte põhjala põliste väikerahvaste omavalitsuste (kaasjuhtimise) valdkonnas, mis peaksid tagama põlisrahvaste ja nende esindajate kaasamise nende õigusi ja huve mõjutavatesse otsustusprotsessidesse (korrapärased konsultatsioonid ja koostöö põlisrahvastega nende esindusinstituutide kaudu eesmärgiga saada neilt vaba, eelnev ja teadlik nõusolek enne neid mõjutada võivate seadusandlike või haldusmeetmete vastuvõtmist ja rakendamist). Selleks on laiemas mõttes vaja taastada Venemaa regioonide õigus kehtestada põlisrahvaste esindatuse kvoodid piirkondlikes kohaliku omavalitsuse seadusandlikes ja esinduskogudes, taastada nende rahvaste vabaaühenduste õigus esitada saadikukandidaate; tunnistada võimalikuks kohalike omavalitsuste loomine põlisrahvaste kompaktsel elualal koos nende rahvaste kogukondade kaasamisega süsteemi; reguleerida põliste väikerahvaste volitatud esindatuse instituutidega seotud suhteid – määratleda organisatsioonid ja isikud, kellel on õigus tegutseda vastavate rahvuskogukondade nimel koostöös avaliku võimu ja töösturitega; anda põlisrahvaste ühendustele õigus seadusandlikuks algatuseks, aga ka arendada välja nende jätkuv osalemine ja kord vastavate rahvaste õigusi ja huve puudutavate seadusandlike ja muude otsuste vastuvõtmisel; määrata kindlaks põlisrahvaste ning töösturite või riigiasutuste vaheliste lepingute juriidiline tähendus ja sõlmimise kord.

Juriidilist lahendust ootavad probleemid, mis on seotud põhjarahvaste hulka kuuluvate isikute ja sinna kuuluda soovivate rahvusrühmade etnilise identifitseerimisega; eriõiguste andmise tingimustega põliste väikerahvaste esindajatele, samuti nende õiguste kasutamise võimalusega isikute puhul, kes nende rahvaste hulka ei kuulu, kuid on seotud perekonnasidemete kaudu ja viljelevad traditsioonilist elulaadi; põlisrahvaste õiguste kaitsega kogu nende kultuuripärandi mitmekesisuses; tavade ja traditsioonide kasutamise õiguspraktikas.

⁶ Vt: Транин А. А. Вопросы экологической безопасности хозяйственной деятельности в Арктической зоне России и традиционное природопользование коренных малочисленных народов // Государство и право. 2011. №2. Lk 59–64.

⁷ Vt: Галиновская Е. А. О совершенствовании законодательства о традиционном проживании и традиционном природопользовании коренных малочисленных народов // Проблемы Севера и Арктики Российской Федерации. Научно-информационный бюллетень №7. Совет Федерации, 2008. Lk 143–145.

Vaadeldav õigusregulatsioon ei tohiks olla juhuslik, nagu see on praegu, vaid plaanitud – see peaks põhinema üldisel seadusandlikul tööol, olema suunatud normatiivsete õigusaktide vastuvõtmisele lühikeses, keskpikas ja pikas perspektiivis, hõlmates põlisrahvaste staatuse poliitilisi, sotsiaal-majanduslikke ja vaimseid aluseid. Sealjuures on vajalik piirkondliku regulatsiooni kaudu tagada föderaalsete õigusstandardi sidusus konkreetsete õigussuhetega, võttes arvesse vastavate rahvuskogukondade olukorda.

Õigusliku materjali kogunedes on vaja mõelda ka selle süstematiseerimise võimalustele. See on tingimus, mis tagab ülevaate õigusaktidest, nende kättesaadavuse ja nõudekohase kohaldamise, võimaldab teha kindlaks ja kõrvaldada neis leiduvad lüngad, vastuolud ja vasturääkivused. Neist seisukohtadest lähtuvalt oleks näiteks Handi-Mansi autonoomses ringkonnas otstarbekas ühendada põlisrahvaste keelt, folkloori ja pühamuid puudutavad õigusaktid ja võtta nende põhjal vastu ühendav regionaalne seadus nende rahvaste kultuuri säilitamise ja arendamise kohta. Samasugused meetmed on rakendatavad põhjarahvaste traditsioonilise majandustegevuse suhete reguleerimise vallas, mitte üksnes ühes autonoomses ringkonnas ja teistes Venemaa regioonides, vaid ka föderaaltasandil: traditsiooniline jaht, kalapüük ja muu selline tegevus rajaneb ühistel põhimõtetel ja peaks põhinema ühel õiguslikul alusel.

Kas „pärismaalaste“ õigusaktide kodifitseerimine on võimalik? Ehk siis selline süstematiseerimine, mille tulemusena tekib uus õigusakt, näiteks Venemaa põliste väikerahvaste koodeks? Eeldusi selleks on (reguleeritavate suhete spetsiifika, õigusaktide paljusus, nende puudulikkus, dubleeritus ja konfliktus, Venemaa varasemad samalaadsed kodifitseeritud õigusaktid – vähemusrahvaste määrustikud 1822. aastast ja 1892. aastast) ning küsimus vajab arutelu. Samal ajal ei ole Venemaa minu arvates veel valmis teostama õigusreformi, kuna riigi õiguslikud seisukohad selles valdkonnas ei ole veel muutunud selgeks, vaieldamatuks ja stabiilseks, üksiksuhte õigusregulatsioon on üksnes kavandamisel ja mõnel juhul üldse käsitlemata.

Põlisrahvaid puudutavate õigusaktide täiustamisega peaks kaasnema parem õiguskaitse ja inimõiguste kaitse. Sellest vaatenurgast on oluline, et:

- neid rahvaid puudutavate õigusaktide järgimise järelevalve muutuks üheks prokuratuuri tegevuse erisuunaks;
- kohtud arvestaksid põliste väikerahvaste esindajate kohtuasjade arutamisel nende staatust, tavasid ja kombeid, toetuksid vajaduse korral ekspertide ja volitatud esindajate arvamusele, mis tagaks menetluse, seda mõjutavate asjaolude ning kultuuriliselt ja antropoloogiliselt eripäraste suhete ja nähtuste õige tõlgendamise;
- põliste väikerahvaste hulka kuuluvad kodanikud ja nende liidud saaksid võimaluse kaitsta oma eriõigusi kui kodanike põhiõigustest ja vabadustest tulenevat õigusi Venemaa Föderatsiooni konstitutsioonikohtus, aga ka Venemaa

regioonide põhiseaduslikes (põhikirjalistes) kohtutes (näiteks Jakuutias, kus selline kohus tegutseb üle kahekümne aasta, on selle roll põhjarahvaste õiguste kaitsmisel vägagi tähelepanuväärne);⁸

- Venemaa Föderatsiooni inimõiguste volinik jälgiks põlisrahvaste õigustest kinnipidamist ja kajastaks olukorda oma aastaaruannetes (seda on kahjuks juhtunud ainult kaks korda – 2001. ja 2002. aastal); võib-olla on vaja taastatada küsimus Venemaa põliste väikerahvaste õiguste voliniku institutsiooni loomisest;⁹
- Venemaa regioonid, kus elavad põhjala põlised väikerahvad, looksid ametikohad nende rahvaste õigusi kaitsvatele volinikele, arvestusega, et selline ametikoht on Venemaa Föderatsioonile tüüpiline¹⁰ ja vajalik, kui otsustada Krasnojarski krai põlisrahvaste õiguste voliniku kogemuse põhjal.¹¹

Seega on Venemaa põliseid väikerahvaid puudutavad õigusaktid ja nende rakendamise praktika ligi 25 aastat kestnud õiguslik tegelikkus. Seda võib iseloomustada kui ebastabiilset, vastuolulist, sageli vaid imiteerivat ja mis on paljude parameetrite järgi algstaadiumis ega ole kooskõlas rahvusvaheliste õigusnõuetega. Vajadus osutada suuremat tähelepanu põliste väikerahvaste õigustele tuleneb Venemaa põhiseaduse ja rahvusvahelise õiguse asjakohastest sätetest ning eeldatavasti teeb riik edaspidi selle valdkonna õiguspoliitikas korrektureid.

Vladimir Krjažkov on õigusteaduse doktor, Venemaa kõrgema majanduskooli põhiseadusliku ja omavalitsusõiguse õppetooli professor.

Vene keelest tõlkinud Üve Maloverjan

⁸ Konstitutsioonikohtu õiguskaitse võimaluste kohta antud teemal vt: Кряжков В. А. *Защита прав коренных малочисленных народов Севера в конституционных судах Российской Федерации: практика и перспективы* // Журнал конституционного правосудия. 2009. №3 (9), lk 3–8.

⁹ Sellise ettepaneku tegi Riigiduum 26.05.1995 dokumendis nr 816–1 GD, mis käsitles põliste väikerahvaste majanduse ja kultuuri kriisi.

¹⁰ Vt: Venemaa presidendi 4.12.2009 seadlus nr 1381 Venemaa Föderatsiooni subjektide tüüpiliste riiklike ametikohtade kohta.

¹¹ Vt: Krasnojarski krai voliniku ettekanne põliste väikerahvaste põhiseaduslikest õigustest ja vabadustest kinnipidamise kohta. Krasnojarsk, 2010.

Rahvuslik keelepoliitika Põhja-Venemaa soome-ugri rahvastel

Nina Nesterova

Artiklis on vaatluse alla võetud keelepoliitika mudelid, mida rakendatakse soome-ugri rahvastele, kes elavad Põhja-Venemaa Euroopa-osas Komi vabariigis (sürjakomid), Karjalas (karjalased, vepslased, ingerisoomlased) ja Koola poolsaarel Murmanski oblastis (saamid).

On ilmne, et emakeel on rahvaste ja rahvusrühmade etnilise identiteedi tugevnemise protsessides kesksel kohal. Rahvuskeelte säilitamise, taaselustamise ja arendamise probleemid on saanud ka põhjala Euroopa-osa soome-ugri rahvaste rahvusliikumise tekke ühendavaks algeks. Nõue parandada nende keelte olukorda kuni riigikeele staatuse andmiseni oli 20. sajandi viimasel kümnendil üks soome-ugri rahvaste rahvusliikumiste põhiloosungeid. Analüüsides keele osa rahvuskultuurilise ja etnolingvistilise mobilisatsiooni tegurina tuleb meil meeles pidada, et sellel ressursil on objektiivsed piirid. Ametliku juriidilise staatuse andmine, valitsuse toetus, teaduslik-metoodiline tagapõhi ja vastav personal riiklikus haridussüsteemis ei taga automaatselt seda, et emakeelele lisandub sotsiaalseid funktsioone.

Vajadus, et inimesed tunneksid vajadust kasutada oma emakeelt, on suur, ning mis eriti tähtis, ka funktsionaalne. Karjala ja Komimaa etnosotsioloogid ja keeleteadlased on viimastel aastatel juhtinud erilist tähelepanu emakeele sotsiaalsele ressursile (Klementjev 2007, 2008; Kuzivanova, Aibabina, Beznossikova 2008). On selge, et sellistes tingimustes, kuid arvestades ka Põhja-Venemaa soome-ugri rahvaste peaaegu täielikku kakskeelsust, nihkub emakeele sotsiaalse ressursi probleem etnilise identiteedi kollektiivse tugevnemise ehk etnilise mobilisatsiooni kontekstist (viimasele 10–15 aastale tüüpiline) paratamatult mobiliseeritud rahvusliikkuse tasandile ja omandab rahvuspoliitilise iseloomu.

Tuleb nõustuda Gennadi Martšenko sõnadega, et „keele tagakiusamise puhul toob kiindumus emakeelde kaasa valusa reaktsiooni, valmisoleku kergesti aktiveeruda ja reageerida üleskutsele astuda välja selle kaitseks. [...] Kõige sagedamini muutub keeleküsimus teravaks rahvuse konsolideerumise ja võõra keele pealesurumise puhul. Sellistes tingimustes tekivad etnolingvistilised liikumised“ (Martšenko 2007). Sellisel juhul on keeleprobleemi võimalik lahendada eelkõige poliitilise tegevuse ja õigusmehhanismide toel.

Venemaa demokraatliku ühiskonna kujunemisel perestroikajärgsel perioodil reguleeris rahvaste keeleõiguse küsimusi kõigepealt 25. detsembril 1991 vastu võetud VNFSV rahvaste keelte seadus, mis andis Venemaa Föderatsiooni kuuluvatele

vabariikidele õiguse teha iseseisvalt otsuseid neis elavate rahvaste keelte õigusliku staatuse kohta, andes sealhulgas õiguse kehtestada vabariigi riigikeele staatus (§ 3, lõige 3). Hiljem kinnistas selle õiguse ka 1993. aastal vastu võetud põhiseadus (§ 68). Seega sai Venemaa vabariikide keeleseadus põhiseaduslikuks normiks.

Eespool nimetatud soome-ugri rahvaste puhul tuleb välja tuua, et neil on elupiirkonnas erinev staatus. Karjala vabariigis on nimirahvuseks karjalased, põlisrahvana elab seal veel vepsulasi ja soomlasi. Vepslased on kantud Venemaa põhjala põliste väikerahvaste nimistusse ja nende suhtes rakendatakse 1999. aastal vastu võetud põhjala põliste väikerahvaste õigusi tagava seaduse sätteid. Ingerisoomlased on Karjala territooriumil kompaktselt elav vähemusrahvus, kelle kogukond on moodustunud tööstuse arengu perioodil ümber asunud soomlastest, kellele lisandusid represseeritud. 1930. aastatel sai just soome keel teatud põhjustel Karjala-Soome autonoomia loomise perioodil riigikeeleks ja levis laialt Karjala territooriumil, seda õpetati koolides ja see oli õppekeel. Sürjakomid on Komi vabariigi põline nimirahvas. Saamid on samuti Skandinaavia poolsaarel Murmanski oblastis oma esivanemate territooriumil elav põlisrahvas, kellel on ka Venemaa Föderatsiooni põhjala põlise väikerahva staatus. Rahvaste erinev olukord avaldas mõju ka rahvusliku keelepoliitika mudelite kujunemisele, mida nende suhtes Venemaa vastavates regioonides on rakendatud.

Karjala vabariigis jäid karjala ja vepsa keel kuni 1990. aastateni peaaegu kirja-keeleta. Seega olid karjalaste ja vepslaste rahvusliikumise peamised jõupingutused sel perioodil suunatud selliste keelemudelite kujundamisele, mida võib tinglikult nimetada kultuurisäilituslikuks ja õiguslikuks.

Kultuurisäilitusliku mudeli puhul on põhiorhk eelduste loomisel üleminekuks suuliselt keeletraditsioonilt kirjakeelele, mis muutuski karjalaste ja vepslaste rahvusliikumise põhiülesandeks. Selle probleemi praktiline lahendus seisnes tähes-tiku valikus, kirjakeele loomises, õpikute ja muude õppevahendite väljaandmises, keeleõppe korraldamises. Erilisi lootusi pandi koolidele. Loodeti, et võimud toetavad täielikult rahvuskooli, mis võtavad enesele keskse osa põlvkondade keelelise järjepidevuse säilitamisel ja keele sotsiaalsete funktsioonide laiendamisel.

Kuid rahvuskoolide aeglane areng ja õpilaste keeleoskuse aeglane kasvutempo sundisid keele kaitseks otsima tõhusamaid vorme. Nii jõutigi keele kaitse õigusliku mudelini. Selle lähenemise toetajad karjalaste hulgas uskusid, et karjala keele säilitamise ja arendamise eeltingimus on anda sellele riigikeele staatus. Nad tuginesisid muu hulgas asjaolule, et karjalased on oma vabariigi nimirahvas. Samal ajal suunas vepsa rahvusliikumine kõik jõupingutused sellele, et luua rahvuslik-territoriaalne autonoomia, kus vepslastel oleks rahvusliku omavalitsuse tingimustes võimalik leida parimaid lahendusi oma emakeele ja kultuuri säilitamiseks ja arendamiseks. Vepsa rahvusliikumise jõulise töö tulemusena loodi rahvuslik-territoriaalne autonoomia vepsa rahvusvalla kujul, mis aga hiljem likvideeriti.

Rahvusliikumiste tegevuse mõjul hakati vabariigis välja töötama Karjala vabariigi keeleseadust, milles pidid kajastuma vabariigi riigikeelte vaba valiku ja

vaba kasutamise mehhanismid. Algselt pidid seaduses riigikeeltena olema määratletud vene ja karjala keel. Kuid seaduse ühe või teise versiooni vastuvõtmist segasid arutelud selle üle, millised keeled peaksid Karjalas olema riigikeeled, samuti konkreetsete mehhanismide puudumine rahvuskeele kasutamiseks riigikeelena (Karelõ 2005, Strogalštšikova 2000).

Sellises olukorras võeti 2004. aastal vastu seadus karjala, vepsa ja soome keele riikliku toetamise kohta Karjala vabariigis, mis on meie arvates väga oluline samm vabariigi riiklikus keelepoliitikas, kuid on paraku jäänud suuresti kavatsuste deklaratsiooniks. Karjala etnoloog Jevgeni Klementjev hindab väga kriitiliselt keeleõigusmehhanismide tõhusust kõigis avaliku elu valdkondades, ennekõike karjala, vepsa ja soome rahvuslikus haridussüsteemis (Klementjev 2004, Karelõ 1992, Klejerova 2000).

Komi vabariigis seadis komi rahvusliikumine – ühing Komi Kotõr (1989), kodanikuühiskonda esindav komi rahva kongress (1991) ning nüüd selle järeltulijaks olev regioonidevaheline ühiskondlik liikumine Komi Voitõr – 1990. aastatel prioriteediks komi rahva huvide kaitse poliitilised ja õiguslikud ülesanded – nii loodi komi keelele riikliku rahvuspoliitika piirkondliku mudeli normatiiv-õiguslik raamistik. Kõige olulisem oli emakeele säilitamine, arendamine ja kasutamine Komi vabariigis vastu võetud riigikeelte seaduse (1992), haridusseaduse (1994), kultuuriseaduse (1993), rahvuskultuuriautonomiam seaduse (1996) rakendamismehhanismide alusel. Keele taaskasutusele võtmise süsteemile pani punkti see, kui regionaalsesse haridusseadusse lisati säte kohustuslikust komi keele õpetamisest vabariigi üldhariduskoolides.

Murmanski oblastis loodi 1989. aastal ühiskondliku organisatsioonina koolasaamade assotsiatsioon (Kelte 2003). Ühendus oli toimekas 1990. aastate alguses ja keskpaigas. 1990. aastal loodi selle eestvõttel Venemaa põhjala põlisrahvaste assotsiatsioon (RAIPON), mille esimesel tegevusetapil oli koolasaamade ühendus väga tegus. Kahtlemata on koolasaamade assotsiatsioonil erilisi teeneid keele arendamise, haridussüsteemi loomise ja saami kultuuri arendamises. Kõik suuremad keele- ja kirjandusprojektid teostati 1990. aastate esimesel poolel, loodi ja arendati kirjakeelt, koolides juurutati keeleõpe, anti välja õpikuid ja õppevahendeid, koolitati õpetajaid. Näiteks tehti aastail 1991–1994 koostöös Norra kirjastusega teoks saami ilukirjanduse avaldamise projekt kildini- ja põhjasaami murdes (Arhiv 1989–2009).

Praegu piirdub Murmanski oblastivalitsus keele kasutamiseks tingimuste loomisel ainult deklaratsiooniga, et saamidele laieneb põhjala põliste väikerahvaste seadus. Saami keele säilitamise ja taaselustamise küsimused ei ole reguleeritud ühegi regionaalse õigusaktiga. Oblasti põhimääruses ja regionaalses haridusseaduses on üksnes viited riigi õigusaktidele, sealhulgas põhjala põliseid väikerahvaid puudutavatele. Venemaal on saami keel praegu kriitilises seisus, hoolimata sellest, et regioonis on loodud ja tegutseb ühiskondlike ja riiklike institutsioonide

süsteem, sealhulgas ka 2010. aasta detsembris asutatud saami parlament, mille eesmärk on tegelda saamide probleemidega. Praegu õpetatakse saami keelt (kildini murret) fakultatiivselt ainult Murmanski oblasti Lujavri (Lovozero, koolasaa-
mide põline ala) üldhariduskooli esimese klassi õpilastele. Viimasel ajal on kõige rohkem vastukaja tekitanud oblastivalitsuse reguleeriv tegevus saamide kui põlis-
rahva õiguste rakendamisel ainult kalapüügikvootide jagamise puhul.

Seega on eespool välja toodud asjaolude põhjal selge, et komidel, karjalastel, vepslastel, soomlastel ja saamidil on rahvuslikud keeleprobleemid kas peidus või nähtavas vormis alati olemas olnud, kuid poliitikasse on need jõudnud kahel viimasel aastakümnel Venemaa ühiskonna demokraatliku ümberkujundamise perioodil. Nende rahvaste rahvusliikumiste ideoloogia teke oli tingitud etnilisest arengust 20. sajandil ja kõige olulisem tegur oli seejuures etnolingvistiline.

Meie arvates on praegu Venemaa föderaaltasandil loodud üsna kohaldatav õigusraamistik, mille põhjal on võimalik kujundada oma rahvuspoliitika, sealhulgas etnolingvistilise poliitika mudelid. Rahvusliikumistel on vaja näidata poliitilist tahet ja algatusvõimet selliste mudelite moodustamiseks oma piirkonnas.

Nina Nesterova on ajaloodoktor, Komi vabariigi riigiteenistuse ja juhtimise akadeemia direktor.

Vene keelest tõlkinud Üve Maloverjan

Nina Nesterova ja Anzori Barkalaja hõimupäeva konverentsil. Foto: Eha Viluoja

Kirjandus

- Aibabina, Beznossikova 2008 = Айбабина, Е.А., Безносилова, Л.М. Неологизмы в коми языке: социолингвистический аспект изучения. *Научные доклады. Коми НЦ УрО РАН. Вып.496.* Сыктывкар.
- Karelõ 1992 = *Карелы. Финны. Проблемы этнической истории.* Материалы к серии «Народы и культуры». Вып. XVI. Москва.
- Karelõ 2005 = Карелы: модели языковой мобилизации. Сост.: Бирин, В.Н., Клементьев, Е.И., Кожанов, А.А. *Сборник материалов и документов.* Петрозаводск. С.10.
- Klementjev 2004 = Клементьев, Е.И. Современная языковая ситуация и национальная школа. *Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и финского языков в Республике Карелия. Матер. науч.-практ. конф. 2002 г.* Петрозаводск.
- Kelte 2003 = Кельте, З.М. *Политико-правовые аспекты развития коренного малочисленного народа Российской Федерации – саами.* Дис.на соиск. уч. степ. канд. полит. наук. Рук. Москва. С.109.
- Klejerova 2000 = Клеерова, Т.С. О новом проекте Закона о языках. Республика Карелия: 80 лет в составе Российской Федерации. Матер. междунар. науч.-практ. конф. Петрозаводск.
- Klementjev 2007 = Клементьев, Е.И. Соответствует ли право и практика? Языковой аспект: на материалах Республики Карелия. Матер. Второго Северного социально-экологического конгресса «Горизонты экономического и культурного развития Севера». Сыктывкар.
- Klementjev 2008 = Клементьев, Е.И. Из республик в район: Языковой аспект (на материалах Олонецкого района Республики Карелия). Матер. Третьего Северного социально-экологического конгресса «Социальные перспективы и экологическая безопасность». Сыктывкар.
- Kuzivanova 2008 = Кузиванова, О.Ю. Язык как социальный ресурс (по результатам этнолингвистических исследований в Республике Коми). *Научные доклады. Коми НЦ УрО РАН. Вып.496.* Сыктывкар.
- Martšenko 2007 = Марченко, Г.И. Национальные отношения. *Политический словарь.* Под ред. В.Л. Калашникова. Москва. С.202–203.
- Arhiv 1989–2009 = *Основные направления деятельности МООО «Ассоциация Кольских саамов».* Текущий архив МООО «Ассоциация Кольских саамов».
- Strogalštšikova 2000 = Строгальщикова, З.И. Вопросы языковой политики в Конституциях Республики Карелия. Проблемы становления национального образования карелов и вепсов на современном этапе. *Республика Карелия: 80 лет в составе Российской Федерации (становление и развитие государственности).* Матер. междунар. науч.-практ. конф. Петрозаводск.

Isurite ja vadjalaste rahvusidentiteeti ohustab tööstuse pealetung

Dmitri Harakka-Zaitsev

Minu eesmärk on üksnes selgitada isuri kogukonna praegust olukorda ja tõdeda fakte, mitte süüdistada kedagi või mõista hukka kellegi tegevust.

21. sajandi algul hakkas kasvama isurite rahvuslik eneseteadvus. 30. aprillil 1999 vastu võetud Venemaa föderaalseadus nr 82 FZ tagas õigused põliste väikerahvastele. 2000. aastal kanti isurid Venemaa Föderatsiooni põliste väikerahvaste nimistusse. 2005. aastal kasutasid isurid õigust luua oma kogukond, asutades Leningradi oblasti Kingissepa rajoonis rahvusorganisatsiooni territoriaal-ühiskondliku omavalitsuse vormis isuri kogukonna Šoikula.

Ühendus tegutseb viimasel Venemaa territooriumil säilinud isurite kompaktsel elualal Soikkola poolsaarel. Tegutsemisaastate jooksul on asutatud isuri muuseum, hakatud korraldama rahvuslikke pidusid, asutatud folklooriansambleid, loodud rahvussümboolika. Tänu kohalikele aktivistidele on taas hakatud õpetama isuri keelt ja käsitööd, välja andma ajalehte ja avaldama õppematerjale. Internetti on lisandunud uusi materjale, isurite järeltulijad, mõistes oma kuuluvust selle rahva hulka, on hakanud tagasi pöörduma oma juurte juurde.

Isuri folklooriansambel Šoikulan Laulut. Foto: Dmitri Harakka-Zaitsev

Kuid nüüd seisavad isurid silmitsi uue keerulise ülesandega – jääda rahvana ellu industrialiseerimise ja oma traditsioonilise asuala tööstusliku hõlvamise tingimustes. Probleem on muutunud üleüldiseks ja puudutab mitte üksnes isuri rahva kultuuripärandi ja traditsioonide säilimist, vaid ka tervislikku ja turvalist elukeskkonda ning kogu Soikkola poolsaare ja selle ümbruse elanikkonna õigus-test kinnipidamist. Olles juba leppinud Laugasuu (Ust-Luga) merekaubasadama ehitusega, avastati ootamatult, et plaanis on rajada sadama ümbrusesse uus töös-tus- ja logistikaala. Seega saab rääkida „isuri küsimuse“ uuest arenguetapist.

2013. aasta juulis vallandas protestilaine plaan ehitada vадja Luutsa küla lähedale uus tööstusobjekt. Vадja kogukond oli uue ehituse vastu. Juba 2014. aasta jaanuaris avaldasid Viistina maa-asula elanikud ja vabaühendused avalikel kuu-lamistel protesti Mišino küla lähedale kavandatava Balti karbamiiditehase vastu. Kõnealuse protesti iseloomuliku joonena võib välja tuua, et sel puudus igasugune poliitiline või rahvuslik alatoon. Soikkola poolsaare elanikkond on juba ajalooli-selt mitmerahvuseline, seepärast liitusid isuritega, kes kasutasid oma põlise eluala, kultuuripärandi ja identiteedi kaitseks olemasolevaid õigusnorme ja mehhanisme, ka teistest rahvustest inimesed, kellele läheb korda oma kodukoha saatus ja kes hakkasid kaitsma oma õigust tervislikule ja heale elukeskkonnale.

Kohaliku elanikkonna aktiivsus oma õiguste kaitsmisel on lihtsalt seletatav. See on seotud sadamaterminalide ehitamisega loodusvaradele ja keskkonnale tekitatud tagajärgedega. Muret teeb ka otsus rajada tööstusala juba tegutsevate sadamaterminalide ja sadamaala tööstusettevõtete ning Leningradi tuumaelektri-jaama lähedusse. Juhul kui plaanitud ettevõtted valmivad, jääb kohalik elanikkond elama tööstuspiirkonna keskmesse, ohtlike tööstusettevõtete naabrusesse.

Peamine argument uue tööstusala rajamise vastu on see, et nii Kingissepa rajoonis kui ka teistes Leningradi oblasti rajoonides on juba ajaloolised tööstus-alad, mis on kohandatud ettevõtete rajamiseks ilma Soikkola poolsaare ja selle ümbruse loodusele ja elanikkonnale korvamatut kahju tekitamata. See tähendab, et on ka alternatiivseid võimalusi. Antropogeenilise ja tööstusliku koormuse kasv piirkonna loodusele ja selle elanikele on tõsine oht. Kohalikele elanikele on ava-likult kättesaadavate andmete järgi teada, et uuele tööstusalale plaanitakse rajada kõrgeima ohutasemega ettevõtteid, mis võivad hävitada loodus- ja kultuurikesk-konna ega pruugi võimaldada arheoloogilisi uuringuid. Isuritele võib edasine ehitustöö aga kaasa tuua kõige traagilisemaid tagajärgi – võib hävida kogu rahva traditsiooniline elukeskkond ja rahvuslikud väärtused, mille säilitamise soov on viimase kümne aasta jooksul muutunud paljudele isuritele ühendavaks jõuks ja rahvusidentiteedi arendamise stiimuliks.

Kohaliku elanikkonna õiguslik teadlikkus on märgatavalt kasvanud ja õigus-kultuur arenenud. See on ka põhjus, miks on kohalikud tuginedes oma kodani-kuõigustele hakanud pöörduma riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide poole, kutsuma üles ehitusest huvitatud poolt pidama konstruktiivset dialoogi, väljen-dama oma kodanikuaktiivsust ning pakkuma lahendusi isurite, kõigi kohalike

elanike probleemidele. Elanikud on teinud märkusi ja ettepanekuid Viistina maa-asula üldplaneeringu eelnõu kohta, sest kodanikel on ometi õigus nõuda projekti muutmist või täiendamist.

Mõeldes kaugeleulatult ja mitte olla vaid tänapäevas – see on mõte, mida üritatakse edastada isikutele, kes võtavad vastu olulisi otsuseid uute alade täisehitamise kohta. Ent mõistlikku ja lahendust võimaldavat vastust ei ole ikkagi saadud. Vastupidi, käiku on lastud ajaloos hästi tuntud sisevaenlase otsimise, nõiajahi ja musta PRi meetod, mis on materialiseerunud avalikult isurite ja vadjalaste vastastes internetiartiklites ja anonüümsete voldikute, kõlava pealkirjaga „Kodanikualgatuse bulletin“ jagamises kohalike omavalitsuste valimiste ajal, aga ka enne avalikke kuulamisi, kuhu elanikkonda ja kodanikuühendusi kutsuti, et arutada munitsipaalüksuse arenguplaane.

Nendes anonüümsetes lendlehtedes on isuri kogukonda ja selle juhte iseloomustatud kui välisriikide rahastatud monstrumeid, kelle eesmärk on pidurdada Venemaa majandusarengut, ning kui Venemaa-vastaseid infosõjamasinaid. Isuri kogukonna liikmeid solvasid sellised artiklid ja voldikud, mis sisaldasid mitte ainult laimu ja desinformatsiooni, vaid võisid põhjustada ka rahvustevahelise vaenu õhutamist. Isurid oleksid nendes nagu vastandatud ülejäänud Venemaa kodanikele. Mingist kahetsusväärsest teadmatusest süüdistasid mõned autorid isureid traditsioonide ja loomuliku keskkonna puudumises, tuues oma seisukoha põhjenduseks, et isurid ei kasvata põhjapõtru nagu Venemaa Kaug-Põhja rahvad. Tuleb tunnistada, et isurid ei ole tõesti põhjapõdrakasvatajad, kuid see ei võta neil sajandite jooksul moodustunud identiteeti ja traditsioone ega ahista nende kui põlise väikerahva kaitse alla kuuluvaid õigusi.

Kaunist merevaadet jääb sadama pealetungil aina vähemaks. Foto: Dmitri Harakka-Zaitsev

Faktide moonutamine, solvavad avaldused ja süüdistused, soov anda poliitilist värvingut kodanikupositsiooni aktiivsetele väljendustele – need on vaid mõned ebameeldivused, millega kohalikud oma õiguste kaitsel on kokku puutunud.

Just nüüd on vaja jõuda arusaamisele, et loodus on isurite rahvuslik väärtus ning isuri rahvas on Venemaa kui riigi väärtus. Loomuliku elukeskkonnata ei säili ka rahvas. Üksteise süüdistamise asemel tuleb ära kuulata mõlema poole argumendid, võtta kasutusele olemasolevad õiguslikud vahendid ja võtta õppust samalaadsete probleemide lahendamise juhtumitest – selline on nende seisukoht, kes on mõtlematute otsuste vastu ja mõtlevad oma riigi, laste ja rahva tulevikule.

Dmitri Harakka-Zaitsev on õigusteaduse kandidaat, isurite ühenduse Šoikula juhatuse liige.

Vene keelest tõlkinud Üve Maloverjan

1938. aastal suletud Soikkola kirikut hakati kaks aastat tagasi taastama.

Foto: Dmitri Harakka-Zaitsev

Komi jahimehed ja keskkonnamuutused

Art Leete

Vladimir Lipin

Oleme koos teinud Komimaal etnograafilisi välitöid alates 1996. aastast.¹² Meie põhiline välitööde piirkond on olnud Ežva jõe ülemjooksul asuv Kulõm-dini rajoon Komi vabariigi kaguosas. Selles Komimaa piirkonnas, erinevalt läänepoolsetest aladest, on jahindus säilitanud oma osa elanikkonna enesekuvandis ja majandustegevuses. Jahimeeste elukorraldust võib vaadelda komi traditsiooniliste tulunduspraktikate kohandumisviiside mudelina.

Alates keskajast on Komimaa olnud kuulus piirkonnana, mis varustas Venemaad ja Euroopat karusnahkadega. Alates 11. sajandist ja veel enne seda, kui komide maa 14. sajandi lõpus Venemaaga ühendati, olid komid arendanud välja kompleksse, kolmeosalise majandusmudeli, milles jahindus ja kalandus mängisid olulisemat osa ning põllumajandusel oli toetav funktsioon (Konakov 1983: 3, 5–6, 11, 15–16; Žerebtsov, Korolev 2000: 5).

14.–15. sajandist hakkas kliima Põhja-Venemaal ja ka Komimaal jahenema ning 16. sajandil oli „väike jääaeg“ juba selgesti tuntav (Žerebtsov, Korolev 2000: 5–6).

17. sajandi alguses, kui kliima jahenemine jõudis haripunkti, tekkis kogu Põhja-Venemaal, kaasa arvatud komide asualal, tulunduspraktikate kriis. Senine kompleksne, põlluharimisel, kalandusel ja jahindusel põhinev majandusmudel ennast enam ei õigustanud. Demograafilised (vene elanikkonna kasv põhja-aladel, komide arvukuse suurenemine) ja ökoloogilised (kliima jahenemisest tingitud ikaldused ja näljahädad) asjaolud sundisid elanikkonda otsima uusi pikaajalisi toimetulekustrateegiaid või potentsiaalseid tulunduspiirkondi. Tollal olid komi asuala ida- ja põhjapoolsed naaberpiirkonnad suhteliselt hõredalt asustatud. Seal asusid manside hooajalise jahi alad, alaliselt elasid mansid tollal juba ida pool Uurali mägesid. Komid ostsid mansidelt need jahialad ära ning asustasid uued piirkonnad püsivalt. Tollal kujunesid Izva, Petšora ja Ülem-Ežva komi etnograafilised grupid, kellest viimaste seas on põhiliselt toimunud ka meie välitööd. Oma viimased Uuralist läände jäänud jahialad müüsid mansid komidele 18. sajandi lõpus (Konakov 1983: 14–18; Žerebtsov, Korolev 2000: 7–12).

Uute asualade hõlvamine võimaldas komidel vältida traditsioonilise kompleksse tulundusmudeli kokkuvarisemist. Aga samal ajal said komid vältida ka uute, intensiivsemate loodusressursside kasutamise tehnoloogiate kasutuselevõttu.

¹² Artikkel on valminud Euroopa regionaalarengu fondi (kultuuriteooria tippkeskus) ja ETAg'i projekti PUT590 toel.

Seega ei pidanud komid oma majandusmudelit moderniseerima samas rütmis oma lääne- ja lõunapoolsete naabritega. Komide tulunduse kompleksne struktuur osutus ka väga kohanemisvõimeliseks, sest uued piirkonnad olid väheviljakad põllumajanduse laialdasemaks levikuks ning kliima põhjaaladel suhteliselt karm, hoolimata jahedama perioodi möödumisest (Konakov 1983: 4, 11).

Komi jahimees laanepüülõksu üles seadmas ja teine jahimees laanepüüd lõksust võtmas. Kulõmdini rajoon, mets Parma küla lähistel. Fotod: ERM, Art Leete, 2003

Komide idapoolsete gruppide uued asualad olid sobivad jahipidamiseks. 17. sajandil küttimise tähtsus idapoolsete komide majandusmudelis isegi kasvas. Põhimõtteliselt säilis komide kolmeosaline tulundusmuster aga kuni 20. sajandi alguseni. Ometi hakkas jahinduse osakaal selles mudelis alates 19. sajandist vähenema, püüdes olulisena vaid osas komi piirkondadest, sealhulgas Ežva jõe ülemjooksul (Konakov 1983: 4, 24–32; Lipin 2011: 3–4). 20. sajandi alguses oli jahindus-kalandus siiski veel 30–60% ulatuses komi meeste põhiline tegevusala ja tõi 75% sissetulekust. Samal ajal kujunes jahinduse arengu takistuseks küttide suur hulk suhteliselt vähete heade jahialade olemasolu tingimustes (Konakov 1983: 22–27, 31; Iljina, Uljašev 2009: 100).

Hooajaline kütiartellides jahipidamine hääbus 1950. aastatel metsatööstuse ja kollektiviseerimise pikaajalise surve tagajärjel. Talvistel jahiretkedel olid jahimehed küladest kuude kaupa eemal, viibides oma karusnahajahi aladel 150, 300 või enama kilomeetri kaugusel. Kolhoosid ei olnud huvitatud sellest, et inimesed viibiksid ära nii kaua ning sundisid mehi paiksele eluviisile. Samuti mõjutas jahipidamise taandumist metsloomade hulga vähenemine Teise maailmasõja järgsel perioodil (Iljina, Uljašev 2009: 119), mis omakorda seostub metsatööstuse laienemisega. 1950.–1960. aastatel rajati riiklikud jahimajandid, mis pakkusid tööd

Komi mõrrad (*gõmga*) sauna katusel püügihooaega ootamas. Kulõmdini rajoon, Parma küla. Foto: Art Leete, 2013

piiratud arvule elukutselistele jahimeestele. 1990. aastatel jahimajandid suleti ja edaspidi on jahimehed pidanud ise oma saagile turu leidma. Tänapäeval on küttimine peamiseks elatusalaks hinnanguliselt 3–4% Ežva ülemjooksu komi meestest (VM 1999).

Komi jahimeeste keskkonnatundmine

Küttidel on palju teadmisi oma elupiirkonna looduskeskkonna kohta ja nad on võimelised ennustama pikaajalisi muutuste mustreid. Komidele, kelle igapäevane tulundus põhineb jahil ja kalapüügil, on ülioluline keskkonnamuutustega kohanemise oskus. Samal ajal mõjutab komi jahimeeste ellujäämisstrateegiat ka ülemaailmne, kultuuriline ja sotsiaalne areng. Tänapäeva maailmas ei ole enam ühiskondi, kes elaks isoleeritult ja laiema muutuseprotsessid vormivad kõigi kogukondade elu ning inimesed mõistavad seada oma tegevuse globaalsetesse seostesse (vrd Marcus 1998: 121).

Komi jahimeeste hinnangul on nende tegevusala kõige enam mõjutanud metsatööstuse ekstensiivne areng viimastel aastakümnetel. See on pidevalt ja jõuliselt muutnud metsaalade paiknemist ja metsade struktuuri. Metsalangetamine ja teeehitus mõjutavad tugevalt loomade elu. Palju langetatud puitu jäetakse Komimaal metsa (küttide hinnangul kuni 60%). See raskendab jahimeeste liikumist ja halvendab metsa üldist kvaliteeti.

Kulõmdini rajooni keskkonnateenistuses räägiti meile, et neil peaaegu puudub võimalus metsa langetavate firmade tööd kontrollida. Seaduse järgi antakse

alustavale ettevõtjale kolm aastat vaba arenguaega, mille vältel nende tegevuse kontroll on keelatud. Iga kahe aasta tagant ettevõtted aga likvideeruvad ja ilmuvad välja uued firmad, mis jätkavad tööd eelmiste masinapargiga. On kujunenud olukord, kus ettevõtjad võivad tegutseda kontrollimatult (VM 2013).

Nõukogude ajal toimis metsatööstus tootmisplaanide alusel, seejuures maksti metsatöölisele palka langetatud, mitte metsast väljaveetud puidu koguse eest. Töölised tegid sellisest töökorraldusest oma loogilised järeldused, aga jahimeestele ei olnud töö tulemus eriti vastuvõetav: „Sa ei kujuta ette, kui palju raiusid kolhoosid metsi riikliku tellimuse alusel. Ja kui palju veel sinna mädanes! Sest kõike, mis nad raiusid, polnud võimalik välja vedada. Ja see jäi kõik sinna maha. Kuigipalju parvetati, aga kui ei jõutud – puit, mida sa parvetada ei jõudnud, pole aasta pärast enam miski. Kui sa puud ei koorinud ega parvetanud, on see aasta pärast sul juba sinine” (Miša¹³ 39, VM 2004).

Kütid tunnetavad ka kliimamuutuste mõju loomade käitumisele ja keskkonnareostuse seost metsloomade haigustega, mis kõik piirab jahipidamise võimalusi: „Head metsa enam ei ole. Männikuid ei ole. *Abu*, öeldakse. Mets peab kasvama 150 aastat. Nüüd kasvavad männiku asemel kased, haab, pihlakas. Nad söidavad seal lintraktoritega, keeravad kõik segi. Varem vähemasti kaevati kevadel maasse auk ja maeti kõik sinna“ (Timofei 68, VM 1996).

Tunnistatakse, et tööstuse põhjustatud muutused ei pruugi alati olla metsakeskkonnale ühemõtteliselt halvad. Fauna võib raiutud metsades taastuda küllaltki kiiresti, ent küttide tunded metsatööstuse vastu ei ole kuigi soojad. Kui osatakse näha pikemaajalisi muutusteahelaid, võib hinnang metsatööstuse mõjule olla ka ambivalentsem: „Mets on tugevasti kahjustatud, sest oli väga palju raiet. Nüüd kasvab seal kaasik, haavik, seepärast on ka palju sõralisi – põhjapõtru ja põtru. Need metsad sobivad neile. Jänesed ilmuvad samuti sinna. Ja kus on jänes, seal on ka ilves. Mingil määral seal see fauna koosseis isegi säilib. Pole halba ilma heata“ (Miša 33, VM 1999).

Muutused küttimises võivad olla seotud ka inimkäitumise ülemaailmse arenguga. Sajandite vältel ja veel mõnikümmend aastat tagasi oli komi jahimeeste peamiseks sissetulekuallikaks

Nugise ja naaritsa nahad jahionnis kuivamas. Kulõmdini rajoon, Parma küla. Foto: Art Leete, 2009

¹³ Informantide nimed on artiklis muudetud anonüümsuse tagamise eesmärgil. Viidetes osutatakse ka jutustaja vanus ja vestluse aasta.

karusnahkade müük. Tänapäeval on turul nõudlus naturaalsete nahkade järele vähenenud. Jahimehed orienteeruvad seetõttu turismi arendamisele, korraldavad jahihuvilistele safarisid, et leida endale rakendust ja tagada sissetulek. Inimeste üldise käitumise muutumisel võivad olla aga ka tõsiasjalikumad kohaliku mõjuga väljundid. Nüüdisajal ei järgi paljud kütid enam traditsioonilisi ja suhteliselt mõistlikke jahireegleid, mis on suunatud asjatu kahju tekitamisele loomade populatsioonile: „Põtru püütakse tihtipeale paeltega. Aga paeltega püüdmine on selline äärmiselt salaküttilik meetod. Olen näinud, et ette satuvad roiskunud põdrad. Paelad tuleb ära korjata, et pärast sinna midagi ei satuks. Aga ei korjata ära. Varem käidi hooaja lõpus rada läbi ja tõsteti paelad üles. Paned paelad nii, et talvel sinna keegi ei satuks. Niisamuti korjad lõksud kevadel rajalt ära“ (Miša 33, VM 1999).

Jahimehed panevad tähele lindude ja loomade käitumismustrite muutusi, uute liikide ilmumist ja taimekasvu hoogustumist. Pikaajaline kogemus metsas toimuva jälgimisel on viinud meie välitööde partnerid seisukohale, et asjade kord looduses muutub. Senitundmatute kalade (sterleti) ja putukate (näiteks puukide ja kartulimardikate) ilmumist seostavad komi kütid aastase keskmise õhu- ja veetemperatuuri võimaliku mõnekraadise tõusuga. Metsikud põhjapõdrad on lähiminevikus Ežva ülemjooksult põhja poole rännanud. Ent seda viimast asjaolu, mida võiks loogiliselt kliima soojenemisega seostada, peavad kütid hoopis nendepoolse jahireeglite rikkumise tagajärjeks (üks jahimees küttis põhjapõtru mootorsaaniga, saavutades sellega ebaausa eelise loomade ees, kellel polnud seetõttu lootust pääseda). Komi jahiuskumuste kohaselt toob ebaausalt peetud küttimine kaasa loomade kaitsevaimude viha ning loomad võivad lahkuda piirkonnast, kus nendega väarikalt ei käituta.

Komi jahimehed on ka tähele pannud, et ilm muutub aasta-aastalt rohkem, kujunedes traditsioonilisel viisil raskemini ennustatavaks. Kütid on teadlikud ka globaalsest soojenemisest ja osutavad vahel kliima üldisele muutumisele kui võimalikule kohalike keskkonnamuutuste põhjusele. Peamiseks ning otseseks muutuste allikaks peavad jahimehed siiski inimtegevust ning nagu juba osundatud, eeskätt metsatööstust, millega nõustusid ka Kulõmdini rajooni keskkonnateenistuse spetsialistid, kellega me sel teemal vestlesime.

Küttide kohandumisviisid

Jahipidamise tõhususe tagamiseks on oluline katkematu teadmiste kogumine ja käitumismustri kohandamine. Samuti aitavad jahimeestel oma tegevust vajalikul määral keskkonnamuutustega kohandada pidevad arutlused metsa seisundi üle, sest jutustamise ja kogemise seos on oluline küttimise edukuse tagamisel. Selline loomade-lindude arvukuse ja sobilike käitumisviiside rakendamisega seotud informatsiooni vahetamine aitab jahimeestel oma tegevust paremini kohandada muutuvate olude ja kogukonnas kokkulepitud sobilike tavadeaga: „Sel aastal oli hea laanepüüde aasta. Igor (35) käis oma jahiraja läbi ja korjas ühe korraga 86 lindu

lõksudest. Teisel korral korjas 90 lindu. Siis ta enam lõkse üles ei seadnud, ütles, et linde on liiga palju, nii palju küttida pole mõtet“ (Miša 36, VM 2001).

Jutustaja edastab niisiis iidse jahipidamise põhimõtte, et keegi ei tohi küttida liiga palju. Kui mõni kütt läheb liiga ahneks ja püüab rohkem saaki, kui tal tegelikult vaja on, siis võib ta kaotada oma jahiohne. Samal ajal ei ole üleüldist reeglit, mis määraks kütitava saagi optimaalse mahu. Jahimehed püüavad saaki jahiala piirkondades, kus on loomi rohkem, ning jätavad teised piirkonnad puhkama ja taastuma. Järgmisel aastal vahetatakse intensiivse jahi piirkonda: „Ta [Igor] laseb põtru teatud piirkonnas. Teised piirkonnad on reservis. Kui nad mõnes kohas säilivad, võivad nad teise kohta üle minna. Tema peale muidugi kantakse vimma,¹⁴ sest ta on ise öelnud, et laseb umbes 40 põtra talve jooksul. Tema kõrval on kaks, kes küll nii palju ei lase, aga 15–20 tükki ikka. Seega lasevad kolm inimest nii palju põtru, et kogu rajooni peale ei lasta sama palju. Jahimehed tavaliselt lasevad üks-kaks. Tegelikku statistikat ei ole, sest palju püütakse salaja ja ega keegi sulle ei ütle. Nad ei võta isegi luba, sest meil on ikkagi selline arusaam, et milleks võtta“¹⁵ (Miša 33, VM 1999).

See, et jahimehed lasevad rohkem loomi, kui ametlikult lubatud, on Komi maal tavaline. Kütid seletavad seda mitte ahnuse, vaid iidsete jahitavadega. Komide arusaama järgi on mets nende vallata, riigi seadused ja korraldused seal põhimõtteliselt ei kehti. Seega on küttidele jahilubade jaotamine tühi tegevus, sest nad teavad ise paremini, kui palju loomi metsas on ja palju neid tohib püüda.

Komi jahimehed on veendunud, et nende traditsiooniline metsakasutus põhineb tõelisel metsaseadusel ning on korrektsem ja tõhusam kui riiklike seaduste kohaselt toimuv metsamajandus: „See on minu mets, teen, mida tahan. Miks ma peaksin kelleltki luba küsima? Riigil on loomulikult oma huvid. Nad üritavad isegi midagi reguleerida. Aga paljud jahimehed on seisukohal, et oleme iseenda peremehed. Tsaariajal oli samamoodi, kaks seadust toimis korraga. Üks oli ametlik, riigi oma, mis keelas meil metsa minna, aga mehed püüavad ikkagi midagi“ (Miša 33, VM 1999).

Komi jahimehed peavad sellist ametliku ja tavaõiguse koosseksiteerimist pikaajaseks nähtuseks. Leitakse, et ülimuslik on küttide oma metsaseadus. Tänapäevalgi ei arvata, et riigil oleks tegelikult õigus esitada neile metsakasutuses mingeid pretensioone. Nagu selgitas jahimees Miša: „Nad teavad, et mets on nende oma. Mets on ühine, mitte kellegi oma. Ja nüüd on ka selline arusaam“ (VM 1999). Põhiline on see, et jahimehed ise teavad, milliseid tavasid kõigil järgida tuleb.

„Meil on ka omand selline, et kui mina tegin kalatõkke, siis on see minu ja teised ei tohi seda kasutada. See kehtib ainult püünise kohta, jõgi aga ei saa minu oma olla. Varem oli neid kalatõkkeid palju. Kui mööda jõge sõidad, on vaja

¹⁴ Mõeldud on, et vimma kannavad miilitsad.

¹⁵ Jahilubasid ei pruugi kütid eriti lihtsalt saada. Näiteks 2013. aastal rääkis üks jahimees, et rajooni peale eraldati aastaks seitse põdralaskmis luba, aga ükski neist rajooni administratsiooni hoonest välja ei jõudnud.

tõketest üle ronida ja siis väsid sellest. Hiljem enam mõrdadega ei püütud. Kala on ka vähemaks jäänud“ (Miša 33, VM 1999).

Seaduse silmis on komi jahimehed seega peaaegu kõik salakütid. Trahvid salaküttimise eest on nende meelest aga lihtsalt halb õnn või igapäevaelu paratamatus. Pealegi pole olemas institutsiooni, mis seaduse järgi teostaks järelevalvet jahipidamise seaduslikkuse üle, nagu meile tunnistati rajooni keskkonnateenistuses. Üks jahimees loetles meile trahvisummasid, mida eri loomade ebaseadusliku küttimise eest maksta tuleb. Kui küsisime, kes seda trahvi siis teeb, vastas jahimees, et muidugi liiklusinspektorid. Politseinikud kogunevad jahihooajal maanteele ja püüavad metsast naasvaid mehi.

Kulõmdini rajooni keskkonnakaitseinspeksioonil puuduvad muud võimalused kodanike keskkonnateadlikkuse tõstmiseks kui propaganda. Rajooni administratsiooni koridorid stendile on kleebitud hulk plakateid, osad pärinevad veel nõukogude ajast. Siinsel plakatil kutsutakse inimesi üldrahvalikule võitlusele röövpüügi vastu. Foto: Art Leete, 2013

Eespool esitatud jahimeeste ütlused ilmestavad komi jahimeeste hoiakut, et loomi tuleb küttida mõõdukalt ning jälgida, et jahihooaja lõpuks säiliks metsas tasakaal. Järgneva looga näib sama jutustaja edasi andvat aga sootuks teistsugust eetilist sõnumit: „Põhiliselt sattusid püünistesse laanepüüd ja tedred, harvem metsis. Kui lindude hooaeg lõppes, hakkasin kärpe ja oravaid küttima. Kärpe on väga palju ja vahel on ka head orava-aastad. Sellise küttimisega võib tegeleda selleks, et oskusi säilitada. Põhimõtteliselt neid väikesi loomi jätkub. Paljud mu sõbrad püüavad rebaseid, nugiseid, naaritsaid. Põtru lastakse seetõttu, et neidki on palju“ (Miša 33, VM 1999).

Sellest jääb mulje, et küttimise mõõdukus ei ole komi jahimeestele üldse oluline. Tegelikult on aga seegi arutus komide jahiuskumustest raamitud käitumisreeglite adekvaatne peegeldus. Nimelt kehtib ka reegel või uskumus, et jahimehed

peavad tabama kõik loomad, kes neile metsas ette satuvad. Saaki annab komi uskumuste kohaselt kütile metsavaim ja kui pakutud looma vastu ei võeta, ähvardab jahimeest jällegi jahihõnne kadu.

Komi jahimeeste seisukohalt on igasugune metsa seisundi halvemuse suunas mõjutamine seotud adekvaatse maailmapildi lagunemisega. Maailmapildi ja praktilise käitumise põimumine on komi jahimeeste seas nii tihe, et puhtalt utilitaarset käitumisstrateegiat on isegi raske esile tuua. Jahimehed jälgivad pidevalt keskkonda ning kohandavad oma kütimisviisi ja üldise metsas käitumise strateegia nende vaatluste tulemustele. Kütitudel oli vaja pidevalt kohaselt käituda, nii jahiperioodil kui ka muul ajal: „Kogu jahihooajal jälgiti reegleid, mis määratlesid suhted metsa, loomade ja vaimudega“ (Iljina, Uljašev 2009: 106).

Ühiskondlik ja majanduslik areng mõjutab komi jahimeeste igapäevaseid kohandumisviise. Sellegipoolest on säilinud komi kütide maailmapildi üldine ülesehitus ja paljud kesksed arusaamad eetilisest jahist. Jahiuskumused ja -maagia toimivad kohandumisstrateegia väljunditena, olles „komidele oluliseks elatusallikaks ning eluviisi, maailmapildi ja rahva kultuuri aluseks“ (Iljina, Uljašev 2009). On ka märgatud, et mõnes Komimaa piirkonnas teeb jahipraktika läbi laienemist või taaselustumist: „Tänapäeval määravad jaht ja kalapüük paljuski etnilise eneseteadvuse dominandid, seda enam et Komi vabariigi põhja- ja idaosas naaseb elanikkond traditsioonilise tulunduse juurde“ (Iljina, Uljašev 2009).

Tänapäevalgi tuntakse komi jahimeeste seas teatud ideaalseid traditsioonilisi käitumisreegleid. Samal ajal tajuvad kütid, et jahiga on seotud mitmesuguseid probleeme. Need võivad olla põhjustatud nii jahimeeste endi eetilisest allakäigust kui ka makromajanduse ja ühiskonna arengust. Ideaalide ja allakäigu vahekorra konflikti lahendavad komid erinevaid kohandusviise rakendades. Komi jahimehed püüavad säilitada traditsioonilist kütipraktikat ja sellele vastavat eetikat ning maailmapilti, samal ajal hakkama saades mitmeplaaniiliste vastuoludega, mis on kujunenud nõukogudejärgse ühiskonna arengu keerdkäikudes. Muutunud olud on suunanud kütte senisest laiahaardelisemate sotsiaalsete võrgustike kujundamisele ning paindlikuma majanduskäitumise mudeli rakendamisele võrreldes nõukogude ajaga ning veelgi varasemate perioodidega. Komi jahimeeste igapäevaste toimetulekuviiside muutumine peegeldab kultuurimuutusi kogukondades, aga ka nõukogudejärgse Venemaa mikro- ja makromajandusliku arengu keerulist dialoogi. Kütide maailmapilt on alati olnud dünaamiline ja paindlikus dialoogis ühiskonna ideoloogiatega. Konakov (1983: 173–174, 179–180) märgib, et juba 19. sajandil oli komide jahieetika turunõuete surve all. Seega on kohandumine olnud komi kütitudel alati päevakorral.

Jahimeeste maailmapilt on tänapäeval hübriidsem kui kunagi varem. Komid puutuvad kokku ja kohandavad teavet, mida nad saavad paljudest uutest allikatest – meediast, käsiraamatutest, etnograafilistest uurimustest. Sõltumata informatsiooni allikast hindavad kütid eeskätt teadmiste funktsionaalsust.

Kokkuvõte

Komi jahimeeste suhtumine traditsioonidesse ja tänapäeva olukorda mõjutab nende majanduslikke, kultuurilisi ja ökoloogilisi kohandamisstrateegiaid. Selleks et tõlgendada muutusi ja reaktsiooni ühiskonna ja majanduse arengule, on vaja mõista küttide lähenemist metsatunnetusele. Komi jahipraktika muutused on kohandatud nii maailma majanduse arenguga, mis mõjutab nii arusaamist keskkonnamuutustest kui ka küttide eetikast ja maailmapilti. Kohandamise sotsiaalsed strateegiad on seotud traditsioonilise pluralistliku majandusmudeliga, mille juured ulatuvad keskaega. Et selle kolmeosalise tulundusmudeli põhilisteks mõjutajateks on läbi ajaloo olnud keskkonnamuutused, siis on just jahimeeste ja keskkonna suhted üldiste kohandamisstrateegiate mõistmise võtmeks.

Art Leete on Tartu ülikooli etnoloogiaprofessor. Ta on uurinud hante, manse, neenetsid ja komisid; uurali põhjarahvaste kuvandi kujunemist, 20. sajandi ühiskondlike muutusi ning usundit.

Vladimir Lipin on Komi vabariigi rahvusmuuseumi teadur. Ta on uurinud peamiselt komi jahindust, eriti küttide ainelist kultuuri, ja avaldanud seni ainsa komi etnograafiasõnastiku.

Allikad ja kirjandus

VM = autorite välitööde materjalid

Цјина, Уљашев 2009 = Ильина, Ирина Васильевна, Олег Иванович Уляшев 2009. *Мужчина и женщина в традиционной культуре коми*. Сыктывкар: Институт языка, литературы и истории Коми НЦ УрО РАН.

Konakov 1983 = Конаков, Николай Дмитриевич. *Коми охотники и рыболовы во второй половине XIX – начале XX в. Культура промыслового населения таежной зоны Европейского Севера-Востока*. Москва: Наука.

Lipin 2011 = *Охотничье-рыболовецкое снаряжение народа коми в фондах Национального музея Республики Коми. Каталог*. Владимир Борисович Липин (сост.); отв. ред. А. А. Павлов. Сыктывкар: Коми республиканская типография.

Marcus, George E. 1998. *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press.

Žerebtsov, Korolev 2000 = Жеребцов, Игорь Любомирович, Клим Степанович Королев. *Климатический фактор в истории коми. Доклад на общем собрании Коми научного центра УрО Российской академии наук*. Научные доклады. Выпуск 425. Сыктывкар: Российская академия наук, Уральское отделение, Коми научный центр.

Majanduskasvu mudel ja põlisrahvaste eluviis

Anzori Barkalaja

Minu lähteülesandeks oli anda mõned raamistavad lisandid ja mõtlemise suunad soome-ugri rahvaste tulevikuväljavaadete üle arutlemisel. Kuivõrd tänapäeva peamine jõud või käivitav tasand kogu maailmas on majandus, valisin aluseks majanduse läbilõike.

Majandus jagatakse laias laastus makro- ja mikromajanduseks. Mul ei ole pädevust arutleda majandusteaduslikult, kuidas üks või teine asi töötab. Lähtun pigem lihtinimese tasandilt, kes proovib aru saada, mis maailmas toimub. Makromajanduse ülesanne on suuremal territooriumil, suuremate protsesside tasandil realiseerida ressursside liikumist ja kasutamist.

Nende protsesside kohta käiv teave korjatakse kokku, analüüsitakse, vaadatakse läbi nende iseloom ja siis vajaduse korral töötatakse välja suund, kuhu rahvas peaks suure territooriumi peal end liigutama, et saavutada eesmärk. Eesmärkide saavutamiseks kasutatakse riikide puhul seadusandlikku ja täidesaatvat võimu, mis toimib raha ehk kapitali liigutamise kaudu. Ma ei pea siin silmas Karl Marxi surematut teost, vaid seda suunatud elektroonilist ressursi, mida praegu pankade kaudu tehakse.

Makromajanduslik tasand mõjutab mikromajanduse tasandil meie majanduslikku käitumist, ettevõtete käitumist ja väikeste riikide käitumist, sest makromajanduse tasand huvitab globaalseid struktuure, nagu suured riigid, rahvusvahelised korporatsioonid, suurorganisatsioonid nagu Rahvusvaheline Valuutafond, Maailmapank – selleks et koordineerida ja suunata meie tegevust.

Makromajanduse tasandil on meie majandusmudel, mis on globaliseerumise osana üldine üle kogu maakera, orienteeritud kasvule. See tähendab, et iga tsükliga peame aina rohkem asju omama ja tarbima – tegema seda kas suuremas mahus või intensiivsemalt.

Selleks on enam-vähem kaks mudelit. Esimene on ekspansiivne, mis tähendab seda, et üksus, mis tahab järgmise tsükli lõpus olla kasvus, peab kas hõlvama rohkem territooriume, omama rohkem kontrolli ressursside üle – on see ressurss nafta või midagi muud – ja omama rohkem turgu. Niisugune ekspansiivne kasv viis Teise maailmasõjani, sest suurrahvastel läks kitsaks. Turgude ja ressursside pärast läks löömiseks ja inimkond loodetavasti õppis sellest kogemusest – hiljem valiti intensiivsem tee. See tähendab, et kui ei saa enam turgude pärast kakelda, siis tuleb panna turud intensiivsemalt tarbima.

Tulemuseks on olukord, kus inimesi ja ettevõtteid suunatakse looma tooteid, mis on väga kiire tarbimistsükliga. Näiteks ostate kohvimasina, mis läheb katki pärast kolmeaastast kasutamist, paar kuud pärast garantiiaja lõppu. Tuttavate disainerite sõnul ei ole mingi saladus, et esemeid disainitaksegi võimalikult optimeeritud kasutussükliga, et inimene oleks peagi sunnitud ostma uue mudeli.

Samamoodi on seis autode või ükskõik millise tarbekaubaga. Kui need oleksid väga püsivad, siis tööstus ei leiaks enam turgu. Nüüd on valida, kas minna sõjaga võtma uut turgu või panna tarbijad niimoodi käituma, et nad ostaksid mingi hoomatava aja pärast – näiteks kolm aastat – uue asja. Esitatud pilt oli küll väga lihtsustatud mudel, aga protsesside iseloom on hoomatav ja paraku on kasvumajandus sellele põhimõttele üles ehitatud.

Handid soome-ugri eluviisi esindajana

Mikromajanduse tasandil olen soome-ugri eluviisi iseloomustajaks valinud handid. Sellel on kaks põhjust. Esiteks olen oma kõige produktiivsema aja veetnud hantide juures välitöödel, teiseks on nad väikerahvana põhjamaistes tingimustes väga hea mudelnäide kui üks äärmus. Põhimõtteliselt on nende mikromajanduslik käitumine otseselt seotud keskkonnaga ja keskkond on üsna arktiline. Kui maname silme ette kaardi, siis Lääne-Siber on üks väga suur soode ja rabade kogum, kus viljakat mullapinda on vähe ja sellest tulenevalt on majanduslik toimetulek oma loomult selline, mis ei luba kasvul põhinevat mudelit rakendada. Kui rahvusvahelised organisatsioonid ja suurkorporatsioonid ühishuvina suunavad, et peame kasvama ja suurendama tarbimist, siis hantide ja teiste väikerahvaste puhul on see asi natuke vastuoluline.

Ühe traditsiooniliselt väljakujunenud eluviisiga handi perekonna toimetulekuks on vaja toimetada keskmiselt 20ruutkilomeetrise maa-alal. Nad ei saa viljeleda intensiivset põllumajandust, vaid elatuvad küttemisest, mille ressursid järjest vähenevad, kalapüügist, mille ressursid ka järjest vähenevad, aga kuni nad elasid ilma võõra ehk sellesama majanduskasvumudeli mõjuta, siis nende põlvkondade jooksul ja üsna muutumata toimiv toimetulekustrateegia oli oma loomult nullkasvu mudel, kus nooremad põlvkonnad liikusid väiksema ressursivõimaluse poole ja populatsiooni plahvatuslikku kasvu ei toimunud. Loodus seadis niimoodi, et elanikkond palju ei kasvanud ja nad ei kurnanud ka ümbritsevat keskkonda välja, kasutati orgaanilisi tööriistu, mille äraviskamisel loodus absorbeeris prügi nii, et ei tekkinud ka keskkonnareostust.

Kui nüüd mainida moodsa tsivilisatsiooni mõju, siis märkasin mitmel korral, kuidas mõne handi pere majapidamine meenutas prügimäge. Seda ei saa neile otseselt pahaks panna, sest tarbeesemed, mida müüakse ja mida nad globaalse kasvumudeli osalistena tarbivad, ei lagune looduses ja hakkavad kuhjuma. Siin näeme juba esimest eluviisi vastuolu – ühelt poolt traditsiooniline eluviis, mis on otseses sõltuvuses keskkonnast ning kasutab ka ümbritsevatest materjalidest pärit

eluoluvahendeid, ja uus, kasvule orienteeritud mudeli rolltäitja ehk see tarbija, kes ostab endale iga kolme aasta tagant uue, plastikust või metallist tehtud tarbeseeme, uputades oma elamise üsna ruttu prügisse.

Teiseks ei ole maailmamajanduse seisukohast põhja-alade põliselanikel, antud näitel hantidel, mitte mingisugust tootmisväärtust. Mõtleme korra, mis on kasvumudeli aluseks – võimalikult odavalt kätte saadud ressursid, võimalikult odav töötlev tööjõud ja võimalikult kallis realiseerimine kusagil turul. Selles ahelas on hantidel ainult tururessursi, tarbija roll.

Loomulikult ei ole hantidel ega teistelgi põhjarahvastel, ükskõik millisel traditsioonilisel eluviisi viljeleval rahval, sellistena erilisi väljavaateid. Neil ei ole globaalsele kasvule orienteeritud majandusmudelil mingit rolli peale tarbimise. Tarbida saavad nad aga siis, kui teenivad raha. Raha ei saa nad teenida, kui ei ole odava tööjõu staatuses.

Sealsamas Lääne-Siberis on ainus ressurss, millel on maailmamajanduse silmis mingi väärtus, üksnes fossiilsed energiakandjad – gaas ja nafta, mille kättesaamiseks kasutatakse sisseveetud oskustöölisi. Selles valguses, kui võtta nii, et majanduslikud otsused ja huvid on poliitiliste ja ka kõigi muude huvide aluseks, ei ole väikerahvastel mingit tulevikuväljavaadet, välja arvatud see, et neil võib olla museaalne või emotsionaalne väärtus, näiteks on Venemaa valitsusel tarvis maailmale näidata, et nad on ikkagi humanistlikud ja peavad väikesearvuliste põlisrahvaste reservaati.

Ma ei ole kindel, et see võimalus pakub erilist väljavaadet. Võib-olla hantide, manside ja koolasaamide puhul see on nii, sest nad on küllalt erinevad ja eksootilised. Küll aga ei anna selline roll midagi udmurtidele, komidele ega eestlastele. Põhimõtteliselt ei ole meie kultuuri eripäral maailma kasvavas majandusmudelil mingit rolli, ja kui midagi ei muutu, siis mängime ise kaasa väljasuremise küllaltki tsiviliseeritud ja viisakas protsessis.

Kui kellegi arvates liigitun oma sõnumiga hädakraaksujate kilda, siis tasub kas või mõelda selle peale, et eesti keelde on võetud vaevaks tõlkida Lawrence Harrisoni ja Samuel Huntingtoni raamat „Kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut“, kus keskendutakse sellele, kuidas õppida tundma traditsioonilisi kultuure, et teada saada, mis on nendes ülemaailmset turumajandust ja turukäitumist takistavat – et siis neid vastuolusid ületada ja tasalülitada, selleks et teha traditsiooniliste kultuuride kandjad paremateks tarbijateks.

Ka eestlased on vahva väike rahvas oma väikese turuga. Globaalsüsteemis on meie ülesanne olla odav tööjõud ja kontrollitud harjumustega turutarbija. Mida saaksime selles osas ette võtta? Üks lahenduskäik, mida võiksime arutada, on pöörduda tagasi juurte juurde. Kui mõelda hantide puhul nullkasvumudeli alusväärtustest, leiame märksõnad, millest maailmas järjest laialdasemalt räägitakse – need on ökoloogiline ja ökonoomne eluviis. Ökoloogiline jalajälg tuleb hoida võimalikult väike, et mitte kahjustada elukeskkonda, kus iga päev toimetatakse. Tuleb välja, et traditsiooniline eluviis on hästi unustatud vana tarkus.

Loomulikult ei saa lahendusi „lõika ja kleebi“ põhimõttel üle võtta, sest keskkonnad on erinevad, meie elu siin on ressursitihedam. Ökoloogiline eluviis on siiski üks võimalikke tulevikku tagavaid alusmudeleid. Oluline on ka see, et säärane eluviis on suhteliselt sõltumatu üleilmsetest tarnevõrkudest. Jah, hantidel on üsna mugav, kui neile tuuakse kohale mootorsaunid, helikopteriga toiduaineid ja muud kraami, kuid metsahandid sellest eriti palju ei sõltugi. Kui vaja, panevad nad põdrad narta ette ja toimetavad ikkagi. See on teine märksõna, mille võiksime kõrva taha panna.

Kolmas märksõna on võime adapteeruda. Juri Vella elu on geniaalne näide, kuidas on võimalik kohanduda, saanuna globaalmajanduse ja globaalse inimliku ruumi kogemuse, ja tulla tagasi, säilitades juba kõrgemal tasemel sellesama keskkonnateadliku eluviisi ja sõltumatuse ülemaailmsetest tarnevõrkudest, käivitades või uuendades oma kohalikku toimetumist, nii et linnainimese seisukohalt suhteliselt vaestes keskkonnatingimustes elada täisväärtuslikku elu.

Miks need kolm komponenti – ökoloogilisus, ökonoomsus ja kohanemisvõime – on väga tähtsad? Tulgem tagasi sellesama globaalkasvu mudeli juurde. Turgude kaudu kasvamine ja uute turgude vallutamine tõi kaasa Teise maailmasõja. Praegu sõidida ei taheta, seda enam et väikeste nuppudega kohvrikesed võivad inimliigile üldse joone alla tõmmata. Järelikult tuleb kasvada mingis muus suunas.

Oleme jõudnud sinnamaani, kus tarbimise intensiivistamisega ka enam kuigi kaugele ei purjeta. Juba märkame esimesi ohutunnuseid: keskkond meie ümber on järjest mürgisem, ookeanid on täis täiesti korralike mõõtetega plastsaari, mis on juba nii suured, et on kosmosest näha ja panevad muretsema ka makromajanduslikke otsustajaid. Samuti on väga suur probleem see, et inimkond kasvab, ja kasvab just seal, kus on väheintensiivne tootmine ja vähene ostujõud, kui pidada silmas Aafrikat.

Järjest rohkem on hädasid, järjest vähem kasulikkust. See, kuhu me oleme välja jõudnud, on saastamine ja majandusseisak. Tarbimine ei kasva: need, kes tahaksid, neil ei ole enam ostujõudu, ja need, kes võiksid, enam ei taha, sest neil on mure tuleviku ees.

Kasvumudeli puhul on võimalik ainult see tee, mida Stephen Hawking, Isaac Asimov ja teised teadlastest mõtlejad on pakkunud: kasvumudeli puhul päästab inimkonna ainult väljumine kosmosesse ja teiste planeetide ressursside kasutuselevõtt. Kui teha seda kärmelt, siis on inimliigil veel lootust. Praegu sinna poole eriti ei liiguta.

Teine väljapääsukoht on see, mida võetakse järjest enam kuulda ja see on ökonoomne eluviis: ökoloogilise jalajälje vähendamine, taastuvate ressursside kasutuselevõtt. Kunagi naersid makromajanduslikud otsustajad äärmises perifeerias toimetavad tegelased välja, olgu selleks siis ökokogukondade liikumine või rohemajandus. Praegu on rohemajandus muutunud juba agendaks.

Soome-ugri lahendus

Hantidel ja teistel soome-ugri rahvastel on põhimõtte tasandil lahendused olemas. Selliste põhimõtete tasandil, mida annab arusaadavas märgisüsteemis viia majanduslike mõistete tasandile. Üks olulisematest märksõnadest on nullkasv. Niikaua, kuni inimkond maakeralt putku ei pane, elame suletud süsteemis. Siin ei tööta mitte majandusseadused, mida annab poliitiliselt suunata ja anda neile erinevat sisu, vaid füüsikaseadused, sealhulgas termodünaamika teine seadus, mis ütleb, et energia ei kao ja seda ei tule kusagilt juurde, vaid muudab ainult vormi. Me peame oskama selle energiaga mõistlikul moel ümber käia, et seda mitte muuta entroopia kasvamise seaduse abil kasutuskõlbmatuks.

Niikaua kuni maailmamajanduses ei ole kasvumudeli (kuigi seda püütakse kuidagi kunstlikult elustada) asemele midagi muud leitud, võiks üks soome-ugri rahvaste suuremaid ettevõtmisi olla see, et nende põhjala rahvaste eripäraste mudelite kaudu, selle akadeemilise potentsiaali kaudu suhelda tööstusrevolutsiooni kandvate kultuuridega, mida valdavad volga- ja läänemeresoomlased, pakkudagi maailmale välja majandusliku nullkasvu mudel, mis ei vähenda rahva elukvaliteeti.

Siis võib ka Vene riigi sisepoliitilistele otsustele tekkida täiesti uus väljavaade: põlisrahvad ei ole mitte loomaaias näitamiseks, vaid nad pakuvad maailmale toimetulekumehhanisme puhuks, kui nafta ja gaas otsa saab, ning aitavad pehmen-dada võimalikku kollapsit.

Eestlaste esimene samm võiks olla see, et aluseks võttes oma traditsioonilise ühistöö ja ühise mõtlemise täidame riigi põhiseaduse preambulat – see on eesti keele ja kultuuri säilimine läbi aegade.

Ma näen siin soome-ugri rahvaste mõtlejate ja praktikute vahelist uut visioonivõimalust. Aluseks olgu ökoloogiline majandusmudel, vaagime ja sõelume sellest tulenevaid võimalusi nii seadusandlikus kui ka praktilises tegevuses, nii rahvusvaheliselt riikidevaheliste organisatsioonide kaudu kui ka omal maal.

Anzori Barkalaja on folkloristikadoktor, aastatel 2000–2015 oli ta Viljandi kultuuriakadeemia direktor.

Hõimurahvad Putini hammasrataste vahel

Oliver Loode

Putini läänevastasuse ja kodanikuühiskonna mahasurumise poliitika on tabanud ka meie hõimurahvaid, lõplikult tõestas seda põlisrahvaste maailmakonverents.

Soome-ugri rahvad kui põlisrahvad

Rahvusvaheline soome-ugri liikumine on juba aastakümneid määratlenud end osana ülemaailmsest põlisrahvaste liikumisest ning väärtustanud koostööd Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni tasandil. See on igati arusaadav, sest kõik Venemaal elavad soome-ugri rahvad vastavad ÜRO mõistes põlisrahvaste tunnustele. Pealegi on mitmed soome-ugri rahvad, sealhulgas vepslased, isurid ja ka setod, Venemaa õigusaktides tunnustatud väikesearvuliste põlisrahvastena sellest tulenevate erioigustega.

Määratlemine põlisrahvana ja suhe rahvusvahelise põlisrahvaste liikumisega loob hõimurahvastele lisavõimalusi – teiste põlisrahvastega on võimalik jagada nii muresid kui ka kordaminekuid, suurendada teadlikkust põlisrahvaste õigustest ja võimalustest, kuidas oma õiguste eest paremini seista.

Soome-ugri aktivistid on osalenud ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni (UNDRIP) koostamisel, ÜRO põlisrahvaste püsifoorumi (UNPFII) ja põlisrahvaste õiguste eksperdimehhanismi (EMRIP) töös. Jätkuv osalemine ÜRO põlisrahvaste suunalises töös on prioriteedina mainitud nii 2012. aasta Siófoki soome-ugri rahvaste maailmakongressi kui ka 2013. aasta soome-ugri rahvaste noorteliidu (MAFUN) Helsingi kongressi lõppdokumentides.

Sellest tulenevalt oli 2014. aasta septembris New Yorgis ÜRO Peaassamblee 69. istungjärgul peetud põlisrahvaste maailmakonverents (WCIP) märgilise tähendusega ka soome-ugri rahvastele ja liikumisele. Paraku Venemaa blokeeris soome-ugri organisatsioonide osaluse – see oli omamoodi tõehetk, mis näitas hõimurahvaste ja -liikumise positsiooni tänapäeva Venemaal.

Olematu soome-ugri separatism

Esimesed märgid sellest, et Venemaa on taas võtnud soome-ugri rahvad ja koostöö luubi alla, ilmnnesid 2013. aasta septembris, kui Venemaa presidendi kureeritud mittetulundusühingute toetusprogrammist eraldati viis miljonit rubla niinimetatud soome-ugri natsionalismi ja separatismi vastu võitleva veebiportaali arendamiseks.

Без сомнения, деятельность Международного финно-угорского движения в настоящий период идёт вразрез с интересами российского государства и создаёт благоприятные условия для того, чтобы США и Евросоюз оказывали внешнеполитическое давление на Россию, используя как предлог "дискриминацию этнических меньшинств". Активизация антироссийских националистических настроений среди финно-угорских этносов, чему способствует пропагандируемая МАФУН идея "единого финно-угорского мира", приобретает особую опасность для российской государственности вследствие важного геополитического значения ареалов расселения этих этносов, а также в связи с соседством этих территорий с неблагоприятным в плане распространения идей радикал-исламизма и этносепаратизма регионом – Республикой Татарстан.

Ühtse soome-ugri maailma idee on Venemaa jaoks eriti ohtlik, leiab Vassili Ivanov oma artikli lõppsõnas.

Paljude aktivistides tekitab selline käik hämmeldust. Kes on vähegi kursis soome-ugri liikumisega, teab suurepäraselt, et mingit soome-ugri separatismi tegelikkuses ei kohta. See on juba demograafiliselt võimatu – soome-ugri rahvad on vähemuses kõigis Venemaa föderaalregioonides ning nende osakaal elanikkonnas kahaneb pea kõikjal, kohati lausa katastroofilise kiirusega.

Järgnevalt avas Venemaa soome-ugri poliitika ideoloogiat 2013. aasta lõpus teadusajakirja nimetusele pretendeerivas väljaandes Problemõ Natsionalnoi Strategii ilmunud Vassili Ivanovi artikkel „Natsionaalseparatism Venemaa Föderatsiooni soome-ugri vabariikides ja välismaine faktor“. Pigem ulmežanri kuuluva üllitise põhisõnum oli, et Euroopa Liidu ja USA kontrollitav rahvusvaheline soome-ugri liikumine, mille peamiseks tööriistaks on soome-ugri rahvaste noorteliit MAFUN, kujutab ohtu Venemaa riiklusele.

Suure tõenäosusega oli selle artikli puhul tegemist Vene võimustruktuuride rahastatud tellimustööga, millel tegelikkusega ei olnud ega pidanudki olema mingit seost.

2014. aasta kevadel tuli uusi signaale selle kohta, et just noorteliit MAFUN on võimudele pinnuks silmas. Kui MAFUN tegi Venemaa regionaalarengu ministeeriumile koostööettepaneku seoses ÜRO põlisrahvaste foorumi 2014. aasta istungjärgule kavandatava keelte taaselustamise kõrvalütusega, siis ministeerium võttis selle vastu, kuid ühe tingimusega – ilma MAFUNi osalemiseta. Noorte soome-ugri aktivistide süütu idee sisuliselt varastati.

Taustaks olgu mainitud, et MAFUN on apoliitiline ühendus, mille peamine tegevus on hõimurahvaste külade arengule suunatud soome-ugri kultuuripealinna programmi elluviimine. Kui Venemaa saab MAFUNile midagi ette heita, siis vaid seda, et MAFUNi presidendiks on soomlasest fennougristikadoktorant Sampsa Holopainen ja osaliselt tänu sellele ei allu MAFUN Kremli käskudele.

Venemaa suhtumist rahvusvahelisse soome-ugri liikumisse näitasid ilmekalt 2014. aasta mais ÜRO majandus- ja sotsiaalnõukogu (ECOSOC) kuulamisest, mille käigus otsustati uutele MTÜdele ECOSOCi konsultatiivstaatus andmine. Kandidaatide seas oli ka MTÜ Fenno-Ugria Asutus, kes Venemaa ÜRO missiooni

esitatud tobedate lisaküsimuste tõttu ECOSOCi staatust sel korral ei saanud. Kuluarides leidis kinnitust tõsiasi, et tegemist oli Venemaa teadliku venitamistaktikaga. („Las nad aga vastavad, järgmisel aastal vaatame edasi.“)

Skandaalne põlisrahvaste maailmakonverents

Viimaseks tõendiks selle kohta, kuidas Venemaa suhtub oma soome-ugri rahvastesse, sai 22.–23. septembril 2014 New Yorgis peetud ÜRO peaassamblee kõrgetasemeline plenaaristung ehk põlisrahvaste maailmakonverents (WCIP). Konverentsil oli kavas võtta vastu lõppdokument, mis hoogustaks ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsiooni (UNDRIP) elluviimist liikmesriikide poolt. Laiemalt võttes oli konverentsi eesmärk pöörata rahvusvahelise üldsuse tähelepanu põlisrahvastele ja nende õiguste kaitsmisele.

Vastavalt konverentsi alusdokumentidele võimaldati sellel osalemist ka põlisrahvaste kodanikuühendustel. Tähtjaks registreerus ka kaks soome-ugri organisatsiooni: MAFUN ja komi rahvusliikumine Komi Voitör. Protseduuri järgi saatis ÜRO peaassamblee president seejärel liikmesriikidele kooskõlastamiseks nimekirja 230 organisatsiooniga, millest liikmesriikidelt laekusid protestid kaheksa organisatsiooni – nende seas nii MAFUNi kui ka Komi Voitöri – kohta. Loomulikult oli soome-ugri organisatsioonide protestide taga Venemaa. ÜRO otseallikate sõnul ei sisaldanud Venemaa protestid ühtki arvestatavat põhjendust.

Veelgi karmimaks läks olukord vahetult enne WCIPi toimumist, kui 18.–21. septembrini takistati vähemalt kuue Venemaa põlisrahvaste aktivisti ja eksperdi,

Koolasaami parlamendi president Valentina Sovkina jõudis takistuste kiuste hilinemisega põlisrahvaste maailmakonverentsile. Foto: Norra Barentsi Sekretariaat

nende seas vähemalt kolme soome-ugri rahvaste esindaja (sealhulgas koolasaami parlamendi esimehe Valentina Sovkina) osalemist maailmakonverentsil, kasutades selleks kriminaalseid võtteid alates autorehvide läbitorkamisest kuni lehtede väljarebimiseni välispassist.

Nüüdseks on see ilmselgelt Venemaa riiklike struktuuride tellitud kampaania leidnud laia rahvusvahelist kajastust – võimalik et rohkemgi, kui konverents ise. Venemaa tegevust on hukka mõistnud põlisrahvaste liikumise liidrid, Soome ja Eesti president, ÜRO ametiisikud ja inimõiguste valvekoerad (näiteks Human Rights Watch). Mingit ametlikku selgitust, rääkimata vabandustest, ei ole Venemaalt tulnud.

Hõimurahvad vajavad solidaarsust

Kahtlemata on Venemaa oma poliitikat soome-ugri rahvaste, eriti rahvusvahelise soome-ugri liikumise, suhtes viimase aasta jooksul karmistanud, kohati on see omandanud lausa kuritegelikud mõõtmed. Seda võib vaadelda osana Putini üldisemast läänevastasest propagandast, sõltumatu kodanikuühiskonna ja meedia tasalülitamise poliitikast.

Ilmselt ei maksa loota, et Venemaa käitumist ja poliitikat soome-ugri rahvaste ja liikumisega on võimalik väljastpoolt, sealhulgas Eestist, kuidagi paremuse poole suunata. Kuid samal ajal ei tohi hõimurahvaste õiguste rääge rikkumisega leppida, seda kas või eetilistel põhjustel.

Eesti kui hõimurahvaste käekäigust ja üldse inimõigustest hooliva riigi ülesanne on jälgida ja dokumenteerida soome-ugri rahvaste õiguste rikkumisi, nõuda vajaduse korral Venemaalt selgitusi ning kutsuda Venemaad korrale, kasutades selleks kõikvõimalikke vahendeid ja kanaleid, kaasa arvatud ÜRO. See puudutab otseselt ka mainitud juhtumeid, millel ei tohi lasta unustusse vajuda.

Praeguses keerukas geopoliitilises olukorras vajavad meie hõimurahvad, eriti aga need vähesed iseseisvalt mõtlevad aktivistid, kes vaatamata riiklikule propagandale ja survele pole joondunud Putini võimuvvertikaali alla, solidaarsust rohkem kui kunagi varem.

Oliver Loode kuulub MTÜ Fenno-Ugria Asutuse juhatusse ning on Eesti esindajana ÜRO põlisrahvaste püsifoorumi liige (2014–2016).

Petroskois kavandati järgmist soome-ugri maailmakongressi

Viia-Kadi Raudalainen
Andres Heinapuu

3.–4. septembrini 2014 toimus Petroskois soome-ugri maailmakongresside vahekonverents. Eesti delegaatidena võtsid sellest osa Eesti esindajad soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitees Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu, Fenno-Ugria Asutuse tegevjuht Viia-Kadi Raudalainen ning ühenduse Fenno-Ugria Noored eestvedaja Tiina Klooster.

Vahekonverents oli pühendatud peamiselt järgmise, 14.–16. juunini 2016 Lahtis toimuva maailmakongressi ettevalmistamisele. Nagu ikka, algas konverents plenaaristungiga, mille alguses kõlasid ametisikute sõnavõtud. Kokkutulnuid tervitas Karjala vabariigi nimel asejuht regionaalpoliitika alal Viktor Šabanov, kes oli veendunud, et otsus pidada vahekonverents Petroskois on ka konsultatiivkomitee tunnustus Karjala tööle soome-ugri rahvaste kultuuride säilitamisel. Ta tõi esile, et karjala, vepsa ja soome keele õppijate hulk Karjalas on viimastel aastatel kasvanud. Šabanov avaldas lootust, et nende keelte ja kultuuride arengule aitab kaasa Karjala vabariigi 100. aastapäeva tähistamine 2020. aastal.

Kongressi tervitas ka järgmise soome-ugri rahvaste maailmakongressi toimumispaiga Lahti linnapea Jyrki Myllyvirta, kes tutvustas Lahtit kui mitmekülgselt, avatud ja kiiresti arenevat linna. Linna arengule on läbi aegade kaasa aidanud ühendused ja majandussuhted Venemaaga.

Tavapäraselt ametlikku õhkkonda tõi elevust Karjala kongressi emotsionaalse liidri Anatoli Grigorjevi esmalt karjalakeelne ülesastumine, kus ta rõhutas Venemaa soome-ugri rahvaste vajadust säilitada oma rahvuskeel. Just seda peaksid võimuesindajad esmajoones toetama. Grigorjev levitas ka Venemaa regionaalministrile kirjutatud Karjala põlisrahvaste olukorda käsitleva kriitilise avalduse teksti.

Soome-ugri rahvaste rahvusvahelise konsultatiivkomitee esimees Valeri Markov esines ülevaatega konsultatiivkomitee tööst eelmise kongressi otsuste täitmisel. Ta tõi esile soome-ugri noorte aktivistide koolitusprojekti ja soome-ugri kultuuripealinnade projekti, mille algatajaks ja eestvedajaks on soome-ugri noorteliit MAFUN.

Peale positiivsete arengujoonte ja edukate projektide töid ettekandjad ka näiteid, kuidas koostöö tulemusi ei ole andnud. Komi vabariigi riigiteenistuse ja juhtimise akadeemia rektor Nina Nesterova on aastaid kaasa löönud Venemaa riikliku rahvuspoliitika strateegia ja mehhanismide väljatöötamisel ning ta tõdes, et kuigi nii regionaal- kui ka föderaaltasandil on aruteludest osa võtnud eri rahvaste

eksperdid, ei kõnelda selles dokumendis soome-ugri rahvastest kui põlisrahvastest, vaid ainult rahvusvähemustest ning väikesearvulistest põlisrahvastest. (Selgituseks: Venemaa seadustes ei olegi põlisrahva mõistet, on ainult „väikesearvulised põlisrahvad“, mis on edasiarendus nõukogudeaegsest „põhjala ja kaug-ida väike-searvuliste põlisrahvaste“ mõistest. Nende arvukus ei tohi olla suurem kui 50 000. Riiklikult kinnitatud loetelus on uurali rahvastest väike-searvulisteks põlisrahvasteks bessermanid, vepslased, vadjalased, isurid, mansid, neenetsid, nganassaanid, saamid, sölkupid, setud ja handid.)

Samuti ei realiseerunud selles dokumendis rahvuskeelse hariduse mõiste nii, nagu esialgu oli kavandatud. Algselt oli plaanis vähemalt mingisuguselgi tasemel (alg- või keskastmeni) emakeelse õppe tagamine, kuid dokumendis on sätestatud vaid õigus emakeeletundidele. Sõnavõtjad olid ühel meelel selles, et tulemusteni jõutakse vaid siis, kui selle nimel tegutsevad üheskoos kõik tasandid: riigivõim, kohalikud ametkonnad, kodanikeühendused ja üksikisikud. Just üksikisikutest on väga palju: Nesterova toodud näites on Komi vabariigis küll seadus keele kasutamiseks olemas, kuid kui õpetajad ja lapsevanemad ei usu selle rakendamise vajadusse ja leiavad kümneid põhjusi, miks on vaja õppida inglise keelt, aga mitte emakeelt, jääbki seadus paberile. Peaküsimuseks jääb, kuidas suurendada misioonitunnet just üksikisiku tasandil.

Ametivõimude ja kogukondade koostöö üheks valdkonnaks on ka alakomplekteeritud koolide säilitamine. Asuvad ju koolid, kus ei ole piisavalt õpilasi, väikeses külares ning õpilased on seal valdavalt põlisrahvaste esindajad. Selliste koolide sulgemine kahandab rahvuskeelsete laste võimalust oma identiteeti säilitada.

Kõlas ka üleskutseid tegusamaks kaasalõmiseks rahvusvahelistes koostööprojektides ja koostööks põlisrahvaste õigusi käsitlevate eksperdirühmadega, kes viiksid rikkumised ja probleemid rahvusvahelisele tasandile.

Palju lootusi pandi järgmisele kongressile, mis peaks olema korraldatud teisiti kui varem, sisaldades diskussioone, ümarlaudu ja muid ajakohasemaid aruteluvorme. Ja nagu tões Karjala delegaat Tatjana Klejerova: ükskõik kui palju me ka teoreetiliselt ei räägiks, siis tegelikult huvitab meid, mida praktiliselt ette võtta, et meie rahvuskeeled ellu jääksid.

Konverentsi teise tööpäeva hommikupoolikul toimuski töö sektsioonides. Ühes arutati kongressi sisu üle (juhatasid Kirsi Hafeez ja Aleksei Konjuhhov), teises keskenduti kongressi korraldusküsimustele. Seda juhatas Andres Heinapuu koos vepsa esindaja Zinaida Strogalštšikovaga.

Vormisektsioonis jõuti, arvestades nii eelnevalt konsultatiivkomitee istungitel kui ka plenaaristungil avaldatud mõtteid, läbi vaadata kongressi kodukord, mille täiendamist-parandamist jätkati veel järgmise päeva konsultatiivkomitee istungil. Otsustati, et kongressil loobutakse traditsioonilistest sektsioonidest ja teemaistungid võivad olla mis tahes vormis (paneeldiskussioon, kasulike kogemuste esitlus, sümposium, stendiettekannete arutelu), kui keskmis on kindlate probleemide arutelu. Seejuures ei pea teemaistung kulutama tervet päeva, see võib vastavalt osalejate

hulgale ja muudele tingimustele olla kui tahes lühike. Teemaatiliste istungite tööst võivad osa võtta eksperdid ning kongressi vaatlejad ja külalised. Konsultatiivkomitee määrab istungite juhtijad. Arutelu tulemusena töötatakse välja soovitusel.

Kui vormisektsiooni töö oli tegus ja konstruktiivne, siis sisusektsiooni kohta seda väita ei saa. Asjalike sõnavõttude vahele sattus emotsionaalseid sõnavalin-guid: oli neid, kes käsitlesid tõepoolest soome-ugri rahvaste valupunkte, kuid esi-tati näiteks ka üleskutse ühitada soome-ugri koostöö Venemaa sõjalis-patrioot-liku kasvatustööga. Samuti astus üles ametnikke, kes kasutasid sektsiooni ära oma tööst ja saavutustest aruandmiseks. Kahjuks ei osanud sektsiooni juhid neid ohjel-dada ja lasid kõigel kulgeda isevoolu teed. Seetõttu olid nad sunnitud plenaaris-tungil esitatava kokkuvõtte sektsiooni tööst ettepanekutega koostama ise, mitte arutelu ja hääletuse tulemusena.

Pole siis ka ime, et selle peale esitas pretensiooni noorteorganisatsiooni MAFUN esimees Sampsa Holopainen. Loomulikult ei pannud teda protestima mitte välja toodud teemad – soome-ugri kultuuride, keeleõppe ja kasutuse järjepidevus, soome-ugri inforuumi arenguperspektiivid, kodanikuühiskond ja võim, vanad ja uued diasporaad ning rändeprotsessid –, vaid viis, kuidas sektsioon töötas ja need teemad esitas. Tõesti, sektsiooni töö toimus täpselt nii nagu varasematel kongressi-del, mille iganenud töökorda vormisektsioon tublisti uuendada oli püüdnud.

Konverentsile saabus 76 delegaati ning 60 vaatlejat. Nende hulgas polnud ersa ja mokša esindajaid konsultatiivkomitees, puudusid ka Venemaa soome-ugri rah-vaste assotsiatsiooni esimees Pjotr Tultajev ja Marimaa kultuuriminister Mihhail Vasjutin. Hoolimata kutsest ei tulnud kohale ka ühtki esindajat Venemaa Föderatsiooni regionaalarengu ministeeriumist, mille rahvussuhete osakond on varem kongressi vastu elavat huvi tundnud ning püüdnud kahe eelmise kongressi nor-maalset käiku väärata. Igatahes aitas nende pidurdavate elementide puudumine kaasa konverentsi tööviljakusele. Sellega seoses tekkis vandenõuteooriaidki. Hil-jem on aga teatavaks saanud, et parasjagu likvideeriti regionaalarengu ministeer-iumi ja selle rahvussuhete osakond viidi üle kultuuriministeeriumi.

Konverentsilt lahkuti lootuses, et järgmine maailmakongress tuleb ajakoha-sem ja sisukam kui varasemad.

Soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee Eesti esindaja **Andres Heinapuu** ja Fenno-Ugria Asutuse tegevjuht **Viia-Kadi Raudalainen** osalesid vahekonverentsil Eesti dele-gaatidena.

Hõimurahvad ja Ungari

Reguly selts, soome-ugri rahvaste maailmakongressi Ungari rahvusorganisatsioon ja Ungari kirjanike liit korraldasid 17. oktoobril 2014 Budapestis pedagoogikamuuseumi ja raamatukogu saalis hõimupäevadele pühendatud õhtu. Kõlasid soome rahvalaulud, loeti soome-ugri legende ja kuulutati välja joonistusvõistluse võitjad. Päevakajalise peokõne pidas soome-ugri rahvaste üks tegusamaid toetajaid Ungaris, professor János Pusztay. Avaldame sõnavõtu siin pisut lühendatuna.

János Pusztay

Austatud publik! Elu on ise sundinud mulle selle ettekande teemavaliku peale. Kahjuks varjutavad meie pidulikku üritust mitu kurba ja rahutuks tegevat sündmust. Palju meelsamini räägiksin pidupäevale kohaselt helgetest sündmustest ja ilusatest saavutustest, elu aga, nagu öeldakse, sekkus ise vahele.

Hõimurahvaste mõiste tõlgendamisest ja Ungari suhtumisest

Hõimupäeva tähistamise kohta võttis Eesti parlament – riigikogu – vastu otsuse, paludes ühtlasi Soome ja Ungari parlamendilt samasuguse poliitilise otsuse tegemist.

Ungari parlament arutaski seda küsimust, vaidlus peegeldas tõetruult ühiskonna ühe osa esindatud arvamust soome-ugri suguluse asjus. Vaidluse käigus eitasid mitmed poliitiliselt mõjuksesse ringi kuuluvad saadikud soome-ugri sugulust ja nii sai sündida äärmiselt keerulise väljendusega parlamendi otsus hõimurahvaste päeva tähistamise kohta (*Finnugor Nyelvrokonsággal Rendelkező Népek Napja* – „soome-ugri keelesugulust omavate rahvaste päev”). Kuigi oleks võidud alles jätta senine pea poole sajandi vanune nimetus: vähemalt oleksid *Kurultáj*¹⁶ pooldajad oma rahvaste püha, meie aga soome-ugri hõimurahvaste püha tähistanud. Nagu mitmed ühiskonnakihid, nii ei mõistnud ka üks osa poliitikuid, et jutt ei käi mitte rahvaste sugulusest, vaid keelesugulusest – nagu pole olemas soome-ugri rahvaid, vaid üksnes soome-ugri keeli kõnelevad rahvad. Pole olemas soome-ugri inimtüüpi, aga on soome-ugri keeled.

János Pusztay.
Foto: Ungari instituut

¹⁶ *Kurultáj* („hõimukokkutulek” altai keeltes) – Aasia riikide stepikultuuri viljelevate hõimuühenduste kahe aasta tagant peetav kokkutulek (Ungari osales esimest korda 2007. a).

Huvitav, et kui Eestis ja Soomes ei häbeneta ega eitata oma keele soome-ugri sugulust, siis Ungaris püüavad keelesuguluse vastased asjatult sellele vastupidist tõestada.

Aktuaalsed probleemid

Sissejuhatuses mainitud kurbade ja rahutuks tegevate sündmuste üks osa puudutab eelkõige Ungarit ja Eestit, teine osa aga Venemaa Föderatsioonis elavaid soome-ugri ja samojeedi keelesugulasi.

Saatkonna sulgemine Eestis

Eelkõige pean mainima meie paljudele arusaamatut Ungari valitsuse otsust, mille tagajärjeks on Ungari saatkonna sulgemine Tallinnas. Loogiliseks jätkuks sellele oli Eesti vastusamm sulgeda Eesti saatkond Budapestis. Tahaksin, et teataks, et selle otsuse vastu protestisid ülikoolide soome-ugri õppetoolid nii Ungaris kui ka ungari keele õppetoolid väljaspool Ungarit, selle protestiga liitus arvukalt eraisikuid, teiste hulgas ka mina. Tahaksin, et teataks, et enne uue välisministri ametisse nimetamist toimunud kuulamisel parlamendikomisjonis tõstatas saatkondade sulgemise küsimuse tema parteikaaslane, endine välisministeeriumi kantsler, praegune parlamendi väliskomisjoni esimees. Sealt peale juba ametisse astunud välisministrikandidaat lubas parlamendikomisjonis toimunud kuulamisel küsimuse uuesti läbi vaadata. Ma saan vaid loota, et see ei jää tühjaks lubaduseks. Vaatamata sellele, et ta paar päeva hiljem juba ametisse kinnitatud ministrina sellest justkui taganenud on. Kui meie hulgas oleks siin praegu Eesti delegatsioon, kordaksin neilegi seda ettepanekut, mida Eesti saatkonna sulgemisüritusel spontaansed sõnavõtjad ütlesid lahkuvale Eesti suursaadikule: „Ärge müüge ära oma saatkonnahoonet!“ Ma usun, et mõistliku aja jooksul täitub see uuesti eluga – meie riikide teenimiseks ja kasuks ning Ungari estofiilide rõõmuks.

Ungari valitsuse otsus puudutab Eestit,

- kes 20. augustil 1991 koos kahe teise Balti riigiga Nõukogude Liidust välja astudes kaevas sellele haua;
- kes Nõukogude ikkest vabanenuna ning mitte nii nagu Ungari – suhtelist vabadust võimaldanud perifeeriast tulnuna sai 2004. aastal koos meiega Euroopa Liidu liikmeks ja kuulub juba aastaid euroalasse;
- kes ei läbinud astmelise arengu teed, vaid hüppas julgelt üle iganenud arengufaasidest – eelkõige informaatika valdkonnas;
- kes on oma hädadestki suutnud kasu lõigata, näiteks seoses pronkssõduriga puhkenud kübersõjast, vastutades sealt peale Euroopa Liidus küberruumi ähvardavate rünnakute tõrjumise eest.

Kõigest sellest võikski õppida, Eesti võib olla eeskujuks paljudele Euroopa riikidele, eelkõige meile. Nagu ka Ungari poliitika võiks õppida president Toomas

Hendrik Ilvese täpsetest analüüsides või seoses Euroopa Liidu idasuunalise laienemisega, selle vormidest ja ohtudest; seoses Kesk-Euroopa riikide olukorra ja rolliga Euroopa Liidus.

Ungari valitsus sulges Tallinna saatkonna, viidates välismajanduslikele põhjustele. See on täiesti alusetu väide, peale majanduslike on teisi vähemalt sama olulisi vaatenurki. Eestisse suunduv Ungari eksport ulatus eelmisel aastal 160 miljoni euroni, see on suurem, kui kahte teise Balti riiki suunduv eksport (ilma et ma Baltimaid kuidagi üksteise vastu tahaksin ässitada). Mõistes valitsuse avanemise püüdlusi, pean siiski nii palju märkima, et suhete laiendamine ei tohi toimuda juba olemasolevate ja hästi toimivate suhete arvel.

Ma rõhutan: välissuhteid ei või ega tohi taandada ainult ja eranditult majandussuhetele.

Soome-ugri rahvaste saatusest

Pärast Ungari ja Eesti suhete jahenemist pean rääkima suuremat osa soome-ugri rahvaid puudutavatest küsimustest. Ühiseks nimetajaks on Venemaa.

Pöörduksin siinkohal lühidalt tagasi Eesti ja Ungari juurde, nüüd juba teisest aspektist.

On tuntav ja mõistetav ärevus, mida Ukraina sündmused tekitavad Eestis. Ma ei usu, et Putin heitis üksnes halba nalja, mainides, et kui ta tahab, võtab ta Kiievi kahe nädalaga. Balti riigid on asetatud tõsise ohu ette.

Ma ei imestaks ka selle üle, kui Paksi tuumajaama laiendus ja selle varjatud – üldsusele nähtamatu – liikumapaneva jõu põhjal probleemivabalt esitatud Ungari-Venemaa suhetele vaatamata või ehk just sellepärast ka Ungari üldsus hakkaks muretsema oma tuleviku pärast.

Hea oleks lõpuks tunnustada ka poliitilisel tasandil, et Venemaa ei ole oma ajaloos kunagi loobunud impeeriumi-ideest, mis siseriiklikult rajaneb põhimõttele üks rahvas – üks kultuur – üks keel – üks juht, ning küll kolmanda Rooma, küll bolševike võimu kujul, kuid alati, serverituna maailmaparandusaadetega, käib see koos pideva valduste laiendamisele suunatud välispoliitikaga.

Selles püüdluses on Euroopa Liit muutunud tahes või tahtmata Euroopa energianälja ja liidu kurjasti unarusse jäetud energiapoliitika tagajärjel Venemaa usaldusväärseks partneriks. Küsimus on, kas Euroopa süda hakkab egoistlikust huvist kaitsma Kesk-Euroopa riike (nagu ta ei kaitsnud Eestit kübersõjas venelastega 2007. aastal).

Venemaal elavate soome-ugri rahvaste olukorrast

Siirdugem nüüd Venemaa-teema juurde. Soome-ugri ja samojeedi rahvaste tuleviku mõjutavad ebasoodsalt rahvastiku arvu vähenemisele viitavad demograafilised andmed, negatiivne suhtumine emakeelde ning mitte viimases

järjekorras Potjomkini külade ja tegelikkuse vaheline vastuolu. Venemaa seadusandluses ettevalmistatav uusim löök on muudatus Venemaa keeeseaduses. See äärmiselt murettekitav uudis on minuni jõudnud viimastel nädalatel. Kohalike ühiskondlike organisatsioonide hinnangul muudab seadusemuudatus negatiivses suunas Venemaa põlisrahvaste, teiste hulgas soome-ugri rahvaste keelte staatust.

Parlamendisaadikute algatusena esitatud muudatuskava jätab riigikeele staatuse alles ainult vene keelele, mis annab võimaluse lõpetada mitte-vene regionaalse riigikeele kohustuslik õpetamine. Haridusseaduses öeldakse nimelt, et Venemaa Föderatsioon garanteerib ainult föderatsiooni riigikeelse hariduse. Põlisrahvad on sunnitud õpetama vene keelt oma emakeelena, kuna ei jää enam võimalust rahvusliku sisuga ja rahvuskeeles hariduse andmiseks, saamiseks. Ettepaneku eesmärgiks on ka põlisrahvakeelse massikommunikatsiooni allasurumine, mis lõpetaks tele- ja raadiojaamade iseseisvuse, võimaldades neil edaspidi edastada vaid venekeelseid uudiseid oma keelde tõlgituna. Lõppude lõpuks on seaduseelnõu eesmärgiks üha enam peale sundida vene keele õpetamist emakeele asemel. Põlisrahvaste keeled muutuksid rahvusterritoriaalsetest haldusüksustest kõrvaletõrjutuna mingisugusteks kultuurautonoomia keelteks.

Kuulduste järgi olevat muudatuskava 2013. aastal Venemaa regioonidega kokku lepitud. Soome-ugri vabariikide juhid olid seaduseelnõuga nõus. Seaduseelnõu inimõigusi puudutava osa ehk Venemaa Föderatsiooni põlisrahvaste õigusi rikkuva osa suhtes väljendasid kriitikat ainult Tatarstan ja Põhja-Osseetia.

Seaduseelnõu preambulasse on sisse toodud mõiste „Venemaa rahvus“ (*российская нация*), milles pole enam sõnagi juttu Venemaa rahvastiku paljurahvuselisusest ega ka rahvuse mõistest. Sissejuhatavas osas eitatakse rahvuslikku identiteeti ehk siis inimeste kuulumist mõne ajalooliselt kujunenud rühma hulka. Seaduseelnõu loob eeldused põlisrahvaste keelte kadumisele.

Kõige eelnevaga on seotud uudis, et Venemaa haridusministeeriumil on kavas suurendada õigeusu kultuuri aluste nimetust kandva õppeaine mahtu, mida teostada vaid etnoregionaalse komponendi arvel. 19. sajandi viimasel kolmandikul viis Kaasani professor Ilminki samalaadse idee ellu, kuid tegi seda kõike põlisrahvaste keeles. Kaasani kooliõpilane Uljanov, hilisem Lenin, õppides palju Ilminskilt, rajas nii oma rahvuspoliitika, seda küll juba bolševismi kui „riigiusu“ levitamise huvides.

Mida saab ja tuleb teha?

Tulenevalt keelesugulusest on meil kohustused ja ülesanded. On olemas rahvusvaheline õigus, kuna rahvuse küsimus ei ole ühe riigi siseasi, vaid selle ülene rahvusvaheline küsimus.

1992. aastal sündis Ungari tegusal kaasalöömisel Sõktõvkaris soome-ugri rahvaste maailmakongressi nime kandev organisatsioon, mis oleks pidanud olema kutsutud toetama soome-ugri rahvaste koostööd. Esimesel kümnel

tegutsemisaastal suutis see organisatsioon suurel määral täita oma ülesannet, seevastu viimastel aastatel on see järjest enam bürokratiseerunud, vaevu või peaaegu üldse mitte tegeldes sisuliste küsimustega ning sellise tegutsemise tõttu on rahvusvahelistel üritustel, näiteks iga nelja aasta tagant toimival kongressil – viimati 2012. aastal Siófokis – mõnesid soome-ugri ja samojeedi rahvaid esindanud üha suuremal hulgal niinimetatud toimetulekurahvused ehk siis isikud, kes ei tunne enam oma esiisade keelt ega kultuuri. Nii on raske viia ellu neid programme, mis pikemas perspektiivis peaksid aitama säilitada või lausa arendada Venemaa soome-ugri rahvaste keeli ja kultuuri.

Asjata püüame kuulutada ja teadvustada meie Venemaal elavatele keelesugulastele, et nende keel, kultuur ja rahvuslik identiteet on suures ohus, kui nende poliitilised ja ühiskondlikud juhid mitte ei näegi seda ohtu, kui nad ei esinda oma rahvaste huve ega kõnele nende keelt. Asjata rõhutame, et ilma nende endi kaasabitajate ei suuda me suurt midagi nende heaks ära teha.

Vaatamata kujunenud olukorrale peame järjest rohkem algatama selliseid programme, mis aitaksid kaasa Venemaa soome-ugri ja samojeedi rahvaste eneseteadvuse tugevdamisele. Meil ei ole poliitilisi vahendeid. Kaks valimisperioodi tagasi oli tänu Ungari saadikutele Euroopa Parlamendis tihti päevakorras Venemaa soome-ugri rahvaste olukord, viimastel aastatel ei ole see küsimus aga europarlamendi saadikute tundlikkuse läve ületanud.

Siiski on kultuuriorganisatsioonidel võimalus oma ürituste kaudu tutvustada võimalikult suurele ringile nende rahvaste kultuure üle maailma, et kõik näeksid: meie kultuur on väärtuslik ja selle vastu tuntakse huvi. Oluline on näiteks kirjanduse ja rahvaluule tutvustamine. Seda eesmärki teenib muu hulgas ka professor Péter Domokosi eestvõttel asutatud soome-ugri kirjandusühendus. Soome-ugri kirjanike kongressid annavad Venemaa soome-ugri keeltes kirjutavatele kirjanikele võimaluse, et nad saaksid heita pilgu eesti, soome ja ungari kirjandusellu, õpiksid tundma üksteise kirjanduslikku loomingut ning saaksid ise end tutvustada maailmale väljaspool Venemaad. Järjekordne soome-ugri kirjanike kongress toimub 2015. aastal Ungaris, ma väga loodan, et saame selleks küllaldaselt rahalist toetust.

Kirjandus on tihedalt seotud rahvustundega. Kirjandust aga ei eksisteeri ilma arenenud keeleta. Tsiteerigem siinkohal üht István Széchenyi¹⁷ mõtet: selleks et kunstide ja teaduse arendamine emakeeles võimalikuks saaks, tuleb asutada akadeemia.

Arenenud regionaalse riigikeele nõuetele vastava keele loomine ja kasutamine teeb võimalikuks täies ulatuses emakeelse koolihariduse andmise, mis praeguse seaduse järgi on Venemaal võimatu. Ainult Tatarstanis ja Baškortostanis on võimalik saada – jättes kõrvale Venemaa konstitutsiooni – emakeelset haridust kuni gümnaasiumi lõpuni. Peale ebasoodsa seadusandliku tausta takistab emakeeles

¹⁷ Krahv István Széchenyi (1791–1860) oli ungari poliitik, suurimaid riigimehi läbi aegade.

hariduse andmist ka vastava terminoloogia puudumine, ehkki 1960. aastateni suudeti rahvuslikus koolivõrgus kõiki aineid emakeeles õpetada.

Selle vajakajäägi kõrvaldamiseks on NH Collegium Fenno-Ugricum eestvõttel ja juhtimisel välja töötatud kümne õppeaine erialasõnavara viies suuremas Venemaa soome-ugri keeles; pärast poole sajandi pikkust pausi asutigi mõnes koolis katsetama mõne aine õpetamist emakeeles. Mainitud seadusmuudatuse ettepanek võib aga nurjata sellegi algatuse. Tagajärjed on juba nähtavad: juhul kui ei õnnestu anda täies ulatuses emakeelset haridust, kaotab see keel edaspidi veelgi oma prestiižist, jätkub keele õhnestamine, ning noorsugu, kes juba praegu suhtub üsna negatiivselt oma esisade keelde, vahetab selle enamuse keele vastu.

Loomulikult on küsimus esmajoones poliitiline. Kuigi mis puudutab erialast külge, siis me jätkame emakeelsele haridusele võimalusi loovate keelearenduslike programmide ja õpikute väljaandmisega. Selleks otsime rahastust, mis ei ole lihtne. Ungari soome-ugri valdkond juba lükkas tagasi terminoloogiaprojekti, seepärast olime sunnitud selle ellu viima Euroopa Liidu rahaga. Meie programmi edu korral saame parandada Ungari kahjustatud mainet Venemaa soome-ugri rahvaste seas, kui aga üritus ebaõnnestub, langeb meie maine veelgi, võrrelduna eestlaste ja soomlaste omaga. Kuigi – ja Ungari poliitiline eliit peaks seda nägema – soome-ugri suhted võivad tuua majanduslikku kasu. Oleks otstarbekas, kui sarnaselt Eesti ja Soomega Ungariski sünniks valitsustasandil hõimurahvaste toetamise poliitika.

Lõpetuseks

Kogu see tegevus ei ole suunatud üksnes sugulaskeelte päästmisele, vaid tahab olla ka tulemuslik panustamine maailma keelelis-kultuurilise mitmekesisuse säilimisse. On üldteada, et maailmas räägitakse umbes 6000 keelt ja ühe keele keskmine rääkijate arv ei ületa 10 000. Sellest järelduvalt väheneb keelte arv iga aastaga mitme protsendi võrra ja käesoleva sajandi lõpuks võib olla pool nendest keeltest kadunud, võib-olla isegi 80–90%. Vastutus maailma keelelis-kultuurilise mitmekesisuse säilitamise eest lasub eelkõige paljurahvuselistel riikidel, kuid ka meil kõigil. Seega on küsimus just sellesse panustamises. Ei ole vaja minna Austraaliasse või Paapuaasse, kui siinsamas meie naabruses on ohustatud mitu tosinat keelt ja kultuuri. Niisiis ei piisa ainult hõimurahvaste päeva meelespidamisest, vaja on ka tegutseda sugulaskeelte säilimise huvides nii poliitilisel, ühiskondlikul kui erialasel tasandil. See on meie kõlbeline vastutus nende ja maailma ees.

János Pusztay on Ungari fennougrist, ta on Slovakkias asuva Nyitra ülikooli professor ja Lääne-Ungari ülikooli emeritprofessor.

Ungari keelest tõlkinud Anu Nurk

Hüvastijätt Ungari saatkonnaga

2014. aasta suvel teatas Ungari valitsus saatkonna äkilisest sulgemisest Tallinnas. Vastavalt diplomaatilisele tavale tegi Eesti vastusammu ja lõpetas oma saatkonna tegevuse Budapestis. 25. septembril kogunesid Eesti sõbrad Ungaris Budapesti Eesti saatkonna juurde ja Ungariga seotud Eesti inimesed siinse Ungari instituudi juurde avaldama kahetsust saatkondade sulgemise pärast.

Ungari ja Eesti suhete eest seisvad ungarlased väljendasid poolehoidu Eestile, lauldes Budapestis üheskoos René Eespere laulu „Meri siin seisma jäi“. Tallinnas lauldi samal ajal János Bródy ülipopulaarset laulu, ungarlaste südamehümni „Ha én rózsá volnék“ („Kui ma oleksin roos“). Õhtuhämaruses süüdati küünlad.

Eesti Ungari-sõbrad kogunesid lahkumisüritusele Tallinna Ungari instituudi ette.
Foto: Eesti Ungari Seltsi fotokogu

Kõne Ungari saatkonna sulgemisüritusel

Mall Hellam

Head Ungari sõbrad! Lubage mul tervitada teid kõiki Eesti Ungari Seltsi nimel ja tänada, et olete täna siia Ungari instituudi juurde kohale tulnud. Kutsusime siia teid kokku selleks, et olla solidaarsed meie Eesti sõpradega Ungaris.

Just täna, just sel hetkel kogunevad paljud ungarlased Budapestis Eesti saatkonna juurde, et tänada Eestit heade suhete hoidmise eest ja avaldada kahetsust saatkonna sulgemise pärast. Meiegi oleme kogunenud täna siia selleks, et väljendada oma meelehärmi Ungari valitsuse ootamatu ja mõistetamatu otsuse pärast sulgeda Ungari saatkond Tallinnas.

Eestlaste teadvuses on ungarlastel alati eriline koht olnud. Ja ka Eesti pole ungarlastele ükskõik kes. Eesti uue iseseisvusaja esimene Ungari suursaadik Béla Jávorszky kirjutas oma artiklis, mis kandis pealkirja „Reekviem ühe suhte surma puhul“, nii: „Eesti pole Ungari jaoks lihtsalt üks riik teiste hulgas, Eesti on alati olnud austusväärne sõber ja ustav hõimlane, kellesse tuleb seetõttu ka vastavalt suhtuda.“

Õppides tundma ungarlaste erakordset ajalugu, näeme, et seda iseloomustab vankumatu võitlus oma riigi ja vabaduse eest. Ungari kirjanduse tähed on leidnud tee paljude eestlaste südamesse. Ungari luule sügavus ja vaimujõud ei saa jätta kedagi ükskõikseks. Kes on Ungaris elanud, olnud, töötanud või õppinud, armuvad sellesse maasse pöördumatult ja jäävad alati meenutama paprikast pekisaia, otse vaadist valatud Olaszrizlingit, Gerbeau kohviku hõrku kooke, kurbi ungari rahvalaule, Doonau vaikset voogamist ja palju, palju muud.

Eestlased on alati hinnanud kõrgelt soome-ugri keelesugulust ja meie keelte sarnast, vokaalirohket kõlavust. Oleme sajandi jagu aega hoidnud sidet meie kultuuride vahel, sõltumata aegadest, režiimidest ja valitsustest. Ajaloo pöördelistel hetkedel seisime mõttes ja vaimus alati teineteise kõrval, olgu see siis 1956., 1989. või 1991. aasta. 1991. aastal oli Ungari esimeste hulgas, oli kolmas riik, kes tunnustas Eesti taasiseseisvumist.

Tänane kogunemine on meil kurvatooniline. Alates 15. septembrist on saatkonna Kuristikü tänava maja ukсед lukus. Eesti, kes on läbi aegade olnud Ungarile truu sõber ja kaaslane, jäetakse maha. Meile eelistatakse saatkondi Ecuadoris ja Mongoolias. Selles leiduvat ratsionaalset iva on tõesti raske näha. Paljud meist tunnevad, et meid on reedetud. Meie pikk sõprusuue on kannatada saanud.

Kui diplomaatias hakkavad valitsema pelgalt numbrid, tuleb riik äriühinguks ümber vormistada. Kui riik peaks oma välispoliitilistes otsustes olema kolmanda maa võimu poolt mõjutatav, on veel hullem. Kahjuks teevad teated Ungari demokraatia taandumisest ärevaks. See kõik kokku ei ole üldse hea.

Igal juhul meie jääme, me jääme ootama Ungari siseheitluste selginemist. Loodame, et see kõik, mis praegu toimub, on ajutine ja mööduv nähtus Ungari ajaloos.

Poliitikud vahetuvad, aga inimestevahelised sidemed jäävad. Mis ka ei juhtuks, jääb meile, tavakodanikele, eestlastele ja ungarlastele, ülesanne hoida ja säilitada meie maade ja rahvaste sidemete järjepidevust.

Mall Hellam juhib alates 1990. aastast Avatud Eesti Fondi. Ta oli 1988. aastal üks Eesti Ungari Seltsi taasasutajatest, on alates 1994. aastast seltsi esimees ning samast ajast peale ka Ungari aukonsul Eestis.

Merjalased ja slaavlaste kolonisatsioon

Jaak Prozes

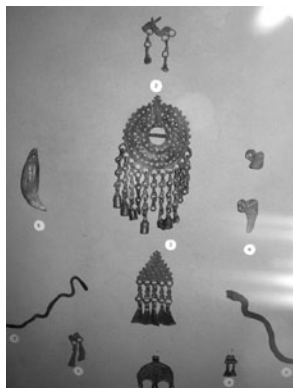
Kes on merjalased? Sellele esmapilgul lihtsale küsimusele ei olegi nii kerge vastust leida. Vikipeedias on kirjutatud, et merjalased olid soome-ugri rahvas ja merja keel kuulus arvatavasti läänemeresoome keelerühma, millel on märgatav volga-soome keelte mõju. Siiski kaldun arvama, et tegemist on volga-soome päritolu rahvaga ja keelgi kuulub pigem volga-soome keelte hulka. Eelkõige tuleneb see etnonüümi „merja“ arvatavast päritolust. Teame, et mer/jalaste idapoolsed naabrid olid mar/id, lõunapoolsed mur/omlased ja mor/dvalased. Maride idapoolsed naabrid ud/mur/did. Kohtame kõikjal sõnatüve mer-mar-mor-mur, mis tähendab meest ehk inimest.

Merja keele paigutab volga-soome keelte hulka ka uurali keelepuu skeem (Kaljo Põllu 1990: esikaane sisekülj). Samuti on olnud sama meelt valdav osa 19. sajandi ja 20. sajandi alguse keeleteadlastest nagu Matthias Alexander Castrén, Max Vasmer – viimased koguni arvavad, et merja ja mari keel on peaaegu ühesugused. Tõsi, üks tunnustatumaid merja keele uurijaid Orest Tkatschenko ütleb, et merja etnonüümi päritolu on ebaselge, samuti võib merjalasi ja koos merjalastega ka muromlasi ja meštšeralasi käsitleda täiesti eraldi seisva keelerühmana, mis seob volga-soome ja läänemeresoome keeli.¹⁸

Kuna tegemist on laial territooriumil elanud rahvaga, siis võisid keeleerinevused olla vägagi suured. Eri allikates on kirjas, et merjalaste põhja- ja läänepiir ulatus kuni tänapäevase Vologda oblastini, läänepiir kuni Tveri oblastini, isegi Novgorodi oblastini. Idapiir Jaroslavli, Ivanovo ja Kostroma oblastini, lõunapiir kuni Vladimiri ja Moskva oblastini. Seega on merjalaste asuala puhul tegemist Prantsusmaa-suuruse maa-alaga, mille paiknemise põhituumikuks oli 12. sajandil Rostovi-Suzdali vürstiriigist moodustunud Vladimiri-Suzdali vürstiriik, geograafilises plaanis aga ala Oka ja Volga jõe vahel. Loode ja põhja pool puutusid merjalased kokku vessidega, ilmselt siis tänapäeva vepsa rahva eellastega, lääne pool tšuudide, võimalik ka karjalastega. Seega võib arvata, et läänepoolsete ja põhjapoolsemate merjalaste keeles võis domineerida läänemeresoomlastele omane sõnavara. Samuti on teada, et merja keeles on olnud tugevad balti laenud, mis viitab sellele, et edela osas on neil olnud kontakte balti hõimudega.

Kui keeleteadlastel ehk ongi kahtlusi, kuhu keelerühma võisid merjalased kuuluda, siis arheoloogid ja etnograafid kipuvad neid pidama maridega lähemas suguluses olevaks rahvaks. Tõsi, enamik neist on mari päritolu. Tuntud Marimaa arheoloog Valeri Patrušev paigutab nad volgasoomlaste hulka (Patrušev 1992: 138) ja

¹⁸ www.merja.org/language

Merja väljapanek Rostovi muuseumis.

Foto: Kadi Raudalainen

väidab, et merjalased formeerusid Djakovo kultuuri põhjal ning maride ja merjalaste kultuur on ühtsed. Ta leiab, et hilisemad uurijad, ja ka vene kroonikates sisalduv, ei võimalda väita, et tegemist on ühe ja sama rahvaga (Patrušev 1992: 148). Siiski on merjalastel ainelises kultuuris palju sarnaseid jooni muromlaste ja meštšeralastega, samuti on ühised toponüümid.

Autor viitab siin varasemale veel ühtsele Ahmõlovskaja kultuuri kandvale elanikkonnale. Ta leiab, et volga-soome rahvaste eraldumine algab 3.–5. sajandil (Patrušev 1992: 148). Võimalik, sest esimest korda mainitakse merjalasi, nagu ka teisi soome-ugri rahvaid, idagooti krooniku Jordanise kroonikas „Goodide algupära ja teod“ 551. aastal. Kroonikas kirjuta-

takse, et gootide juht Ermanarich „alistas mitmed hõimud: ... merens, mordens, imniskarid, rogid, tadzans, ataul, navego, bubegenid, koldid“. (Jurtšenkov 1995: 19) Jutt on siis 4. sajandil elanud gootide kuningast. Kas tegelikult need rahvad ka alistati või mitte, ei ole teada. Enamik ajaloolasi kaldub arvama, et tegemist on selge liialdusega näitamaks gootide võimsust. Küll aga võisid goodid neid rahvaid teada, sest olid seotud kaubandusega ja asusid ühe peamise kaubatee ääres – võimalik, et nad maksid gootidele maksu kaupade liikumise eest (Jurtšenkov: 24).

Rahvaste eraldi nimetamine näitab siiski, et keeleline eraldumine oli toimunud. Ka arheoloogid ja enamik ajaloolasi leiab, et I aastatuhande keskel toimus Volga ja Oka vahelisel alal soome-ugri hõimude eraldumine. Võimalik, et I aastatuhande keskel üha tähtsamaks muutuva Austrvegri kaubatee ehk Idatee aeg oligi Venemaa soome-ugri hõimudele omamoodi kuldaeg. Põhiosa merja tuumikala asulaid ja kindlustusi on dateeritud 7.–10. sajandiga, näiteks Sara – Sarski linnus praeguse Rostovi linna läheduses Nero järve lähistel (Patrušev 1992: 149). Selle veetee avastajad ei olnud sugugi viikingid-varjaagid (Austrvegr 1996: 28), vaid ilmselt liikusid mööda neid teid ikkagi läänemeresoomlased. Samal seisukohal on ka Evald Tõnisson (Austrvegr 1995: 8).

Järgnevalt on merjalasi mainitud eelkõige Nestori vana-vene kroonikas „Jutus- tus möödunud aegadest“.¹⁹ Kõigepealt siis 859. aastal, mil nad fikseeritakse rahvaste seas, kes maksavad varjaagidele andamit. Ometi 862. aastal merjalasi ei loeta nende rahvaste seas, kes kutsuvad Rjurikut valitsema (kutsujateks olid neli rahvast: tšuudid, sloveenid, krivitšid ja vesj). 864. aastal aga mainitakse, et pärast Rjuriku vendade Truvori ja Sineuse surma jagas ta oma meestele valitsemiseks ka Rostovi, kus põlisrahvaks olid teatavasti merjalased. 882. aastal mainitakse merjalasi nende rahvaste seas, kes osalevad vürst Olegi sõjakäigus Kiievi vastu. Viimati aga 907. aastal, kui nad osalevad Olegi sõjakäigus Bütsantsi vastu. (Soroditši 2000: 107)

¹⁹ www.old-russian.chat.ru/01povest.htm

Mida võib nende väheste andmete põhjal järeldada? Esiteks seda, et kaubateid arendavad varjaagid kujunesid 9. sajandiks arvestatavaks, kui mitte selle piirkonna kõige võimsamaks jõuks. Skandinaavia päritolu leide on arvukalt, lausa domineerivalt pea kõikides linnustes ja asulates, mis paiknevad veeteede või veekogude ääres. See näitab, et kaubandus oli eelkõige varjaagide käes ja sõjaliselt olid nad ilmselt tugevamad. Võib ka arvata, et ega need suhted varjaagide ja põliselanike vahel olnud rahumeelsed. Millega siis ikka seda andami maksmist seletada?

Samal ajal on ju teada, et millalgi aeti varjaagid välja, kuid 862. aastal kutsusid eri hõimud nad uuesti valitsema. Esimesel kohal aga nimetatakse tšuude, mis näitab minu meelest selle rahva positsiooni kujuneva Vana-Vene riigi algperioodil. See, et merjalasi otseselt ei ole selle rahva seas, kes varjaage kutsub, on ilmselt juhus. 882. aasta Olegi sõjakäigus Kiievi vastu ja selle vallutamisel on nimetatud paljusid hõime. Selgelt soome-ugri päritolu kogunisti kolme – tšuudid, merjalased ja vessid, teisi, väidetavalt slaavi omasid, on kaks. Seegi näitab soome-ugri rahvaste osakaalu, võib ka öelda – enamust, Venemaal, vähemalt 9. sajandi lõpul.

Lisaks ka nende tugevust, sest soome-ugri dominandiga Novgorodi, aga ka Rostovi, sõjavägi vallutab Kiievi ja teel alistatakse teisedki slaavi hõimud. Ühtlasi võime järeldada, et Novgorodi, ja ka Rostovi ala, pidi olema väga kõrgelt arenenud. Tuginedes vene ajaloolasele Andrei Leontjevile väidab merja küsimustega küllaltki põhjalikult tegelnud filoloog Enn Haabsaar, et 9. sajandil oli merjalastel hõimuvürstide aeg ja nad ületasid sotsiaal-majanduslikult teisi Volga-Oka piirkondi. (Haabsaar 2009: 397) Sama mõtet väljendas Fenno-Ugria Asutuse ja Looduse Omnibussi 2012. aasta reisir kadunud soome-ugri rahvaste juurde Rostovi kremli arheoloogia osakonna juhataja Aleksander Karetnikov ja arheoloog Sergei Travkin Pljosi linnast.

Arheoloog Sergei Travkin Pljosis. Foto: Margit Langemets

Kuni 12. sajandini olevat merjalaste elatustase olnud märksa kõrgem slaavlaste omast. Võib arvata, et selle taga oli eelkõige kaubandus ja kõrgel tasemel käsitöö. Näiteks merja asustusega Pljosis oli neil juveliiride tänav. (Travkin 2008: 267)

Haabsaar väidab, et kuna merjalasi on loetud [küll kaude – autori märkus] nende rahvaste hulka, kes kutsusid 862. aastal Rjuriku valitsema, siis pidi merjalastel olema omariiklus ja piiratud vürstivõim. (Haabsaar 2009: 397) Seda seisukohta on viimastel aastatel toetanud ka vene ajaloolased. 907. aasta sõjakäigul mainitakse soomeugrilastest eraldi tšuude ja merjalasi, samas loendatakse paljusid muidki hõime. Kuna aga nii merjalasi ja tšuude nimetatakse taas üsna eesotsas, siis arvestades tolleaegset hierarhilist ühiskonnakorraldust võib ka siit välja lugeda nende positsiooni Vana-Vene riigis. Väidetavalt on 912. aastal vürst Olegi sõlmitud lepingus ja 945. aastal vürst Igori sõlmitud lepingus mitmed nimed soome-ugri päritolu. See näitab nende jätkuvat tähtsust Kiievis, mis saab kinnitust ilmselgelt mitme nn vene vägilase vägitegudest, mida kajastab vene folkloor. Olgu siin nimetatud neist tuntuim – Ilja Muromets, kes on pärit soome-ugri linnast Muromist. Nimede kohta leidub huvitavat internetis.²⁰

Faktiks aga jääb, et vana-vene kroonikatest alates 10. sajandi algusest merjalased kaovad, nagu kaovad ka väidetavad slaavi hõimud sloveenid, krivitsid ja teisedki. Põhjusi võib olla mitu, üheks ilmselt asjaolu, et kogu see Volga-Oka vaheline rahvas läks sõna *русь* nime alla ja oli keeruline vahet teha, kes on kes. Mis keeles see rahvas rääkis ja kas toimus suur rahvaste segunemine ja kolonisatsioon, on iseküsimus.

Vikipeedias on kirjutatud, et 9. sajandil jõudis merja aladele slaavi kolonisatsioon. Nõukogude ajal püüti seda kolonisatsiooni viia veelgi varasemale ajale. Kolonisatsioon või mitte, seda on vaagitud mordva päritolu 19. sajandi ajaloolane Vassili Kljutševski peatükis „Etnograafilised uurimused vene kolonisatsioonist Volga ülemjooksul“, kus ta kirjutab, et algselt oli see piirkond [tegelikult see ongi eelkõige merjalaste asuala – autori märkus] muurahvuslik. Siin aga toimus loodumõjude ja rahvaste segunemisel vene rahva sünd. Muuks rahvaks olid soome hõimud, keda mainib Jordanes 551. aastal vana-vene kroonikas, aga on öeldud, et muromlased elasid Oka alamjooksul, merjalased Pereslavis ja Rostovis, vesid aga Beloozeros. (Kljutševski 1990: 41) „Praegu pole neist jälgi, aga jäljed on kohanimedes, me näeme tuhandeid Vene linnasid, külasid, jõgesid Volga ja Oka vahel. Nad oleksid nagu võetud ühest leksikonist, et kunagi oli siin kuulda keelt, kellele kuulusid need nimetused, et see on suguluses murretega, mida räägivad praegused Volga jõe keskjooksu soomekeelsed – mordvalased ja tšeremissid.“ Ja loendab kohanimedid nagu Prativa, Moskva, Solva, Kosva – va liide on vesi. Oka nimi tuleneb soomekeelsest sõnast *joki*. (Kljutševski 1990: 41–42)

Edasi leiab Kljutševski, et toimus hõredalt asustatud maa asustamine, mitte vallutamine või väljatõrjumine. „Kroonikates ei ole jälgegi kokkupõrgetest, slaavi

²⁰ pereswet.narod.ru/drevnerus/names-letop.htm

ja soome hõimude kohtumine oli rahumeelne. Soomlased on eriti vaene hõim, kes ei tunne ei maju ega relvi. Venelased, kui tulid, suhtusid kohalikesse irooniaga, kutsudes neid tšuudideks. Kohalikel ei olnud tulijatega konflikte. Kolonistid olid põlluharijad, kes otsisid rahulikumat elu.“ (Kljutševski 1990: 43) Veel näitab tema suhtumist soome hõimudesse asjaolu, et nad ei rikastanud vene keelt. Vene keelde tuleb vaid 60 soome-ugri sõna. (Kljutševski 1990: 47) Samal ajal tunnistab ta suurt soome hõimude usulist mõju, mis viib aga konfliktideni, millele ta algselt ei viita.

Religiooni tasandil algavad konfliktid 11. sajandi teisel poolel. Sellest annab tunnistust piiskoppide väljaajamine Rostovist. Samas linnas asub ka tšuudi nurk. (Kljutševski 1990: 43) 17. sajandi vene kroonikates on kirjutatud, et suur osa merjalasi lahkus volga-bulgarite aladele. (Kljutševski 1990: 44)

Seega seostab Kljutševski vene kolonisatsiooni põhiliselt põllumajanduse levikuga. Teisalt asutavad vene kolonistid linnu või asuvad linnadesse, tšuudidele jääb Suzdalis ja Rostovis vaid üks linnaosa (*конечу*). Linnanimedki viitavad, et need on asustatud venelaste poolt. Ta võtab veel kord kokku, et mingit konflikti ei olnud. (Kljutševski 1990: 54–55) Kljutševski kirjutatud on toetanud enamik hili-semaid nii vene kui ka nõukogude ajaloolasi. Tõsi, viimastel aegadel on hakanud need seisukohad muutuma.

Praegu käib arheoloogide koolkondade vahel heitlus. Ühel pool on siis Venemaa soome-ugri alge pooldajad, kelle seisukohad viivad selleni, et varajast kolonisatsiooni ei olnud, et kolonisatsioonist saame juttu teha ehk alles alates 12. sajandist. Toimus aga keelevahetus. Teisel poolel on siis klassikaline arheoloogide põlvkond, kelle seisukoha tuumaks on soome-ugri alade hõre asustus: et lõuna poolt tulid arenenumad slaavi hõimud, kel oli arenenum põllumajandustehnika ja kelle riikluse alged olid kaugemale arenenud. Olgu siin näiteks toodud praegu Venemaal ühe tuntuima ajaloolase Sergei Tsvetkovi seisukoht. „Arheoloogilised väljakaevamised näitavad, et slaavi linnused olid merja asulatega ja linnustega sõbralikus naabruses ja võisid olla kaua aega merjalaste käes, näiteks Sara (Sarski) linnus 8.–13. sajandi alguses.

Mõnikord asusid slaavi družinnikud, kaupmehed, käsitöölised suurte gruppidena merja asulatesse, mis seisid suurte veeteede ääres. [---] Slaavlaste sotsiaal-majanduslik, sõjalis-poliitiline ja kultuuriline ülekaal viis selleni, et 9.–12. sajandil segunes kohalik tšuud pea täielikult slaavi ümberasujatega. Merja hõimude juhtkond sisenes slaavi linnakeskuste sotsiaalsesse ülemkihti. [---] Merja etnokultuuriline komponent mõjutas tuntavalt kujuneva suurvene rahva füsiognoomiat – väike nina, sarnakus, tumedad juuksed – ja jättis jälje kõneste, majandusse ja kombestikku. Kuna suurem osa ümberasujatest oli Volga jõe ülemjooksult Novgorodimaalt, siis tõmbas kuni 10. sajandini Rostovi-Suzdali Novgorodi vürstiriigi poole.“ (Tsvetkov 2009: 346–347)

Linnade teket seostatakse Vana-Vene riigi mõjuga, kuid see ei pruugi tähendada otsest slaavlaste kolonisatsiooni. Et linnad Volga jõe ülemjooksul rajatakse Kievi-Vene linnade eeskujul, seda arvab enamik arheolooge. Näiteks Pljosi linn

tekkis 12. sajandil kui Rostovi-Suzdali vürstiriigi idapoolne eelpost (Travkin 2008: 21), lähedal umbes kümne kilomeetri kaugusel asus aga merjalaste Alabuga linnus. Samal ajal aga Pljosi linna elanikkond kandis riideid ja võid, mis olid selgelt soome päritolu elanikkonna omad ja mis ei ole muutunud võrreldes piirkonna rõivastega 7.–10. sajandil. (Travkin 2008: 251) Samuti väidab ta, et piirkonna matusetekombestik oma kurgaanide ja maa-aluste kalmetega jäi kuni 13. sajandini rõhutatult soomepäraseks. (Travkin 2008: 264)

Erineval seisukohal slaavi-vene kolonisatsiooni suhtes on ka ajaloolane Aleksandr Šaronov, kes leiab, et mingit kolonisatsiooni ei saanud olla, sest madalamal tasemel hõimud ei saanud vallutada kõrgemal majanduslikul ja poliitilisel tasemel olevaid. (Šaronov 2013: 34) Sellega nõustub vene ajaloolane Sergei Solovjov, kes kirjutab, et soomeugrilased koos slaavlastega kutsusid Rjuriku valitsema, aga põhjarahvad domineerisid lõunarahvaste üle (Solovjov I: 129). Ka leiab Šaronov, et suured rahvamassid ei saanud nii kiiresti liikuda. See pidi võtma väga palju aega ja liikumisel pidi olema mingi eesmärk. Volga ja Oka jõe vahelisel alal ei olnud karjamaid. Šaronovi järgi toimus liikumine sajandeid. Kiiresti ja mööda jõgesid võisid liikuda noored mehed, kuid nemad pidid kiiresti sulanduma kohalikkude elanikkonda. Rahulik liikumine oli aga võimatu, sest ka vaba põllumaad ei olnud. Kohalik elanikkond aga oli kõrgemal arengutasemel. Sellepärast on Kljutševski väide, et slaavlaste asusid vabadele maadele, vale. Ka annab ju ka Kljutševski ise tuhandeid külade, jõgede ja järvede nimetusi. (Šaronov 2013: 120–121)

Samuti leiab Šaronov, et mingit vjatišite ja krivitišite varast kolonisatsiooni ei olnud (Šaronov 2013: 123), samuti ei pea ta ka neid slaavlasteks, vaid soomeugrilasteks või baltlasteks (Šaronov 2013: 133). Hilisemat 9.–11. sajandi Dnestriäärsete slaavlaste kolonisatsiooni ka ei olnud. Küll aga võib rääkida 12. sajandi Andrei Bogoljubski (1111–1174) korraldatud koloniseerimisest, kuid ikkagi on tegemist eelkõige vürsti teenistusse asunud inimestega. (Šaronov 2013: 124) Ka lükkab ta ümber paljude vene ajaloolaste väite, et nagu oleks merja tuumikalade Nero ja Kleštšeno (Peštšejevo) ning praeguse Jaroslavli ümbruse 9.–10. sajandi koloniseerimist alustanud Novgorodi sloveenid, ja väidab, et see pani sloveene liikuma Novgorodist, kus neil oli oma väikesearvulisusest tulenevalt vaid üks linnaosa – *конец*. Neid keegi ju ei surunud. Mis ei meeldinud neile arenevas linnas? Ja kui nad lahkusid, siis miks see linnaosa ei tühjenenud? Ja ikkagi, kuidas nad koloniseerisid 100 000 km² suuruse maa-ala? (Šaronov 2013: 125–126)

Eestlastest on slaavi kolonisatsiooni teooriat käsitleanud andekas, kahjuks varalahnunud arheoloog Priit Ligi, kellelt on ilmunud mitu poleemilist artiklit koos ajalooõpetaja Hans Laari ja majandusgeograaf Garri Raagmaaga. 1991. aastal kirjutas ta, et kogu slaavi teooria on kokku varisemas ning slavistide viimaseks kaitseliiniks on jäänud küsimus: kui pikad kääpad ja sopkad ei kuulu slaavlastele, siis kus on kalmed, mida slaavlastest tulnukatega seostada? Vastus on väga lihtne: niisuguseid kalmeid ei ole ega saagi olla, sest kogu jutt slaavlastest, kes tulid, ader seljas, põlisrahvastele põlluharimist õpetama, on šovinistlik müüt.

(Ligi: Postimees) Ligi leiab, et toimunud on puhas keelevahetus, mis on saanud aluse varjaagide Vana-Vene ehk Russi riigi eliidi slaavistumisest, mis omakorda on seotud selle riigi laienemisega lõunasse, et kontrollida tähtsaimat kaubateed Skandinaaviast Musta mereni. Oma artikli lõpetab ta sõnadega: „Vaidluse jätkamisest slaavi varasest kolonisatsioonist pean vajalikuks, et mulle tõestataks kas või ühe ennast ajavahemikus 500–1300 pKr läänemeresoome põlisrahva vahele „kiilunud“ slaavilase maiste jäänuste olemasolu.“ (Ligi: Postimees)

Ühe tugevaima naela slaavi kolonisatsiooni teooriasse lööb aga Venemaa teaduste akadeemia arheoloogia instituudi direktor, akadeemik Nikolai Makarov (2013: 203, 211). Selle äsja ilmunud mahuka 496leheküljelise raamatu põhjal võib teha järeldusi, et merjalased osalesid Vana-Vene riigi kujunemises ilma igasuguse slaavlaste osaluseta vähemalt 9. sajandist kuni 10. sajandi teise pooleni. Teiseks ei ole selgeid arheoloogilisi kriteeriume, et jagada leiumaterjali slaavi või merja omaks. 10. sajandi Suzdali ümbruse materiaalne kultuur näitab, et seal olid üldlevinud esemed, mis on iseloomulikud Ida-Euroopale ja Balti regioonile. Internetiartiklis „Massiivset slaavi kolonisatsiooni Rostovimaal ei olnud“²¹ väidetakse, et 10. sajandi slaavlastele omistatavad kurgaanid on selgelt vähemuses võrreldes soomeugrilaste omaks peetavate kääbaskalmetega. Artikkel põhineb samuti Makarovi uurimustel.

Ise toetan samuti tunduvalt hilisemat kolonisatsiooni väidet. Toimuda sai see Kljutševski järgi 12. sajandil, kui hakkas võimsust koguma Vladimiri-Suzdali vürstiriik, mida asus juhtima väga omapärane suurvürst Andrei Bogoljubski. Siis ehitati sellised linnad nagu Pereslavl, Zvenigorod, Võšgorod, Galitš, Uglitš. Need nimetused viitavad selgelt Dnestri-äärsetele linnanimetustele ja ilmselt ka lõunapoolsele elanikkonnale, kes on pärit Kiievi ja Tšernigovi ümbrusest. Võimalik, et nad toodi sellepärast, et põhjapoolsed alad olid rahutud, linnades omamoodi demokraatia, mida Venemaa lõunaosas ei olnud. Toonaste kujutelmade järgi raskendas see riigijuhtimist ja maksukogumist. Teisest küljest: 12. sajandi teisel poolel suurenes vajadus koloniseerida lõunapoolne elanikkond, kes oli juba 10. sajandil ristiusu vastu võtnud, põhja poole. Ristiusu levik toimus Venemaa põhjaosas üldse väga aeglaselt (Solovjov II: 50), seepärast värvas 11. sajandi lõpus näiteks Rostovi piiskop Leonti ristiusu pooldajaid Venemaa lõunaosast. (Travkin 2008: 284) Teisest küljest: selline aeglane ristiusu levik viitab kindlasti arvestatavale muukeelsele elanikkonnale, kellele uus usk oli sobimatu. Merjalaste, ilmselt ka teiste soome-ugri rahvaste, usuolu aga ilmselt mitte, ainult usuolu juhtisid volhvid.

Kes olid volhvid? Ajaloolased Kljutševski (1990: 49) ja Solovjov (I: 115) ütlevad otse, et need olid soomlased Rostovi merjalastest. 1091. aastal Rostovis toimunud suurt vastuhakku olevat juhtinud volhvid Jaroslavlist. Volhvid võitlesid jõuliselt uue usu vastu, ei olnud passiivsed, vaid agressiivsed. Nii pidid esimesed piiskopid Rostovimaalt põgenema, piiskop Leontit aga piinati (Solovjov 1960, II: 50). Volhvide mõju võis kesta sajandeid ja leida kogunisti oma osa leviva ristiusu juures.

²¹ www.merjamaa.ru. Массированной славянской колонизации Ростовской земли не было

Võimalik, et veel 12. sajand oli Vladimiri-Suzdalimaal sünkretism. Näiteks Vladimiri-Suzdalimaa peapiiskopiks valiti 1164. aastal Fjodor, kelle hüüdnimi Volhv ja kes püüdis ühendada eri uske. (Travkin 2008: 287) On huvitav, et kui Vladimiri-Suzdali juhiks saab Andrei Bogoljubski, tõstetakse Jumalaema staatus Kristusest kõrgemale. Teiste pühakute kirikud suletakse. On arvatud, et see on Fjodori-Volhvi mõju Bogoljubskile. (Travkin 2008: 287) Volhvide mõju võis piirkonnas olla väga pikaaegne, näiteks suurvürst Vassili III (1479–1533) pöördub Jelena Glinskajalt lapse saamiseks volhvide poole. (Travkin 2008: 265) Samuti on teada, et volhvivid valdasid kirja – ruunikirja, mida on väga palju leitud Pljosi savikildudelt (12.–13. sajand), kirillitsas on sellest perioodist vaid kaks tähte. (Travkin 2008: 296–298)

Seega on selge, et merjalased ehk soome-ugri keeli rääkivad inimesed jäid kohalikku usuelu reguleerima veel pikaks ajaks. Ristiusu levik tekitas vastuhakke ja ülestõuse, mis ei näita küll otseselt slaavi ja soome-ugri konflikti, kuid vastuolusid kahtlematult. Vladimiri-Suzdalimaa üleminek slaavi või, ütlemele, vene keelele toimus järk-järgult ja see ei pruukinud tähendada slaavlaste kolonisatsiooni. Pikapeale toimus keelevahetus, mis otseselt on seotud varase Vana-Vene riigi eliidi, eelkõige varjaagide väikese arvuga ja nende koos soome-ugri rahvastega toimunud hilisema Kiievi vallutusega. Paratamatult viis see selle rahva assimileerumiseni slaavi rahva hulka. Edasi 11. sajandil Kiievi-Vene riik tugevnes, toimusid edukad sõjakäigud Novgorodi vastu ja slaavlaste küüditamine lõunast põhja. Enim tugevnes slaavi keele mõju linnades ja see oli eelkõige seotud kaubandusega. Hiljem juba mõjutas keelevahetust ristiusu vastuvõtt ja levik, mis merjalastega asustatud piirkonnas põhjustas vastuhakke.

Lõplikult ilmselt kinnistus aga kujunemisyärgus vene keele positsioon alles 13. sajandil, mil tatari-mongoli surve toimus piirkonda suurem venelaste kolonisatsioon. Siiski tuleb tõdeda, et tänapäevalgi on Ivanovo, eriti Kostroma piirkonnas, venelaste keel märgatavalt erinev lõunapoolsete venelaste keelest. On huvitavaid murdeid ja selle artikli autoril on olnud võimalus kohata Jaroslavli oblasti Martõnovo rajoonis elavaid katskareid, kes on vene subetnos, aga kelle sõnavaras on väga palju laene nii läänemeresoome kui ka volgasoomlaste keeltest. Samuti on teada, et osal käsitöölisest, eriti vildivalmistajatel ja tõrvapõletajatel, säilis sala-keel, milles samuti leidub selget soome-ugri sõnavara. Kõik see annab märku, et laialdasi alasid asustasid Volga jõe ja Oka vahelisel alal soome-ugri rahvad, eelkõige merjalased.

Martõnovos katskarite muuseumi ekspositsioonis on soome-ugri rahvastele tüüpilised näota nukud. Foto: Margit Langemets

Tänapäevalgi jääb aktuaalseks arheoloogide poleemika küsimustes, mis puudutavad soome-ugri rahvaste, nende hulgas merjalaste, osa Vana-Vene riigi kujunemisloos. Viimasel ajal kõlab üha rohkem hääli, et soome-ugri rahvaste osa on alahinnatud ja varasemad seisukohad tuleb üle vaadata. Ka slaavi kolonisatsiooni küsimus on sellega vahetult seotud.

Soome koolkond, nagu nad end nimetavad, on saanud oma seisukohtade avaldamiseks rohkem võimalusi. Ehkki on teada, et nii mitmedki on pidanud erimeelsuste tõttu täiesti teenimatult teadusinstituutidest lahkuma.

Jaak Prozes on FENNO-UGRIA Asutuse üks taasasutaja ja töötaja alates 1991. aastast. Ta on uurinud hõimuliikumise ja hõimurahvaste ajalugu, soome-ugri rahvaste ühiskondlik-poliitilisi organisatsioone ja rahvusprobleeme.

Kirjandus

Austrvegr 1995, *Восточный путь, Austrvegr, Osterled – прибалтийско-финская перспектива*.

Austrvegr 1996, Leonid Galkin. *Pronksiäärsed Läänemere laevad Kaspia kaldal*.

Haabsaar Enn 2009, *Soome-ugri saamine*, Argo.

Jurtšenkov 1995 = Юрченков, Валерий Анатольевич. *Взгляд со стороны*. Саранск.

Kljutševski 1990 = Ключевский, Василий Осипович. *Исторические портреты. Деятели исторической мысли*. Москва.

Ligi Priit. Veel slaavi vandenõust, *Postimees* 2.10.1991.

Makarov 2013 = Макаров, Николай Андреевич. *Русь в IX–X веках. Археологическая панорама*. Москва-Вологда.

Patrušev 1992 = Патрушев, Валерий Степанович. *Финно-угры России*. Йошкар-Ола.

Solovjov I 1959 = Соловьев, Сергей Михайлович. *История России с древнейших времен. Книга I*. Москва.

Solovjov II 1960 = Соловьев, Сергей Михайлович. *История России с древнейших времен. Книга II*. Москва.

Soroditši 2000 = *Сородичи по языку*. Будапешт.

Šaropov 2013 = Шаронов, Александр Маркович. *Эрзя, Меря, Русь в историографии России*. Саранск.

Travkin 2008 = Травкин, Павел Николаевич. *Язычество древнерусской провинции. Малый город*. Иваново.

Tsvetkov 2009 = Цветков, Сергей Эдуардович. *Древняя Русь: Эпоха междоусобиц 1054–1212*. Москва.

Tallinna Kunstiülikooli kümme soome-ugri uurimisreisi. Tallinn 1990.

Baškiirimaa udmurtide ohvripalvused ja ohvripapid

Eva Toulouze
Liivo Niglas
Laur Vallikivi

Oleme Baškiirimaa udmurtide seas etnograafilisi välitöid teinud kolmel korral. Kahel esimesel korral käisid seal Eva ja Liivo (2013. aasta hiliskevadel ja hilisügisel), kolmandal korral lisandus seltskonda ka Laur (2014. aasta hiliskevadel). Käesolevas kirjutises keskendume sellele, kuidas need käigud on kujundanud meie arusaamu udmurtidest ja nende usundist.

Baškortostanis elab umbes 20 000 udmurti. Valdavalt on tegu selliste udmurdi perekondade järeltulijatega, kes alates 16. sajandist – hulgaliselt aga 18. sajandist – udmurdi põlisaladelt itta rändasid, põgeneses tugevneva tsaarivõimu eest. Vahekuks põhjuseks oli kasvav maksukoormus ja töösundus ning alates 1720. aastast ristiusustamise surve, millest räägitakse veel tänapäevalgi. Udmurdid leidsid turgi (tatari ja baškiiri) keskkonnas ellujäämiseks vajaliku rahu: maksid maksu, omandasid ja harisid maid, pidasid loomi ja mesilasi. Nõnda hoidsid nad alal oma udmurdi identiteedi, keele ja esivanematelt päritud rituaalid, kohandades neid ajapikku vastavalt keskkonnale ja vajadustele.

Tänapäeval elavad udmurdid suhteliselt kompaktsetelt Baškiirimaa põhjaosas. Eriti tihedalt leidub neid Tatõšlõ rajoonis, kus asub 19 udmurdi küla mõlemal poolel Jugi jõe (vaata kaarti). Enamik selle kandi küladest on üherahvuselised ja suur osa lastestki räägib udmurdi keelt. Piirkonnas on kõige laiemalt levinud tatari keel. Ka paljud udmurdid oskavad seda. Kakskeelsus, sageli ka kolmkeelsus on pigem tavaline kui erand. Kuigi seda ala iseloomustab suur etniline mitmekesisus, torkab silma venelaste peaaegu puudumine. Neid on vaid paar protsenti elanikkonnast ja nad asuvad peamiselt rajoonikeskuses Ülem-Tatõšlõs (umbes 17%). Nagu üks seal elav noor venelanna meile ütles: „Siin on nagu välismaa.“ Tõepoolest, kuigi ei ole õige väita, et vene keelt üldse ei osataks – kool on ikka suures osas venekeelne ja mehed on sõjaväes teeninud – ei ole see seni asendanud emakeele kasutamist.

Sealsete idapoolses hajalas ei ole mitte üks udmurdi keel elujõuline, vaid seda on ka kogukondlikud rituaalid. Isegi nõukogude ajal ei õnnestunud võimudel elanikkonda võõrutada esivanemate usundist. Küll oli 1950.–1960. aastatel ohvripalvuste pidamine raskendatud ja alati võis karta partei funktsionääride sekkumist. Nii räägiti meile juhtumist, kus üks kolhoosiesimees oli tulnud ohvripalvusele ja löönud jalaga podisevad ohvripajad kummuli. Siiski püsis udmurdi rituaalne

kombestik rohkem või vähem varjatul kujul alles. Vähemalt paiguti. Mõnes kohas tuli palvus küll teise kohta üle viia, nagu näiteks Väike-Balzugas, kus pühapaik asus künka otsas, mis oli maanteele paista. Ohvripalvuse korraldajad näitasid meile künktagust varjulist nõlva, kuhu oli neil aastatel viidud künkapealse lõkkeaseme all asuv kivi, mis muutis paiga palvusele sobilikuks. Mitme küla ühispalvusi, mida varem oli peetud rajoonikeskuses ja suuremates külates, näiteks Nižnebaltatševos, hakati pidama ääreala väiksemates külates.

1980ndate lõpul, kui olud läksid vabamaks, sai ohvripaiga tagasi tuua nähtavale kohale, või külates, kus traditsioon oli katkenud, seda taas alustada. Samuti hakkas rohkem rahvast osalema ühistel ohvripudru söömistel. Viimastel aastatel peetakse olulisemaid rituaale kaks korda aastas, talvise ja suvise pööripäeva paiku. Tegu on palvustega, kus ohverdatakse lambaid, paludes jumal Inmar-Kõltšinilt õnne ja edu – head saaki, vihma ja rahu. Nendel palvustel olemegi korduvalt viibinud.

Vilgurt *mör vös*. Kogunenud rahvas sööb ohvripudru. Foto: Eva Toulouze, juuni 2014

Eriti arenenud on kevadiste palvuste tsükkel. Esmalt toimub külalpalvus ehk *gurt vös* [гурт вöсь], mis on püsinud paljudes külates katkematu traditsioonina ja mida põhimõtteliselt (mõne erandiga) peetakse külates ühel ajal. Nädal või kaks hiljem toimub kahel pool Jugi jõe kaks kümne küla palvust ehk *mör vös*'i [мөр вöсь]. Külad ühel ja teisel pool Jugi jõe moodustavad kaks erinevat rituaalset nurka. Neid nimetatakse küla järgi, kus *mör vös* toimub, vastavalt Vilgurti nurgaks ja Alga nurgaks. *Mör vös*'ide pidamine nõukogude aja lõpus mõneks ajaks katkes, kuid see taastati 1990ndatel. Järjekorras viimasena toimub kogu maa palvus ehk *elen vös* [элен вöсь], mis on rekonstrueeritud rituaal. See idaudmurte ühendav

palvus kadus 1920ndatel aastatel ja taastati alles 2008. aastal. Nüüd peetakse seda vahelduvalt kolmes külas, kus varemgi – Altajevo ja Varjaši külas Baškortostanis ning Kirga külas Permi kraisis. Talvise pööripäeva eel on rituaale vähem. Tähtsamad neist on kümne küla palvused, mis toimuvad kummalgi pool Jugi jõe nädalase vahega.

Vanasti oli mitme küla rituaale veelgi rohkem. Vilgurti nurgas peeti 1980ndateni ka pärast külalpalvust kolme küla palvust ehk *kuin gurt vös'i* [куинь гурт вöсь], kus kogunesid Vilgurti, Väike-Balzuga ja Maiski küla. Siis olevat ohvrirapp väsinud sedavõrd suure hulga palvuste pidamisest. Alga nurgas peetakse aga tänapäevani eraldi mitme küla palvust ehk *bagõš vös'i* [багыш вöсь], mis leiab aset küla palvuste ja Alga nurga kümne küla palvuse vahel. Selles osalevad kõik selle nurga külad (siiski välja arvatud üks küla), kuigi ajalooandmete järgi on osalevate külade arv olnud varem väiksem. Alga nurgas, mis on olnud kõige aktiivsem, peetakse ka talvel nädal enne *mör vös'i* *bagõš vös'i*.

Oma olemuselt on tegemist kogukondlike palvustega. See ei tähenda siiski, et terve kogukond oleks palvuspaias kohal kõigi rituaalsete toimingute ajal. Üldiselt hakkab rahvast kogunema alles siis, kui ohvrirapper valmib. Kõik eelnevad toimingud, mis kestavad suure osa päevast ja Alga nurgas ka öösel, viivad läbi üksnes rituaalispetsialistid. Teisisõnu, kõrvalisi isikuid juures ei viibi, välja arvatud vahel etnoloogid. Rituaalispetsialistideks on eelkõige ohvrirapp ehk *vösas* [вöсась, 'palvetaja'], kelle peamine ülesanne on palveid lugeda; palvuse vanem, *vös kuzo* [вöсь кюзэ], kes on palvuse praktilise poole korraldaja (mõnes kohas täidab *vösas* mõlemad ülesandeid, näiteks Väike-Balzuga külas; teistes aga on see eraldi inimene, tavaliselt vanem ja autoriteetsem meesterahvas); lisaks kolm-neli abilist. Kõik peavad olema laitmatu käitumisega mehed, täisväärtuslikud külakogukonna liikmed, mis muu hulgas eeldab ka abielustaatusi.

Vilgurt *mör vös*. Abilised segavad putru. Foto: Eva Toulouze, juuni 2014

Olgugi et teisi külainimesi algul kohal ei ole, on kogukond andnud rituaali eel oma panuse. Küla pealt on kogutud vilja ja võid, mis keedetakse ohvripudru sisse, ning raha, mille eest ostetakse ohvrilammas. Paarikümne aasta eest ohverdati sageli ka täiskasvanud hanesid, keda nüüd ei ole enam võtta. Nagu paljud muutused udmurtide usutavandites, on see seotud praktiliste valikutega. Nimelt ei peeta viimasel ajal hanesid ületalve, kasulikum on neid osta kevadel haudejaamast.

Kui lambalihaga ohvripuder on valmis, jagatakse seda kõigile, kes on oma panuse andnud. Võib väita, et ohvripudru söömine ongi rituaali keskne tegevus, tagades selle, et pöördumine jumala või jumalate poole on tulemuslik. Tänapäeval oodatakse külapalvusele kõiki külaelanikke. Kes aga ei saa ise kohale tulla, saab putru naabrite või sugulaste käest. Kümne küla palvuste puhul siiski ei oodata, et kõik kohale tuleksid. Igasse külasse saadetakse putru.

Mis neil palvustel toimub? Kõik *vös*'id kulgevad laias laastus ühtmoodi.

Palvus algab avapalvega ehk *siziskon*'iga [сизискон], mil hoitakse käes esimest putru, milles ei ole veel ohvrilooma liha. Teise palve ajal ohverdavad abilised lamba. See peab olema vähemalt kord poeginud utt ja hea tervise juures. Enne kolmandat palvet on pikk vahe, mil osa abilisi nülib ja tükeldab ohvrilooma (suurematel palvustel on loomi mitu) ning viskab lihatükke keeva vee patta, mille teised abilised on ette valmistanud. Osa abilistest valmistab samal ajal lõkkepuid, mida läheb vaja palju. Kolmas palve toimub siis, kui liha on keenud. See võetakse välja, *vösas* valib teatud rituaalsed tükid (tükk peast, süda, tükk maksast, parempoolne ribikülg, tükk parempoolsest esikintsust) ja palvetab nendega. Samal ajal osa abilisi puhastab liha kontidest ning teised valavad puljongisse tangu ja segavad valmivat putru. Rahvas hakkab tasapisi kogunema. Neljas palve nimega *džuget* [джугет] toimub siis, kui puder on valmis ja söödud. See viimane palve enne laialiminekut on pühendatud kogutud rahale ja raha annetajatele. Lõpuks, nagu nad ise ütlevad, tuleasemed suletakse ja rituaal on sellega otsas.

See kokkusurutud kirjeldus näitab, et tegemist on keeruka ja tegevusrohke rituaaliga, mis kestab tunde ja kus mitu toimingut leiavad aset samaaegselt. Padade all tuleb hoida pidevalt tulejärge, et teevesi oleks võtta. Mõni tegevus on aeganõudvam, eriti ohvrilooma nülgimine ja tükeldamine, liha ja pudru keetmine. Sel ajal rituaali läbiviijad istuvad, joovad teed ja suhtlevad. Kokkuvõttes on see füüsiliselt nõudlik tegevus, eriti talvel.

Ülaltoodu on kirjeldus sellest, mis toimub üksikute külade palvustel (siinses kirjelduses lähtusime Väike-Balzuga *gurt vös*'ist 2014. aasta juunis). Eks igas külas tehakse midagi ka omamoodi. Nii näiteks on Väike-Balzuga palvus keerukam kui mõnes teises külas nähtud palvus. Rohkem kui pool sajandit on seal valitsenud nüüdseks 85aastane autoriteetne *vösas* nimega Nazip Sardijev, kes kolhoosis töötas hobusetalitajana. Mõne aasta eest valis ja koolitas ta oma järeltulijaks noore muusiku ja õpetaja Fridman Habibjanovi.

Väike-Balzuga *gurt võs*. Vana *võsas* Nazip ja noor *võsas* Fridman.

Foto: Eva Toulouze, juuni 2014

Nazip *agai* – nagu teda külaelanike seas austavalt kutsutakse – on range, kuid mitte liiga jäik reeglite järgija. Ühelt poolt on ta Fridmanile ja teistele abilistele üksipulgi õpetanud, kuidas palvustel peab toimima. Teiselt poolt on ta teinud mõneti ebahariliku otsuse, valides Fridmani *võsas*'iks, mis ei oleks olnud mõeldav vanemal ajal, mil alla 40aastasi ei olnud tavaks ohvripapiks valida. Tema eeskujul on aga nüüd mitmes teiseski külas nooremaid mehi *võsas*'iks valitud. Samuti ei tee Nazip *agai* välja sellest, et Fridman ei ütle palveid peast, vaid loeb neid noodipuldile asetatud paberilt. Üldjoontes tundub, et Nazip *agai* ei ole siiski rituaali oma elu jooksul kuigi palju lihtsustanud.

Väike-Balzuga *gurt võs*. *Võsas* Fridman palvetab, osa abilistest põlvitab ja teised ohverdavad taamal lammast. Foto: Eva Toulouze, juuni 2014

Teises külas nimega Urazgildõ (udmurdi keeles Vukogurt), kus *gurt vös*'il osalesime, oli palvuse ülesehitus tunduvalt lihtsam. Selles külas, mis asub suure Ufast Permi viiva maantee ääres, oli palvusepidamise traditsioon nõukogude ajal katkenud. Nüüdne palvus on teatud mõttes traditsiooni taaselustamise tulemus ja otsustatud on lihtsustatud rituaali kasuks. Näiteks ei öeldud esimest ja teist palvet, samuti ei suletud rituaalselt tuleasemeid.

Urazgildõ *gurt vös*. *Vösas* palvetab ja rahvas põlvitab. Foto: Eva Toulouze, juuni 2014

Suurematel palvustel, kus oleme osalenud, järgitakse laias laastus samu reegleid mis üksikutes küladeski. Ometi esineb Vilgurti ja Alga nurga kümne küla palvuste vahel siiski teatud erinevusi. Vahest kõige olulisemad neist on seotud mõningate rituaalsete toimingutega, ruumilise jaotuse, suhtumisega naistesse ja riietusega. Erinevused on tingitud kohalikest traditsioonidest, katkestustest, aga ka rituaalispetsialistide arusaamadest. Näiteks avapalvus *siziskon* toimub Alga nurgas mitte samal hommikul vahetult enne lamba (lammaste) veristamist, vaid eelmisel õhtul. See teeb ürituse mõnevõrra tülilikamaks, sest tuld tuleb hoida läbi öö. Alga *vösas*'i sõnul on nad seda etappi siiski lihtsustanud, keetes mannaputru mitmeviljapudru asemel, et kiiremini läheks. Teine erinevus puudutab osalejate toodud ohvriande – rätikuid, sokke jm kudumeid. Kuigi komme esineb mõlemas nurgas, on see Algas pisut keerukam. Kui Vilgurtis paneb igaüks oma annetused selleks üles seatud nõõrile, antakse Alga nurgas need *vösas*'i kätte, kes loeb kohapeal palvet annetaja heaks. Andide edaspidine saatus on täpselt ühesugune. Nimelt jagab *vösas* need tänutäheks pärast rituaali abiliste vahel laiali. Kolmas suurem erinevus toimingutes on viis, kuidas tuleaset rituaalselt kinni kaetakse. Kui Vilgurtis pühivad *vösas*'id iga tuleaset okstega palvuse lõppedes ja inimeste lahkudes, siis Algas käivad viimase palvuse ajal abilised üksteise järel tuleasemete ümber, tehes samal ajal okstega pühkimisliigutusi.

Vilgurt mõr võs. Lammaste ohverdamine. Taustal kogunenud palvelised.
Foto: Laur Vallikivi, juuni 2014

Palvuspaikade ruumiline jaotus Algas ja Vilgurtis on paika pandud 1990ndate alguses. Nii Algas kui ka Vilgurtis on kolhoos (uusi kooperatiive kutsutakse vana moodi edasi) palvuspaiga ümber aia rajanud ja majakese ehitanud. Erinevalt Udmurdimaast ei ole see hoone siin sakraalse tähendusega palvemaja, vaid pigem praktiline rajatis, kust leiab kehva ilmaga ulualust ja kus on ka näiteks mugavam kogutud raha üle lugeda. Seda saime ise tunda talvel Alga nurga *bagõš võs*'i kaunis eraldi seisvas pühapaigas, mis on aiaga ümbritsetud ja asub hiigelsuure kuuse ümber. Seal ei ole muud ehitist kui üks avatud ja kütmata ulualune. See-eest Algas on köetud maja, kus saab puhata hetkedel, mil vähem askeldamist. Alga palvuspaiga ruum on rangemalt korraldatud kui Vilgurtis. Kui maja sissepääsu ees võivad seista või istuda pealtvaatajad, siis väravaga aia sees, kus toimub kogu rituaalne tegevus, on vaid palvuse läbiviijad.

Ruumiline jaotus on seotud ka kolmanda aspektiga. Nimelt vaadatakse eri kantides naiste osalusele rituaalses tegevuses erinevalt. Vilgurtis lähevad naised appi padasid küürima või lamba sisikonda puhastama. Sisuliselt on kogu ala kõikidele avatud. Inimesed liiguvad selle ala lähedale, kus *võsas*'id palvetavad, jättes sinna andideks toodud leivad ja rätikuid. Nii nagu Liivo ja Laur, sai Evagi vabalt ringi käia ja juttu ajada abilistega, kes padade ümber toimetasid. Algas aga on naised rituaalist pigem eemale hoitud ega ole oodatud astuma väravast sisse rituaalsete toimingute alale. Kui mõned kohalikud naised ei hoolinud keelust ja sisenesid sinna, selleks et ande üle anda, tekitas see erinevaid reaktsioone sees olevate meeste seas. Kui *võsas* Jevgeni võttis annetused nende käest filosoofilise rahuga vastu ja luges palve, jooksis *võs kuzo* Garfullah kohale, et naised välja ajada. Oma suuremat rangust selgitas Garfullah sellega, et „nii on alati olnud“. Tegemist ei olevat vaenulikkusega naiste suhtes. Näiteks suhtus Garfullah Evasse igati soojalt ja vastutulelikult, vastates ammendavalt tema küsimustele ja juhatades läbikäimist

Eva tuulevarju pakkuvasse majakesse. Arvatavasti oleks Garfullah lubanud Eva ka lähemale tuleasemete juurde, kui seda oleks küsitud, nagu mitu kohalviibijat soovitasid Eval teha.

Viimaks tahaksime kommenteerida *vösas*'ide riietust. Vanadel pildidel, mis on üles võetud 20. sajandi alguses, võib näha, et *vösas*'idel oli oma rüü. See oli kodukootud valge või lihtsalt hele vertikaalsete peente triipudega linane riideese, mis meenutab mõnevõrra tavalist kitlit. Selle nimetus on *šortderem*. Tavaliselt lasuvad *vösas*'id ennast selles matta, mistõttu seda ei leidu pärandatavate esemete seas. Siiski on mõned *šortderem*'id palvustel näha. Näiteks nägime üht sellist vana rüüd Vjazovka *vösas*'i seljas. Ka vanal Nazip *agai*'l on üks selline. Sellest hoolimata andis ta oma noorele järeltulijale Fridmanile moodsa väljanägemisega üleni valge puuvillase kitli, nagu neid enamik *vösas*'idest kannab. Kuigi mulje on veider – need näevad välja nagu tavalised töö- või sanitarikitlid –, on see näide sellest, kuidas rituaali kohandatakse oludele. Vilgurti kümne küla palvusel on rüüd üsna erinäolised, nagu pildilt näha. Kittel seotakse vööle tavaliselt tikitud rätikuga, vahel ka vööga.

Vilgurt *mör vös*. Viis *vösas*'i palvetab avapalvusel. Foto: Laur Vallikivi, juuni 2014

Selline oli ka olukord, kui 2013. aasta juunis nägime esimest korda Alga *vösas*'e sealsel kümne küla palvusel. Sama aasta detsembris oli aga olukord muutunud. Nimelt kandsid nad Koidu-nimeliselt kolhoosilt tellitud tööstuslikult toodetud kitleid, mis enam-vähem meenutasid vanaaegseid, kuigi triibud ei olnud küll sedavõrd peened nagu vanadel rüüdel. Tundub, et sealsed ohvipapid tajuvad sellise rüü kandmist väarikamana.

Alati leidub ka neid, kes soovivad muutust. Näiteks Kaama-taguste udmurtide kõige aktiivsem *vösas*, Altajevo külast pärit Anatoli Galihhanov, on välja pakkunud radikaalse muudatuse *vösas*'ide riietuse osas. Tema arvates pole vanaaegne pea ühevärviline kostüüm kuigi atraktiivne ja arvab, et mitmevärviline rüü on ilusam.

Näidates ise eeskju, kasutab ta Udmurdimaalt toodud punase mustriga kitlit. Sellised vaidlused ja kohandused on kõnekad näited sellest, kuidas rituaal elab ja muutub. Etnoloogidele on vaieldamatult huvitav jälgida, kuidas erinevad lahendused eksisteerivad koos ja kuidas mingil hetkel mingi variant osutub edukamaks sõltuvalt sellest, kuidas arusaamad autoriteedist, pärandist ja ilust teisenevad.

Vahest nende rituaalide kõige iseloomulikum joon on teatud iseenesestmõistetavus. Need ei ole igandid minevikust, nagu venelaste etnograafiateadus neid on käsitlenud. Teisisõnu ei ole mõtet neid vaadata rekonstrueeriva pilguga. Need on osa sealsete elanike elust. Samuti tuleb rõhutada, et kohalikud ei tundu eriti pead murdvat ohvrilavustel tehtavate toimingute täpse mõtte üle nagu seda teevad etnoloogid. Piisab sellest, et teatakse, et nõnda on alati tehtud ja ju siis on selle ka kaalukad põhjused. Samuti ei torka palvustel silma erilist emotsionaalset eneseväljendust. Pigem viiakse palvuseid läbi sama asjalikkusega nagu igapäevaseid toiminguid. Ometi on näha, kui olulised need palvused inimestele on. Mõned, kes on kaugemale kolinud, tulevad palvuste ajaks kodukanti külastama.

Kui viibisime neis küldes, osalesime palvustel ja suhtlesime kohalikega, ei tundunud meile see traditsioon otseselt ohustatuna. Oma osa selles on külakogukonna tugevusel. Tänu udmurtide töökultuurile on see ala olnud võrdlemisi jõukas ja sealsed põllumajandusettevõtted suhteliselt edukad. Siiski on olukord hakanud muutuma. Viimastel aastatel ei ole noored enam rahul pakutava madala palgaga ja otsivad tööd mujal, näiteks üdini venelikus suurlinnas Jekaterinburgis ja selle ümbruses. Kui esimese põlvkonna väljarändajad jäävad kakskeelseks, siis nende lapsed kaotavad suure tõenäosusega udmurdi keele. Sellise olukorra tunnistajaks olime siis, kui meid majutava perenaise juurde saabus linnas elav lapselaps, kes oskas üksnes vene keelt.

See ala jääb meelde ülimalt meeldivana. Suur osa inimestest, kellega kohtusime, jättis rõõmsa ja avatud mulje. Kuigi alkoholi tarbitakse, ei tundu see olevat nii suur nuhtlus nagu paljudes teistes Venemaa maakohtades. On tunda, et elades uhkete tatarlaste keskel, kellega läbisaamist ei kirjeldata küll alati ideaalsena, on Baškiirimaa udmurdid hoidunud alaväärsuskompleksist ja viina laastavast mõjust kogukonnale. Udmurdid ise usuvad, et ohvrilavustel on heas käekäigus tähtis osa.

Eva Toulouze on Tartu ülikooli etnoloogia osakonna teadur ja Pariisi ida keelte instituudi soome-ugri uurigute professor. Ta on uurinud Venemaa uurali rahvaid, nende kirjakuultuuri ja maailmavaadet.

Liivo Niglas on Tartu ülikooli etnoloogia osakonna teadur ja dokumentaalfilmide tegija. Visuaalantropoloogina on ta teinud antropoloogilisi filme, teiste seas ka Venemaa põhjarahvastest.

Laur Vallikivi on Tartu ülikooli etnoloogia osakonna vanemteadur. Oma uurimistöös on ta keskendunud religiooniantropoloogiale ja Venemaa põhjarahvastele.

Ersa itkud: traditsioonid ja tänapäev

Natalia Ermakov

Minu 2014. aastal Tallinna ülikoolis kaitstud doktoriväitekiri „Ersa itkud: traditsioonid ja tänapäev“ on loogiline jätk mu bakalaureuse- ja magistritööle. Mõlemas olen võrdlevalt käsitlenud ersade surma ja matustega seotud teemasid. Kui magistritöö „Surm ja matused ersamordvalastel ja setudel“ ja bakalaureusetöö „Mordvalaste ja soomlaste matusekombestik“ käsitlesid ersamordvalaste surmakultuuri laiemalt, siis doktoritöös keskendusin surmakultuuri kitsamale, aga väga olulisele teemale: itkude ja itkemisega seotud kommetele. Väitekiri ei piirdunud ersa surmaitkude käsitlusega, vaid ma võtsin süvavaatluse alla kogu ersade itkutraditsiooni.

Ersad ja mokšad – koondnimetusega mordvalased on soome-ugri keeli kõnelevad rahvad, kes elavad Volga jõe keskjooksul: ersad ida, mokšad lääne pool. Mordvalastele on omane etniline binaarsus – mokšadel ja ersadel on oma iseteadvus, nad kõnelevad erinevat keelt ning neil on kultuuris märgatavaid erinevusi. Etnonüüm „mordvalased“ on teistesse keeltesse levinud vene keele vahendusel. Venemaa Föderatsiooni koosseisus on mordvalastel oma vabariik, mille pealinn on Saransk. Mordvalased on seni veel üks suuremaarvulisi soome-ugri rahvaid ungarlaste, soomlaste ja eestlaste kõrval. 2010. aasta rahvaloenduse andmetel elas Venemaal 834 755 mordvalast. Mordvalaste arvukuse kiire kahanemise põhjusteks on nii ülevenemaaline demograafiline kriis kui ka jätkuv venestumine, millele aitab kindlasti kaasa ka mordvalaste hajutatus – nad elavad nii Volga keskjooksu ümbruses, Uuralites, Siberis, Kasahstanis kui ka mitmel pool mujal.

Uurimisteema valikul lähtusin oma rahvusest. Olen ersa, pärit Mordvast Ardatovi rajoonist Luvne külast. Kasvukeskkond on andnud mulle lapsest saati võimaluse jälgida osalusvaatluste kaudu itkudega seotud rahvapärimest ersa küla-des. Samuti olen kogu oma teadliku elu jooksul puutunud kokku ersadega – sealhulgas ka itkudega – seotud kommete ja uskumustega.

Minu doktoriväitekirja teoreetiliseks eesmärgiks oli uurida itkude ja itkejate rolli tänapäeva ersa folklooris ja kombekäitumises ning kõrvutada traditsioonilist ja tänapäevast itkukultuuri, samuti määratleda ning uurida probleeme ja tegureid, mis mõjutavad itkude hääbumist ja taasärkamist (nekrutiitkude näitel). Käsitlesin ka itkudega otseselt või kaudselt seotud traditsioonilist kombestikku, mis on praeguseks ersa külades mitmesugustel kultuurilis-poliitilistel põhjustel väljasuremise äärel.

Varem on surmakultuuri ja matusekombestikku; samuti itke, sealhulgas ersa itke ja itkudega seotud siirderiitusi, kombestikku ning itkude semantikat käsitlenud oma uurimustes Makar Jevsevjev, Lauri Honko, Tatjana Devjatkina, Albert

Baiburin, Nikita Tolstoi, Galina Kornišina, Juri Lotman, Marju Kõivupuu, Ingrid Rüütel ja teisedki, kelle käsitlustele toetusin oma väitekirja teoreetilises osas.

Doktoritöö empiirilise materjali kogusin aastatel 1998–2013 välitöödel Mordvamaal Ardatovi rajoonis Luvne, Kalassevo, Ketšuševo, Lunga-Maidani, Urusovo, Kanakleika ja Tšukalõ külas. Kogutud materjal on ülekaalukalt saadud eakalt informantidelt, kellest praeguseks on juba üle poole elavate seast lahkunud. Küsitlesin 54 inimest, kellest 49 oli ersa ja viis mokša rahvusest. Kuigi enamik küsitletutest olid pigem eakad (vanuses 65–84, keskmine vanus umbes 70 aastat), oli küsitlute hulgas ka nooremaid inimesi (aastates 30–45), kes tundsid mõnigal määral itkutraditsiooni ja valdasid itkudega seotud pärimust.

Küsitlute hulgas oli viis meest (vanuses 31, 43, 49, 78, 81), kes samuti tundsid väga hästi itkudega seotud kombeid ja uskumusi. See on üpris haruldane, et ka mehed tahavad rääkida itkudest ja kombestikust, sest Mordvas, nagu näiteks ka Eestis Setumaal ja Kihnus, on kombestiku ja siirderiitustega seotud pärimuse alalhoidjad valdavalt naised ning mehed neil teemadel hea meelega ei vestle. Paljud küsitletutest olid oma külas ka rahvakultuuri propageerijad, populariseerijad või vaimsed liidrid – kultuuritöötajad, tuntud rahvalaulikud, nutunaised, ravitsejad, õpetajad –, kuid küsitlute hulgas oli ka lihtsaid külaelanikke. Kõigi nende rolli kogukonna pärimuse kujundamisel on raske alahinnata. Nad korraldavad traditsioonilisi üritusi – pulmad, matused, surnute mälestamine, sõjaväkke saatmine – ning loovad ja kujundavad seeläbi traditsioone.

Empiirilise materjali kogumiseks praktiseerisin suulist intervjuuerimist ja küsitlemist vaba vestluse vormis etteantud teemal. Osalusvaatluse korras käisin korduvalt kalmistupäevadel (igal aastal ajavahemikus 2000–2013), matustel (2010. aastal maeti peretuttavat, meesterahvast, kel vanust üle seitsmekümne), pulmades (1999. aastal abiellus mu tädi poeg, 2000. aastal onutütar ja 2002. aastal õde) ning sugulaste sõjaväkke saatmisel. Osalusvaatluste käigus tehtud tähelepanekuid ja välitööde üleskirjutusi kasutasin oma doktoritöös samuti empiirilise allikana. Välitööde käigus kirjutasin vanematelt inimestelt üles nende põlvkonnale tüüpilisi siirderiitustega seotud kombeid (mõrsjaitkud, surnuitkud, noormeeste saatmine sõjaväkke) ning noorematelt juba tänapäevaseid siirderiituste kombeid (pulmad, sõjaväkke saatmine).

Kuigi orienteerun uuritavas sotsiaal-kultuurilises keskkonnas küllalt hästi, osutus ainekogumine mõnikord siiski keeruliseks. Suurem osa inimestest, kellelt empiirilist materjali kogusin, sai lõpuks siiski aru, miks ma seda teen ja milleks see vajalik on: kogun doktoriväitekirja materjali ja ühtlasi talletan ersa pärimust tulevastele põlvedele ja uurijatele.

Päritolukeskkonnas oli välitööde keskseks probleemiks balansseerimine eemilisel ja eetilisel skaalal. Tunnen end oma päritolukeskkonnas seesolijana (eetiline vaatekoht), kuid materjali uurides ja interpreteerides tuleb positsioneeruda siiski eemilisele lähenemisele. Kuigi olen pärimuse kandja ja kuulun kogukonda, tundsin, et minu huvi intiimsete teemade vastu teadusliku uurimise eesmärgil oli

osutunud kohapeal siiski probleemseks. Itkud on materjal, mis ei ole traditsiooniliselt suunatud avalikkusele. Need ei kuulu näiteks folkloorifestivalide kavasse, itke ei (taas)esitata avalikkuse ees lihtsalt niisama, samuti ei salvestata ega taasesitata itke tänapäevaste tehniliste vahendite abil. Informantidega kontakti leidmine ja koostöö ei valmistanud mulle küll üldjuhul raskusi, kuigi mõningaid probleeme siiski esines, nagu on kirjas ka doktoritöö sissejuhatuses.

Juri Lotmani käsitle kohaselt käib kultuurimälu ühest küljest ajaga kaasas, kuid samal ajal on see ajaga vastasseisus. Kultuurimälus on minevik püsiv. Iga kultuur määratleb oma paradigmat, mida tuleb meeles pidada ja kaitsta, ning selle, mis peaks unustuse hõlma vajuma. Ent aeg muudab kultuurikoodide süsteemi, muutes ühtlasi mälu ja unustuse paradigmat. See, mis on määratletud olemasolevana, võib muutuda justkui olematuks ja ununeda, samal ajal kui olematust saab olemasolev ja märkimisväärne (Lotman 2000: 674–675).

Uurimus ersa itkudest on Lotmani võtmes iseäranis aktuaalne, sest 21. sajandil tegid ersa itkude kultuurikoodid läbi suure muutuse. On üldteada, et rahvakultuuris väljendub sõnum – sealhulgas itku kaudu – sageli erinevates koodisüsteemides. Uus itkutraditsioon soosib ühest küljest uute tänapäevaste itkude loomist ning esitamist laval ja teatris ning teisalt defineerib arusaama vanadest itkudest ja nende esitamisolukordadest (intiimne rituaalne itkumine matustel, sõjaväkke saatmisel).

Esimeses peatükis andsin ülevaate mordva itkude kui folkloorižanri teoreetilisest uurimisest. 13.–17. sajandi reisikirjadest ja kroonikatest pärinevad esimesed teated mordvalaste uskumustest ja kommetest (flaam Villem Rubruk, ungarlane Julianus, itaallane Iosafat Barbaro, rootslane Peer Persson de Erlesunda, hollandlane Nikolaas Witzen ja teised). 18. ja 19. sajandi alguse ülevaated, mille eesmärgiks oli toonaste Venemaa rahvaste kirjeldamine ja kaardistamine, annavad fragmentaarse ettekujutuse mordvalaste rituaalidest, usundist, kommetest ja rahvaluulest. Paljud toonased uurijad ei teinud vahet ersadel ja mokšadel, vaid nimetasid neid rahvaid mordvalasteks.

Mordvalaste rohkearvuline ja sunniviisiline ristiusustamine toimus 18. sajandi esimesel poolel. Samal ajal levis vene keel ja hakkasid tekkima segaabelud. Mordvalaste ristimine oli esmajoones poliitiline aktsioon, mitte niivõrd kiriku nõue. Ka uurijad saadeti sageli selleks Venemaa väikerahvaste juurde, et levitada nende hulgas õigeusku ja uut elukorraldust, sest veel 19. sajandil olid mordvalased valdavalt kirjaoskamatu talurahvas.

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses andsid oma panuse mordva kultuuri kirjeldamisse ja uurimisse Aleksei Šahmatov, Makar Jevsevjev ja Mihhail Markelov. Šahmatov koostas Peterburis 1910. aastal „Mordva etnograafia kogumiku“, kus muu materjali hulgas on ära toodud ka mõned mõrsja- ja surnuitkud. 19. sajandi lõpul hakati Ilminski süsteemi raames arendama mordva kirjakeelt ning tekkis väikesearvuline mordva haritlaskond, kes huvitus rahvakommetest ja folkloorist. Väljapaistvaim esimese põlvkonna mordva haritlane oli Makar Jevsevjev (1864–1931), kelle keskseks uurimuseks, ka itkukultuuri vallas, on „Mordva pulm“. Selle

uurimuse jaoks alustas ta materjali kogumist 1880. aastal ning publitseeris mõned neist itkudest aastatel 1892–1893. Raamat ilmus tervikuna alles 1931. aastal.

20. sajandi teisel poolel algas mordva rahvaluule, selle eri žanrite ja suundade süsteemne uurimine. Materjali kogumise ekspeditsioone korraldas NSV Liidu teaduste akadeemia etnograafainstituut koos Mordva õpetlastega regioonides, kus elasid mokšad ja ersad – Mordva, Tatari, Baškiiri ja Tšuvaši vabariigis ning Penza, Nižni Novgorodi, Samara ja Orenburgi oblastis.

Alates 1950. aastatest osalevad mordva kultuuri uurimises ka ersa ja mokša päritolu uurijad – etnoloogid Nadežda Beljajeva, Galina Kornišina, Nikolai Mokšin; folkloristid Andrei Borissov, Maria Jefimova, Mihhail Imjerekov, Valentina Imaikina, Anatoli Samoškin, Aleksandr Šaronov, Aleksei Šuljajev, Mihhail Tšuvašev, Tatjana Devjatkina.

Mordva itkutraditsiooni on seni kõige põhjalikumalt uurinud Tatjana Devjatkina oma monograafias mokša pulmast. Ta toob välja paralleele mokša ja ersa mõrsjaitkude ja nendega seotud tavade vahel. Oma 1992. aastal ilmunud uurimuses juhib Devjatkina tähelepanu, et mokša pulmaitke on kogutud palju vähem kui ersa itke. Seni on mordva, sealhulgas ersa, itkutemaatika leidnud eri põhjustel (näiteks itkud kui suletud pärimus) ebapiisavat käsitlust. Olgu öeldud, et viimati uuris 19. sajandi lõpus, täpsemalt aastatel 1880–1893, Ardatovi rajooni itke Makar Jevsevjev.

Teine peatükk on pühendatud itkule kui folkloorižanrile, itkude funktsioonidele ja struktuurile. Itkud kuuluvad rahvaluule rituaalsesse žanrisse ning nii nagu mordvalastel, on ka paljude teiste rahvaste folklooris ja pärimuskultuuris surnu-, mõrsja- ja nekrutiitkud ülemineku- ehk siirderiitustes kesksel kohal. Itkud on peamiselt naiste traditsiooni kuuluv laulev-retsitatiivne improvisatsioon, mida esitatakse siirderiituste (matused, pulmad, noormeeste saatmine sõjaväeteenistusse) ning kriisirituaalide (ootamatu õnnetus peres või kogukonnas) saateks.

Itk (ersa keeles *лайшема*, *урнема*, *авардема*) on traditsioonilises ersa kultuuris kellelegi adresseeritud monoloog ning väljendab muret, kurbust ja leina. Ersa traditsioonis kasutatakse surnu-, nekruti- või olustikuliste itkude puhul terminit *лайшемат*, mõrsjaitkudele on eraldi termin *урнемат* või *аварькинемат*. Itkud esitatakse enamasti teise pöörde ainsuses ja esimese pöörde mitmuses ning verbe kasutatakse käskivas kõneviisis. Traditsioonilistele ersa itkudele on omane üksnes minoorsete viiside kasutamine (sümboolne märk murest) ja monoloogile tuginev ning jutustav esitusviis. Itkud lähtuvad ersa suulise rahvaloomingu traditsioonilisest poetikast – kasutusel on samad võrdlused, metafoorid, epiteedid, sümbolid, hüperboolid.

Tänapäeva itkejate keel on metafoorsete asenduste, paralleelide ja alliteratsiooni poolest vaesem, kuna ersa keelt kasutatakse tänapäeval igapäevases suhtluses vähem. Itkudes esineb hulgaliselt ka retoorilisi pöördumisi, küsimus-vastus konstruktsioone jne. See on tingitud asjaolust, et itkud on kollektiivne rituaalne tegevus, mis hõlmab kõiki pereliikmeid ja kogu territoriaalset kogukonda. Ka

soovivad itkejad alati, et itku subjekt ja inimesed, kellele itk suunatud on, viibiks idise kohal. Kõigi itkude traditsioonilisteks omadusteks on improvisatsioon, kuulajate emotsionaalne mõjutamine (psühhoteraapia), itku ülesehitus monoloogina pöördumise kujul ning itku vahetu seos rituaalidega.

Üldistavalt võib öelda, et Mordva vabariigi Ardatovi rajoonist kogutud itkurepertuaari abil saab avada itkude struktuuri ja funktsioone kogu ersamordva rahvaluules, samuti jälgida itkude arengutendentse ning selgitada itkude rolli, tähtsust ja tähendust ersade traditsioonilises ja tänapäevases kombestik.

Kolmandas peatükis käsitlesin itkude tähtsust ja tähendust tänapäeva ersa kombestik: matustel, pulmades, sõjaväkke saatmisel. On tähelepanuväärne, et ka tänapäeval on ersade siirderiituste keskseks struktuurielemendiks jäänud itkud. Itkude püsimise põhjuseks mälestamis- ja matusekometes olnud elavate tihedad emotsionaalsed suhted lahkunud esivanematega ja usk teispoosusesse. Konservatiivne matuse- ja leinakombestik on külades säilinud, kuna nende kandjaks on eakad inimesed, põlvest põlve pärandatud kommete väärtustajad. Vanad inimesed paluvad end enamasti mätta esivanemate kombel. Kuni tänapäevani esitatakse surnuitke üksnes enne rituaali lõppu ning neil on jätkuvalt kindel koht ka rituaalide läbiviimises: surnu kodunt ärasaatmine, matmine, õigeusu pühade tähistamine kalmistul.

Ersadel on tänini säilinud ka lahkunud esivanemate austamine (kalmistul käimine, rituaalsed toidukorrad seoses surnute mälestamisega, palvused,

Nadežda Rodionova itkeb musikoloogi ja folkloristi Vladimir Romaškini haul Saranskis. Foto: Natalia Ermakov, 2012

ohverdamised) kui üks tähtis osa identiteedist. Matuse- ja mälestamisriituste püsivus osundab ersade ühistele vaimsetele väärtustele, mida toetavad ja kinnistavad mitmesugused rituaalid ja usulised tõekspidamised. Samuti ei soovi eakad, et noored itkeksid, mistõttu nad itkevad ise vahel salaja surnu kõrval või kalmistul. Teisalt on surnuitkud ersade matusekombestikus muutumas järjest teisejärgulisemaks, tehes aina rohkem ruumi õigeusu vaimulikele leinalauludele.

Ka traditsiooniliste ja tänapäevaste pulmade võrdlus näitab, et ka siin on (ootuspäraselt) aset leidnud muutused, mis on eelkõige seotud itkutraditsiooniga. Pulmadega seotud materjali analüüs näitab, et 21. sajandi alguseks olid küll ersa traditsioonilise pulma juurde kuuluvad rituaalsed tegevused säilinud, ent juba ilma itkude saateta. Alates Teisest maailmasõjast viidi pulmadega seotud kombetalitusi läbi juba lihtsustatud kujul ning samuti lühenes pulmade kestus. See oli seotud esmajoonelise majanduslike raskuste, suurte perekondade lagunemise ning teiste rahvaste kultuuriga kokkupuutumisega. Ardatovi piirkonnas jäid traditsioonilisest talupojapulmast püsima järgmised kombid: *чыямо* (kosjad), *баславамо* (õnnistamine), *кузонь наряжамо* (kuuse kaunistamine), *той* (pruudiluna maksimine), *симема* (mahajoomine ehk kosjaviinade joomine).

Kokkuvõttes võib väita, et mõned pulmarituaalid kadusid, teised kaotasid algse tähenduse ja jäid püsima ainult traditsiooni osana, kolmandad hinnati ümber ning need kombid omandasid meelelahutusliku ja mängulise iseloomu. Muutused ersa pulmakombestikus on kas otseselt või kaudselt seotud ümbritseva kultuurikonteksti muutustega, näiteks naaberrahvaste ja õigeusu mõjuga. Traditsiooniliste rituaalsete laulude ja itkude asemel esitatakse tänapäeval pulmas peamiselt vene- ja ersakeelseid laule ning tantsitakse rahvusvahelise popmuusika saatel. Itke ersa pulmades enam ei esitata, kuid mõnes pulmarituaalis kasutatakse siiski veel loitsulaadseid sõnu ja väljendeid, mis peaksid tagama noorpaarile õnneliku elu.

Nekrutiitkud olid ersadel olemas ammu enne nekrutite võtmist Peeter I ajal 17. sajandil. Üleskirjutatud nekrutiitkude nappus tuleneb asjaolust, et nekrutiitkud olid 20. sajandiks pea täielikult kadunud. Seoses Venemaa sõdadega Afganistanis (1979–1989) ja Tšetšeenias (1992–1997) värvati armeesse ka ersa noormehi ning nekrutiitkude traditsioon taaselustus.

Nekrutiitkudes kasutati ja kasutatakse peamiselt õnnistavat ja loitsivat sõnavara. Kriisiaegadel pöördub rahvas kas intuitiivselt või teadlikult traditsioonide ja oma kultuurikonteksti kuulunud või kuuluvate rituaalide poole. Nekrutiitkude taassünd illustreerib taas Juri Lotmani käsitlust, mille kohaselt aktuaalsed tekstid, käesoleval juhul nekrutiitkud, tõusevad vajalikul ajahetkel (näiteks kriisi kogukonnas) esile, kuigi näib, et nad oleksid nagu hääbunud ja/või kõrvale tõrjutud (Lotman 2000: 674).

Ristiuse ning selle traditsiooniliste uskumuste ja rituaalide pikaajalise mõju tulemusel kujunes ersadel ja mokšadel välja õigeusu mordva variant, mis on kohandatud kristluse vastuvõtmisele eelnenud uskumustele ja mordva tavadele.

2009. aastal Eestis ersa keele päeva üritustel itkenud Aleksandra Kuznetsova (paremal) suri juba aasta hiljem. Foto: Eha Viluoja

Rituaalne ja igapäevane elu muutus lihtsamaks ja ühekülgsemaks. Domineerivaks muutus õigeusk ja sellega seotud traditsioonid.

Tervikuna on ersa itkude kadumisele aidanud kaasa urbaniseerumine ja globaliseerumine. Alates 1990. aastatest on maaelanikkond väljarände tagajärjel kahanenud ning ühtlasi on vähenenud rahvapärimuse kandjate hulk. Muutunud majanduslikud tingimused ehk parem elujärg on viinud aga selleni, et valdavat osa perekondlikest tavadest täidetakse väljaspool kodu kohvikus või restoranis, sest see on prestiižne ja mugav.

Peale teoreetiliste üldistuste on väitekirja olulisemaks ja väärtuslikumaks tulemuseks empiiriline materjal, mille kogusin välitöödel, samuti selle materjali analüüs, otsimaks vastuseid küsimustele itku tähendusest ja tähtsusest ning itku-traditsiooni muutuste põhjustest ersa rahvakultuuris.

Uurimuse rakenduslikuks väljundiks on minu film ersa itkudest. See on üldse esimene videokogumik ersa itkudest. Filmi esitus toimus 2012. aastal eesti keele instituudis. Samal aastal näidati filmi Mordva televisioonis ning film sai soodsat tagasisidet Venemaa Mordva riikliku ülikooli rahvaste uuema ajaloo kateedrist. Samuti on filmil väga suur praktiline tähtsus. Osaliselt on salvestatud materjali juba kasutatud Mordva rahvusteatri lavastustes.

Kokkuvõttes võib väita, et itkudel on ersa rahva vaimses kultuuris tähtis osa etnose konstrueerimisel, need on üks eneseteadvuse kindlustamise ja identiteedi elemente. Rituaalse ja mitterituaalse itkutraditsiooni peamised kandjad ja

praktiseerijad on maal elavad naised. Just nemad kindlustavad tavade ja traditsioonide säilimise, mehed on itkeja rollis väga harva.

Tänapäeval on ersa itkud kaotanud mõnedki traditsioonilised funktsioonid, seose kohalike tavadege. Need on jäänud pigem rahvakultuuri perifeeriasse. Itkud muutusid käsikäes igapäevalu, keele ja mõtte arenguga. Mitme sajandi vältel võtsid need omaks teiste rahvaste kultuurielemente, kogesid eri religioonide mõju. Kuni 19. sajandi lõpuni olid itkud perekondlike tavade lahutamatu osa, neid saatsid kindlakskujunenud rituaalid, mis töid mordvalaste arusaama kohaselt kaasa heaolu perekonnas, ühiskonnas, noorte viljakuse, edu ja õitsengu.

Pierre Bourdieu märgib, et moderniseerumise ajastul võib hääbuvate kommete saatuseks olla nende tunnistamine ühiskonna poolt kultuuripärandiks (Bourdieu 2003: 24–25). See tendents on märgatav ka ersa itkude puhul, mida esitatakse tänapäeval laval, kuigi varem ei olnud see lubatud. Tulevikus esitavad ilmselt itke näitlejad teatris ja kontsertidel, samuti rahvamuusikaansamblid, kes esitavad esmajoones pulmaitke. Esituskollektiividest saavad traditsioonilise ja tänapäevase kultuuri vahendajad. Veel mõnel aastakümnel on meil võimalus kuulda ersa surnuitke maapiirkondades ja külades, kus seni ei kujutata matuseid ilma itkemata ette.

Terviklik pilguheit itkudele ja nendega seotud rituaalidele võimaldas mul määratleda mõningaid võimalusi nende säilitamiseks. Minu arvates tuleks vaimse kultuuri ehk antud juhul traditsiooniliste ersa itkude püsijäämiseks toetada ja väärtustada eelkõige külaelanikkonna omakultuuri. Kindlasti tuleks lapsi õpetada emakeeles nii koolides kui ka koolieelsetes õppeasutustes.

Traditsioonid on osa rahvuskultuurist, mille püsijäämine ja arenemine sõltub valitsus- ja haridusasutuste tegevusest ning inimeste soovist teadvustada ja väärtustada traditsioonide ja omapära tähtsust, vältides teiste rahvastega kultuurilist samastumist ning sulandumist massikultuuri. Kui Eestis on loodud vaimse kultuuripärandi nimistu, osa vaimsest kultuuripärandist on kantud UNESCO vaimse pärandi esindusnimekirja, siis Mordvamaal ei ole selleni veel jõutud.

Natalia Ermakov (Luvnen Natal) on Eesti-Mordva Seltsi esimees, 2014. aastal kaitses ta Tallinna ülikoolis doktoritöö ersa itkudest, juhendaja oli Marju Kõivupuu.

Hõimurahvastes peitub saladus

Intervjuu Jaak Johansoniga ja Leanne Barboga

Viia-Kadi Raudalainen

Hõimupäevade kõrghetked on pärimusmuusikakontserdid Tartu ülikooli aulas ja oktoobrikuu kolmandal laupäeval Tallinnas, kus kontserdipaikadeks on olnud rahvusraamatukogu, lillepaviljon ja viimastel aastatel ka Mustpeade maja. Neid kontserte on nimetatud ka soome-ugri rahvaste elavaks folkloorientsüklopeediaks. Küllap selleks on põhjust, sest üles astuvad pea kõikide sugulasrahvaste pärimusmuusikud ja folkloorikollektiivid.

Just hõimupäevade aegu on soome-ugri rahvaste muusika paljudele eestlastele südamesse laulnud kuulus ersa pärimusmuusikaansambel Toorama, siin on teinud esimesed välismaised ülesastumised 2012. aastal Eurovisioni võitnud udmurdi ansambel Brangurt Pesjanaïõs, publikut on sütitanud noorte udmurtide ja maride folklooriansamblid. 2014. aastal töid värsked emotsioone mordvalaste Merema ja udmurdi rokkansambel Silent Woo Goore. Aga nägime ka, kuidas kunagised väga head ja elujõulised laulurühmad on hakanud ära vajuma, kuidas üha vastupandamatumaks muutub soov toetada oma ürgset ja ehedat häält süntesaatori või fonogrammidega. Ajasin juttu hõimupäevade ja hõimuõhtute kontsertide heade abiliste Jaak Johansoniga ja Leanne Barboga, et selgitada, kuidas nemad neid asju näevad.

Kuidas te üldse jõudsite soome-ugri rahvaste rahvamuusika juurde? Millised olid esimesed hõimupäevad?

Jaak Johanson: Mäletan elevust ja põnevust seoses 1970. aasta fennougristika-kongressiga Tallinnas, kui anti välja plaadiantoloogia „Eesti rahvalaule ja pillilugusid“ ja nägin filmi „Veelinnurahvas“ (1970). Olin kümneaastane, minu jaoks jooksis see äratundmine paralleelselt indiaanlaste teemaga: eheduse ja teeseldud eheduse probleem. Ja see, et surnud indiaanlane on kõige parem indiaanlane ..., et mis värk sellega on.

Ja stiihiline punkar, nagu ma juba 1976. aastal oma soengu poolest olin, oli ka Leegajusse laulma minek punk: sisemise metsikuse ja eheduse otsing. Käisin alati ka näiteks laevastiku ohvitseride majas (praegune vene kultuurikeskus) muud etnot kuulamas. Sinna tuli Moskva kaudu väga kaugeid ja haruldasi esinejaid: Siberi ja põhjarahvaid, Indiat, Mongooliat, Hispaania flamenkot ja muudki – enamasti mingis uskumatus rahvaste sõpruse ketšupis, aga selle möga tagant vaatasid sageli ka kellegi päris silmad ning kostsid päris hääled.

Jaak Johanson koos 2014. aasta hõimupäevade värvikaima esineja, sölkupi Aleksandr Kulišiga. Foto: Andres Reinart

Leanne Barbo (keskel) hõimupäevadel koos Eesti pärimusmuusikute Tuule Kanni (vasakul) ja Karoliina Kreintaaliga. Foto: Andres Reinart

Leanne Barbo: Esimesi hõimupäevi mäletan häguselt. Ilmselt oli see rahvusraamatukogus, aga pärast siiski ka järelpeol Kloostri Aidas, kuhu ma mingil põhjusel sattusin. See pidi olema keskkooli ajal, sest 1999. aastal Tartusse õppima minek sai alguse hõimupäevade kontsertidest ja Toorama kontserdist Viljandi folgil. Tuli selline rida – muusika – soome-ugri muusika – soome-ugri keeled, sest muusikaharidust mul polnud ja muusikat ma õppida poleks saanud.

Istusin esimeses reas, vaatasin kõikidele suhu ja väga põnev oli. Mäletan Eha Viluoja ja Ingrid Rüütlilt rääkimas – neil olid pikad, informatiivsed ja pisut kuivavõitu tekstid – ja pisut kokkunud soomeugrilaste ansambleid, et kas ikka vastatakse nende teaduslikele mõõtmetele. See-est Kloostri Aidas olid õhtuti metsikud peod.

Tartus käisin samuti kontsertidel ülikooli aulas ja kuidagi alati sattusin pärast peole Ugala korporatsiooni majas, kus oli Kauksi Ülle ja Fenno-Ugria Asutuse kontor. Laulsin kaasa nende soome-ugri keeltes laule ja oli väga tore.

Minu esimesel soome-ugri peol Tartus esines Väike Hellero ja nendega koos Janika Oras. Nad laulsid Kihnu laulu ja sellest jäi mulle kustumatu mulje – nad ei teinud seda mitte abitul moel ja tänapäeva esteetikale vastavalt, vaid rahvapäraselt, julgelt ja rõõmsalt – nii nagu neid laule Kihnuski võidi laulda. Seal peetud peod olid kindlasti minu elu parimad – need vastavad minu ettekujutusele õigest peost, kus igas nurgas on oma bänd ja lauljad, kõik toimub samaaegselt ja pidu on laeni.

Jaak Johanson: Kõige rohkem tulevadki meelde asjad, mis toimusid Kloostri Aidas ja Vanalinna Muusikamajas. On mõned olukorrad ja hetked, mis puhtalt oma ehedusega on kõigi suud kinni pannud. Kui näiteks saami õed Angelin Tytöt olid mingi metsiku hüper-super-tehno-joiu-bändiga Tallinnas ja ka aidas esinemas. Neil oli ema ka kaasas. Ühel õhtul hakkas ta lihtsalt jutujätkuks lauas laulma ja ait jäi äkki haudvaikseks, päris palju rahvast oli ja nad jäid, ja jäidki ...

Ükskord oli üks handi naine, arvan, et ta oli üksipäini, igatahes ta eristus nii tohutult teistest esinejatest. Ta oli nii kurb – ehe kurbus, mitte kübetki

suveniirlikkust või meeldimispüüdu, maailm, kus naeratust lihtsalt ei tule. Aga laul ... See, kuidas mõnel on tegelikkuse slepp nii tugev, see lööb alati lausa jalust maha.

Ja kolmas väga selgelt meelde jäänud seik: üks klassitais Transilvaania ungari noori – see oli täielik ilmutus, tantsimise ja sootundliku kasvatuses koht pealt. Nad olid üks klass või ühest koolist: poisid-tüdrukud ja pillimehed. Kõigepealt nad keeldusid lavale minemast – ma sain vist üsna hästi aru, mis tunne neil oli – Kloostri Aidas, kus sumiseti mõnusalts õlleklaaside taga. Mitte kõrgilt, vaid rahulikult ja väga väarikalt seisid noored pillimehed lava kõrvale ja mängisid muidugi imehästi. Poisid-tüdrukud tantsisid. Nad olid selles vanuses, kus tüdrukud on juba naised, aga poisid veel poisid. Ja see oli nii vägevalt ilus, kuidas tüdrukud suhtusid ikkagi poistesse nagu meestesse. Aga need poisid-tüdrukud olid ju näinud, kuis isad-vanaisad või vanemad vennad tantsivad oma naiste või pruutidega. Üks kord sellist tantsimist on sada korda rohkem, kui mis tahes seksuaalkasvatuse tund koos külaskäiguga tervishoiumuuseumisse. See mõjus nii, et ma läksin vaikselt välja. Pisarad tulid silma.

Need on need hetked, kus saad selgelt aru, mida me järjest kaotame ja mida meie inimesed niipea tagasi ei saa.

Kui ehedaks võib hõimupäevade kontsertide põhjal praegust soome-ugri rahvaste pärimusmuusikat pidada? Kuidas on neid kontserte jälgida nüüd pärimusmuusiku pilguga?

Leanne Barbo: Ma ei ole enam nii väike ja õhinas. Kui olen nüüd kontsertide eest ka ise vastutama või vahepeal pilli mängima pidanud, on pill seepärast natuke teine. Ma ei vaata siiski kontserte ka välja kujunenud pärimusmuusikupilguga ega otsi kunstilist tervikut, sest need on nii erinevad rahvad. Võib-olla kui marid ja udmurdid tulevad järjest oma akordionilugude ja tantsudega, siis tekib korraks mõte, et kõik lood on ühesugused. Aga muidu on esinejad alati erinevad, nii et kogu aeg on huvitav vaadata, kellel mida välja panna on. Kus veel on olemas memmede või muidu traditsiooniteadlikke ansambleid, kus enam ei ole, nagu näiteks liivlastel või vadjalastel, kes napilt oma kultuurist üldse midagi teavad ja seetõttu neil on lubatud olla abitu. Sest ikkagi on äge, et keegi tuleb ja laulab selles keeles ja see on juba suur asi. Minu tunne ei ole võrreldes varasemate aegadelega väga erinev – alati on kohutavalt põnev.

Jaak Johanson: On muidugi metsikult vapper tegemine ja töö neid ansambleid siia tuua ja nende täididega jahmerdada. Tänapäeval mõõdetakse asjade mõju, et kui seksikad nad on. Soome-ugri maailm on aga memmede maailm, milles on oma saladus. Kui nad tulevad kuskilt sellistest kohtadest, kus päris ja ehe eluolu on veel paratamatult olemas, on see tunda. Isegi kui see on teeseldud või jäljendatud, peegeldub selles tööde, mis nende elus veel olemas on. Meil on siin ida-lääne murdejoonel seeläbi võimalus näha midagi erilist, kogeda, ükskõik kas võltsil või

ehedal moel. See on suur saladus, et mis meie kui inimestega siin maailmas toimub, see miski, mida me ei saa sõnastada. Isegi kui see tundub lootusetu või abiltult, kohmakalt ebaatraktiivne, on selles väga haruldane võimalus taibata ...

Tegelikult kogeme, et palju on kaotsi minemas – ansamblite lauluvaramu ei ole enam lõputu, pahatihti on see lihtsalt kultuurimaja juures mõne metoodiku või ideoloogia teenistuses korraldaja selgeks õpetatud kindel repertuaar, mis koosneb teatavast hulgast etteastetest.

Leanne Barbo: Metoodilisest nõustamisest ei tea ma midagi, see on kindlasti ka eri paigus erinev. Tulevad meelde mõned kõige hullemad orkilendamised, kus on oodatud külaliste asemel tulnud hoopis estraadibänd. Tean ise ka tunnet Sabatantsu festivali korraldamisest, et hakkad kahtlustama inimesi, kas nad on ikka päris inimesed. Tegelikult ei pruugi miski oleneda sellest, kuidas keegi ennast nimetab. Kui satud mingisugusesse paika, alles siis selgub, kuidas need inimeste omavahelised jõujooned seal kujunevad. Igasuguseid variante võib olla, ja enne ei tea, kui asud sisse vaatama. On ka näiteks pioneerijuhi tüüpi esmapilgul vastikuid metoodikuid-aktiviste, kes tegelikult võivad olla toredad inimesed ja palju ka kogukonna heaks ära teha.

Jaak Johanson: Üks ere juhus, mis oli õpetlik ideoloogilise ja metafüüsilise rinde jälgimise kandi pealt. Ersa seltsi aktiivne esinaine, kes oli selline pioneerijuht, kutsus alati ka Vene saatkonna kohale, mis oli väga vahva, sest nii said rindejooned üsna selgelt kokku ja ilmutasid eri sorti *pokazuhha*'t ja päris värki. Eks Vene saatkond oli niikuinii ka kutsumata alatasa nendel hõimuõhtutel esindatud, aga see on omaette pikem teema. Ühel korral tuli Kloostri Aida ersa õhtule kohale ka Vene saadik, kes võttis tublisti ersade kaasa toodud Tšapai viina ning läks väga hoogu. Toorama laulis, siis ta ronis lavale, võttis kahel poisil kaela ümbert kinni, rääkis, et me oleme kõik üks pere, pidas maha poliitiliselt ebakorrekse, joviaalselt segase kõne ja hakkas lõpuks hoogsalt hopakki tantsima. Õhtu lõpuks oli mu salvestaja, mis kogu aeg töötas, koos lahkete saatkonna meestega kadunud. Mul on ilmselt dramaturgiline kirg püüda eristada, ära tunda karaktereid ja saatuse jooni. Nii et ikkagi on suur saladus, mis see on siis, mille peale mäng nüüd nii väga käib.

Ja muidugi kitši ja eheduse vahekord. Mitte süüdistus ühes või teises, vaid inimvaimu teekond habrastel servadel, kus on kõige ilmselgemalt näha, mis valikuid on tehtud või siis pole.

Kuidas iseloomustaksite soome-ugri muusikamaailma hetkeseisu? Kuidas pärimusmuusikatöötajad sobituvad sellesse pilti?

Leanne Barbo: On üldteada tendents, et oma muusika töötlemisel jälgendavad läänepoolsed soome-ugri rahvad lääne poppi, idapoolsed vene estraadi. Näiteks Karjala ansamblid teevad kõike Soome ansamblite Värttinä ja Myllärite tuules, tehakse ka poppi ja rokki. Aga iga ilming vene diskost ja estraadist ruineerib

ja laastab alati hinge ja ma ei tea, kuidas sellega leppida. Teiselt poolt mõistan ma nende soovi või vajadust oma muusikat kaasajastada. Vähe on muidugi kvaliteetset, mõnusat, leidliku lähenemisega kaasajastatud muusikat. Venemaal üldiselt ongi vist nii, et leidlik lähenemine pole kättesaadav. Sündiestraad on vallutanud ühtlaselt kogu maa ja selle tagant ei paista mingit muud väljapääsu. Muidugi on siin-seal üksikuid katseid ja lõppude lõpuks võiks muusika ajaga kaasas käia ilma nimetatud uute kuubedeta, aga selleks on vähestel jõudu.

Kuulan ju kogu maailma muusikat ja mind ei vaimusta üldse, kui kõik on minu kõrvale sobilik ja ühtemoodi, vastupidi, ma tahan kuulata erinevaid asju.

Jaak Johanson: Kunagi 1990. aastate entusiasmilainel mõtlesin siiralt, et neid, kes näevad asju samamoodi nagu mina oma puberteedia radikaalsuses, on palju rohkem. Et see etnofuturismi laine kannab sisuliselt paremini ja pikemalt kuhugi edasi ... Kuid küllap mingi põnevus tekib jälle. Noored ei tunne, enamasti ei tunne ära, et see ongi üks tegelik vastukultuur, nii vähe või palju, kui seda parasjagu on, ja et seal võiks mingit äratundmist õppida.

Kusjuures ega ma ise ka oska täpselt sõnastada mitte kuskilt otsast, mis see on, mis seal näha saab. See ongi nii saladuslik, sügavas mõttes üldse ...

Olen ise rääkinud ja ka tohutult uskunud sellesse, et noori tuleks rohkem kaasata, aga ma ei ole silmas pidanud bändide tegemist, neid ju ikka tehakse, vaid äratundmise rõõmu. Põhimõtteliselt bändid, rahvalaulude seaded koorile või sümfooniaorkestrile, on ikkagi nagu kargud või ratastool. Ma saan aru, et need on märgilise kultuurirituaalina vajalikud, et suunata tähelepanu eheduse võimalusele, kuid lõpuks jäävad kõik vaatama ikka seda osutaja näppu, orkestratsiooni, ja päris asi mattub kõige muu alla. Aga see pole muidugi etteheide, sest seda tege mata jätta ka ei saa ju.

Kui tüdruk laulab kandlega ja ükski, siis tavakuulajale on ta friik. Mingile osale meeldib, aga rahvani see enam ei jõua. Meis pole sisemist ehedust ja siis me vajame väliselt rõhutatud äraproovitud metsikust. Sündipõhi, *metal*-bänd, *jazz-combo* või *world-music* soust peaksid siis nagu aitama. Ja nii läänelik kommerts kui ka idalik poliitkitš üritavad hingest mööda hiilida ning varjata, kuidas vaim ennast liigutab.

Leanne Barbo: Saamidil tekib näiteks naljakas manerism, mis ei lähe kokku joigumise eheda olemusega. Laulu saab ehk veel kuidagi töödelda, aga joig ... Saami joiud lähevad nasaalseks ja imelikuks, ja selline kunstiline müha ja impro nende ümber on mind aja jooksul ära tüüdanud. Minu esimene etnokontsert oli 1996. või 1997. aastal, kui Jazzkaarel käis Mari Boine. See oli esimene kokkupuude maailmamuusikaga, mis oli minu jaoks tol korral aus. Huvitav, et Boine ei tundunud mulle maneerlik, didžeriduu ja džembe olid minu jaoks ometi siis veel värsked ja põnevad. Ilmselt kui kuuleksin seda kontserti nüüd, ei rõõmustaks see mind enam nii palju.

2014. aasta Viljandi pärimusmuusikafestivalist tuleb samalaadse näitena meelde kunagistest Toorama poistest tekkinud ansambel Yovlat, kes olid ersa ja mokša lauludele pannud taha tohutu rütmi, aga Toorama särts ja ehedus jäi tagaplaanile.

Leanne Barbo: Ühte kontserti nägin, see oli küll ses mõttes nukker – mingi metsik trummiladu oli tõesti. Kuulasin muide neil päevil Toorama 2001. aasta kontserti, kus nad laulsid perekonnaga ja siis kuulasin üle mingeid muid ersasid ja sinna peale Toorama umbes kümme aastat tagasi kokku pandud jazziplaati, mida vist päriselt ei antudki välja. Ses mõttes oli huvitav, et tegelikult olid vana Toorama ja pereansambel ikka väga tänapäevase kõlaga, esteetika ja kaunistused häältel on sellised, et on aru saada, et keegi oli muusikakoolis õppinud ja teadis, mis on ilus. Vaat see on üks asi, mis on praegu minu pärimusmuusiku kõrvaga kuulates natuke erinev – siis suhtusin täiesti kriitikavaba vaimustusega, aga nüüd kuulen ikka ära, et nad ei laulnud ammu nii nagu vanasti lauldi. Kuulsin ühtlasi neis 2001. aasta salvestistes ära neid kohti, kuhu pärast tekkis trumm. Ja praegu on nii uus kui ka vana Toorama koosseis omal kombel jätkanud, kumbki omamoodi trumme juurde pannes. Seega juba vanas Tooramas on see esteetika olemas, kuhu lisada džembe ja teised löökriistad.

Kui siis sinna peale jazzi kuulasin, olin täiesti šokis: raske on leida kohti, kus oleks põhjendatud laulu ja jazzi kokkupanemine ning see tundus mingi meeletliku katsena. Enamasti ei ole kuulda, et nad omavahel haagiksid. Jazzmuusikud lasevad nagu traktoriga kõigest üle, möllavad tohutult, aga midagi aru ei saa. Tuleb meelde, kuidas [Toorama kadunud juht – V.-K. R.] Vladimir Romaškin tahtis ersa muusikat tuua tänapäeva, ja see oli ju ainuõige tahtmine, tal oli tohutu missioonitunne, et ersa keel peab edasi kestma, ükskõik mis, peasi et oleks ersa keeles. Ma tean hästi seda tunnet – kuulasin korduvalt kasseti, kus oli peal ersa disko – tegelikult mingi rõve vene disko, aga rõõmustasin koos Romaškiniga, et seda tehti ersa keeles.

Jaak Johanson: Seda on vaja ka sealsetele noortele kui märki sellest, et me ei sure välja, et oleme progressi ja arengu ree peal.

Kas see tendents võiks ka muutuda? 2014. aastal nägid hõimupäevade korraldajad palju vaeva saada kaugeimatelt külalistelt – neenetsitelt ja sölkuppideelt – laulu ja pillimängu, mida nad olid oma vanavanematelt õppinud, mitte moodsaid diskotöötlusi.

Leanne Barbo: Handi hõimuõhtul Kloostri Aidas ei saanudki toredad handi tüdrukud päriselt aru, miks ei taheta, et nad süntesaatoriga tehtud fonogrammi peale laulavad ja miks me ei suuda seda kuidagi kuulata. Ei oskagi seda ju neile hästi selgitada. Teinekord on hea, kui nad mõnda aega siin veedavad ja näevad, et ka teisiti on võimalik.

Jaak Johanson: Kui siis, et pigem julgustada kasutama moodsaid formaate veel julgemalt, veel pöörasemalt, julgustada allutama neid formaate oma pärilikule elutundele ja nii hoogsa ringiga võib-olla jõuda eheduse ja selguse juurde tagasi. Nii nagu Mari Kalkun peab oma jazziprojekti läbi tegema, peavad vist ka soome-ugri ansamblid.

Kui oled korra kaotanud, mida sa oled hoidnud, siis tuleb hakata uuesti looma. Kuid seda saab vist teha igäüks omal kombel. Kui institutsionaalselt ette võtta, siis muutub asi napakaks.

Salakihid on kõigis kultuurides, kuid neid tõesti varjatakse ja ei anta uisapäisa kas või näiteks uurijatele edasi. Hoidmine on naiste käes. Meeste tasalülitamine toimub kiiremini. Memmede kultuur on paratamatu.

Pärimust ei pea aina vägisi atraktiivseks kruttima. Aga selleks peab kohustuslikust bänditamisest ikka metsikult ära tüdinema. Huvi nii folkloori kui ka varase muusika või ajaloolise teatri vastu tekib ikka siis, kui saab täiesti siiber manerismist. Tavaliselt tekib see pärast seda, kui mingi suurem ühishullus on maad võtnud. Sõda või revolutsioon. Tekib tühjus ja suur pettumus. Uus põlvkond üritab leida uut koodi ja otsib ehedust. Leiab seda muidugi taas ka minevikust. Ent kas eheduseotsimine ainult heaoluküllastumuse ja progressitüdumuse pealt tekib, seda ei tea arvata, aga loota ikka võib.

Jaak Johanson on näitleja ja muusik, ta on korduvalt juhtinud hõimupäevade kontserte.

Leanne Barbo on EMTA pärimusmuusikamagistrant ja rahvamuusikaõpetaja, ta on aidanud hõimupäevi läbi viia alates 2010. aastast ning on tegutsenud ka lauluõpetajana pärimuslaagrites Vadjamaal.

Fenno-Ugria Asutuse tegevjuht **Kadi Raudalainen** on korraldanud hõimupäevade kontserte 2009. aastast.

Hõimurahvad filmilindil ja võrguavarustes

50 aasta eest ja edaspidi

Jaak Lõhmus

Viiekümne aasta eest, 1965. aasta augustis Helsingis peetud 2. rahvusvahelise fennougristide kongressi etnograafia seksioonis peetud ettekandes kõneles ungari teadlane ja filmimees László Keszi Kovács etnograafiliste filmide tähtsusest uurimistöös. Esineja märkinuvat, et film on etnograafile sama tähtis nagu lingvistile helilint (Keel ja Kirjandus, 11/1965: 700).

Eesti film „Veelinnurahvas“ kui teetähis

Mitme tunnistuse ja dokumendi põhjal võib kinnitada, et sellest kõnest inspireerituna hakati niihästi Soomes kui ka Eestis varasemast julgemini mõtlema etnograafiliste filmide loomise vajalikkusest, arutati ka Soome-Eesti koostööfilimide tootmise võimalusi. Lõppude lõpuks käivituse kujunenud ideede pinnal 1969. aastal Tallinnfilmis Lennart Meri esimene dokumentaalfilm „Veelinnurahvas“.

1970. aasta suvel, kui järgmine fennougristide kongress toimus juba Tallinnas, näidati pädevatele delegaatidele kinniste uste taga „Veelinnuraha“ tööpilti, vastuvõtt olevat olnud väga elev. Film sai valmis sama aasta lõpuks, esilinastuseni jõuti küll alles 1972. aastal. Oli kuidas oli, igal juhul oli see uhke avalööök Eesti hõimurahvaste filmimise traditsioonile. Ja kindlasti on „Veelinnurahvas“ oluline teetähis Eesti dokumentalistika kogu toonases arengupildis.

Hõimupäevade filmiesitustest ja seni tehtud filmidest

Fenno-Ugria Asutuse eestveetavate hõimupäevade raames olen aastatel 2013–2014 korraldanud kinoseansse, kus näitame niihästi vanemal kui ka viimasel ajal valminud filme, mille autorid ja osalised on eestlaste kõrval ka hõimlased. Hõimupäevade teemaõhtu koos filmivalikuga ETV2 ekraanil on muutumas traditsiooniks. Ka hõimupäevade kinokava on küllalt ammust aega traditsiooniks.

Eestlased on teinud mõned püsiväärtusega hõimufilmid juba läinud sajandi esimesel poolel, säilinud on Johannes Pääsukese Setumaa-film (1913) ja Vladimir Parveli „Liivi rannikult“ (1940). Omaette kuldaeg oli 1970.–1990. aastad „Veelinnurahvas“ kuni Valentin Kuigi ja Mark Soosaare tehtud handi-filmideni. Valmistuste kogu, mis suure tervikpildina paistab sümpaatselt kirju. Muidugi ei saa

unustada Eesti Rahva Muuseumi (etnograafiamuuseumi) filmiekspeditsioonide materjale. Valmis isegi hõimutemaatikaga põkkuvaid animafilme. Uuel aastatuhandel on hõimuainelisi filme siiski tehtud üha vähem, oma pingutusi jätkavad Liivo Niglas, Aleksei Aleksejev, mõni teine veel.

Päris selget pilti läbi aegade tehtud Eesti hõimufilmide kohta praegu meil ei ole, jõudsasti kosuv Eesti filmi andmebaas (www.efis.ee) on esiotse selle valdkonna märksõnadele samuti veel tumm.

Suure filmimaailma huvi väikerahvaste filmide vastu

Suurema maailma kinematograafias on märgata tendentsi, et väiksemates keeltes sündivate mängufilmide arvukus suureneb, samuti huvi nende vastu. Berliini filmifestivalil linastub juba mitmendat aastat valikprogramm „NATIVE – A Journey into Indigenous Cinema“ ja 2015. aasta ühe tähtsamatest Berlinale auhindadest, festivali asutaja Alfred Baueri nimelise preemia uute kinokunsti perspektiivide avamise eest sai Guatemala sünnipära lavastaja Jayro Bustamante kohalikus indiaani dialektis mängufilm „Vulkaan Ixcanul“.

Meie hõimupäevadelgi on juba demonstreeritud mari- ja udmurdikeelseid mängufilme, vastavalt „Niidumari taevalikud naised“ (2013) ja „Pesa“ (2014), kuid nende filmide lavastajad ei ole ise sama rahva hulgast võrsunud, millest pilt räägib. Siiski tunnevad nad end ühel või teisel põhjusel võlutuna „kohalikust“ keelest. Kindlasti tähendab mari- või udmurdikeelne kinofilm neid keeli kõnelevatele inimestele rohkemgi kui ainult rahvuslikku vaatamisväärsust. Kindlasti on neil filmidel selle keele kõnelejate hulgas isegi mõningane kommertsedu, vaadatavad need võivad olla, iseasi, et kulused ei teeni tasa.

Paraku ei ole seda tüüpi filmidel esialgu asja tähtsate rahvusvaheliste festivalide eeskavva ning seda mitte ainult teostuse suhteliselt tagasihoidliku taseme pärast („Niidumari naiste“ lavastaja Aleksei Fedortšenko töid on Euroopa festivalidel isegi näidatud), vaid natuke ka sellepärast, et filmilavastaja ei ole põline, vaid ikkagi külalisesineja, gastrolöör, nagu omal ajal Eestis oli Herbert Rappaport.

Puhastverd rahvusliku mängufilmi tegemiseks on ungarlaste, soomlaste, saamide ja eestlaste kõrval hõimurahvaste hulgas lootust vahest veel üksnes udmurtidel. Kujutlegem, kuidas võiks millalgi lähiajal hakata toimetama udmurdi filmi instituut. Huvi sealtmaalt tulevate heal tasemel filmide vastu oleks kunstikino-Euroopas kindlasti olemas.

Paljunevad filmifestivalid

Pärast 1987. aasta sügisel sündinud Pärnu visuaalse antropoloogia festivali on filmipidusid Eestisse järjest juurde tulnud. Põlisrahvaste elu ja ilmapilti peegeldavaid filme näeb nüüd juba aastaid ka Eesti Rahva Muuseumi veetaval Tartu maailmafilmi festivalil ja alates 2014. aastast Võrumaal Misso ligidal Tsiistres peetaval

soome-ugri filmifestivalil FUFF. Tänavu 10.–12. juunini siis juba teist korda. Vaatamis- ja kaasaolemisvõimalusi jätkub, festivalidega koos toimuvad ka arutelud ning seminarid ja töötoad. Üha aktiivsemalt tehakse koostööd ETV teise kanali ja ERRi kultuuriportaaliaga.

Ühine hõimufilmikogu ja -andmebaas

Uustulnuk Eesti filmikogukonnas, Tsiistre FUFFi korraldaja, Balti filmi- ja meediakooli vilistlane Edina Csüllög on juba rõhutanud mõtet, et vajaksime mingit ühist ülevaateplatvormi, info- ja filmikogu soome-ugri teemaliste filmide kohta. Jumala õige. Seda vajaksid uurijad, teadlased, tulevased uue Eesti Rahva Muuseumi külastajad, filmitegijad, kooliõpetajad ja kes kõik veel.

Venemaa poliitiline ja majanduslik olukord on praegu mõnevõrra keeruline ja küllap ka ei soosita seal niipea meie hõimurahvastest filmide tegemist niisuguses võtmes, nagu kas või eestlased ja soomlased viimastel aastakümnetel on harjunud tegema. Sellisel ajal võikski mõelda, mida teha seni, kuni ilmastik muutub paremaks, kui seda paremaks muutumist ikka loota. Filme võiks muidugi edasi teha, aga kui neid ei saa teha kohapeal autentses keskkonnas, võiks planeerida värske seletuste ja tõlgenduste loomist juba tehtud filmide materjali kasutades, kas või montaažfilmidena.

Ja üks asi, mida kindlasti oleks vaja tegema asuda, olekski seesama töö, millele oma Helsingi ettekandes 50 aastat tagasi viitas ungarlane László Keszi Kovács. Ta märkis toona, et tuleks taotleda keskse filmiarhiivi loomist Helsingis või Budapestis.

Meil on tõesti praegu suuremad hõimufilmide kogud Helsingis, Budapestis ja Tallinnas. Kuid keskne ülevaade, mis neis eraldi asuvates kogudes leidub, puudub praegugi, pool sajandit pärast Kovácsi programmilist üleskutset. Pole ka ülevaadet sellest, mida meid huvitavat võib leiduda Jaapani, Prantsusmaa, Kanada ja Ameerika arhiivides.

Võibolla oleks 2016. aasta juunikuus Lahtis toimuvaks soome-ugri rahvaste maailmakongressiks kena valmis teha üks soome-ugri filmide andmebaas ja üldligipäätav virtuaalne audiovisuaalarhiiv, mille materjale kõik igal pool saaksid mitmes keeles tõlgetega vaadata? Seda ilmselt nii kiiresti valmis ei jõua. Aga üsna realistlik on kokkutuleku ajaks valmis saada mingi toimiv näidismoodul, mida siis edaspidi jätkuvalt, aasta-aastalt täiendada.

Jaak Lõhmus on filmikriitik ja Tallinna ülikooli Balti filmi- ja meediakooli õppejõud.

„Veelinnurahva“ näituse rännuteed

Viia-Kadi Raudalainen

Lennart Meri jõudis soome-ugri temaatikani 1960.–1970. aastatel, mil oma ürgsete soome-ugri juurte otsingud kerkisid esile teisteski kunstiharudes: kirjan-duses, kujutavas kunstis, muusikas, teatris. Oli ju sellal eestlaste üheks vaimseks toimetulekustrateegiaks enda vastandamine nõukogude ideoloogiale omanäo-lise kunsti ja kultuuripärandi kaudu. Nii on paljud meie kesk- ja vanemaaliste põlvkonnast otsinud vastuseid identiteediküsimustele „Kes me oleme? Kust me tuleme? Kuhu me läheme?“ ja leidnud jõudu iseolemiseks Veljo Tormise koori-loomingu, Kaljo Põllu graafikasarjade ning Lennart Meri soome-ugri rahvastest vändatud etnograafiliste filmide toel. Eestlased ei kahtle, et soome-ugri teema rikastab meie kultuuri ning on üks selle alustalasid. Seevastu laiemas ilmas ei teata soome-ugri rahvastest suurt midagi.

Näituse taustast

Lennart Meri otsuse taga hakata soome-ugri rahvastest filme vântama oli soov näidata, et ka kõige väiksematel rahvastel on oma väärtus ja olemasoluõigus. Rohkem kui 30 aasta vältel – pea igal aastal – rändas ta üksi või omakorralda-tud ekspeditsioonidega tollase Nõukogude Liidu kõige raskemini ligipäasetavates piirkondades. See oli väljakutse tollasele poliitilisele tegelikkusele. „Iga filmi, iga ekspeditsiooni puhul tuli üle kavaldada nõukogude bürokraate ja ideolooge. Need olid õppinud, et filmikunst olevat kõikidest kunstiliikidest tähtsaim. Ja nüüd pel-gasid nad pahandusi endile – mis juhtub, kui eestlaste kaamerasilms eksib propa-gandistlikelt horisontidelt hoopiski ehedate inimeste mõtete ja eluolu jäädvusta-misele. Ent käskude, keeldude ja eeskirjade virvarris on alati omajagu loomingulist mänguruumi ja sellele mänguruumile rajas Lennart Meri ka oma filmirännakute õnnestumise,“ selgitab Mart Meri, kes on ka ise neil ekspeditsioonidel osalenud.

Lennart Meri soome-ugri rahvastest vändatud filmid jõudsid laiema avalikku-seni taas 2009. aastal, mil need anti välja digiteeritud kujul. 2010. aastal valminud Jaak Lõhmuse film „Tantsud Linnuteele. Pildistusi Lennart Meri filmirännakutelt“ tõi vaatajateni ka nende filmide põnevad saamislood. Kui soome-ugri filmidest ja nende käekäigust huvitatud inimesed kogunesid 2010. aasta oktoobrikuu lõpul Fenno-Ugria Asutuse jututuppa tegema kokkuvõtteid hõimupäevade filmipro-grammist ja arutama soome-ugri filmimaailma tuleviku üle, mainis Jaak Lõhmus, et filmi ettevalmistamise käigus tuli Lennart Meri ja ka teiste ekspeditsioonil

osalenute eraarhiividest välja suurel hulgal haruldast fotomaterjali. Nii sündis idee jäädvustada filmiretkede käigus üles võetud rikkalik fotomaterjal ka trükises ja 2012–2013 aasta Hõimukalendri teemaks valisimegi Lennart Meri filmirännakud. Selle kalendri koostajateks kutsusime Lennart Meri filmide helioperaatori ja kõikide ekspeditsioonide kaaslane Enn Säde ning kunstnik Peeter Lauritsa.

2012. aasta alguses pöördus Fenno-Ugria Asutuse poole Ungaris asuva Eesti instituudi juhataja Anu Kippasto, et kavandada üheskoos kultuuriprogrammi sama aasta septembris toimuvale soome-ugri rahvaste maailmakongressile Siófokis. Kuna kongressi delegaadid said Eesti riigilt kingituseks Lennart Meri filmirännakute teemalise hõimukalendri, otsustati selsamal teemal koostada ka näitus. Selleks uuendas kunstnik pildivalikut ja värskendas kujundust, Enn Säde kirjutas saatetekstid, milles kirjeldab värvikalt filmiekspeditsioonide eluolu, kohtumisi keelesugulastega ning sekeldusi võimumeestega. Nii valmiski pilkupüüdev rändnäitus, mis tutvustab haruldaste fotode ja mälestuste kaudu soome-ugri rahvaid ja nende kultuuripärandit, teisalt aga võttegrupi igapäevatööd ja Lennart Meri sära-
vat loojaisiksust.

Näituse ringkäik Euroopas

Maailmakongressi järel 2013. aasta kevadel eksponeeriti näitust Ungari esinduslikus etnograafiamuuseumis Budapestis, kus see täiendas suurejoonelist väljapanekut Ungari etnograafi Aladar Báni Eesti saartel ja Setomaal kogutud etnograafilistest esemetest. Eesti instituudi toonane juhataja Anu Kippasto meenutab, et muuseumis korraldati kolmel öhtul ka Lennart Meri filmide linastused. Kõik filmid said ungarikeelsed subtiitrid, sest Ungaris ootab vaataja, et ta saaks filmi nautida oma emakeeles. Ungaris toimus näitus veel 2012. aasta detsembrikuus Szombathelys ning 2014. aasta alguses Szegedi ülikoolis.

2014. aasta aprillis avati näitus Iirimaa Corkis koos Loit Jõekalda graafikanäitusega iidsetest kaljujoonistest. Näitusepaik Cork Vision Centre on suurest kirikust ümber ehitatud põnev galerii, linnakese üks tähtsamaid kultuurikeskusi. Seda kinnitas ka avamine, kuhu oli kogunenud ligi sadakond inimest, teiste seas ka diplomaatilise korpuse esindajaid kaheksa kilomeetri kaugusel asuvast pealinast. Kuigi avamispidu oli hästi korraldatud avalik üritus, ei tähendanud see, et publik poleks teema vastu huvi tundnud. Suurel videoekraanil linastunud filme vaadati suure huviga, Eesti külalistel tuli vastata mitmesugustele küsimustele eestlaste ja sugulasrahvaste kohta. Näituse avamisele lisasid meeolu kandlemängija Kristi Mühling, tšellist Aare Tammesalu ja sopran Arete Teemets, kes mängisid eesti, soome ja ungari rahvamuusikatöötusi. Huvilisi jätkus järgmisel päeval ka minu soome-ugri rahvaid tutvustavat ettekannet kuulama. Tõsi, mitmel külalisel, näiteks sõja jalust põgenenud lätlasel või iirlasest tõlkijal, kes kunagi mitu aastat Eestis oli elanud, oli soome-ugri rahvastega siiski eelnevaid kokkupuuteid. Kogu see tiheda programmiga ettevõtmine sai teoks tänu Eesti saatkonnale.

Kõik korraldajad olid huvitatud ka lisaprogrammist. Iirimaaal Corkis esinesid avamisel tšellist Aare Teesalu ja sopran Arete Teemägi, pildil koos näituse korraldanud Eesti konsuli Tiina Jokstiga. Taustal Loit Jõealkalda graafika. Foto: Viia-Kadi Raudalainen

Maikuu siirdus näitus Põhja-Saksamaale Greifswaldi ülikooli fennistika ja skandinavistika instituuti. Näitust eksponeeriti instituudi eestvedamisel korraldatud kireva programmiga kultuurifestivalil Põhja Hääled (Nordischer Klang), mille korraldust toetas esimest korda ka Eesti suursaatkond. Näituse avasõnad ütlesidki instituudi juhataja, professor Marko Pantermöller ja Eesti suursaadik Kaja Tael. Järgnes seminar, kus kõnelesin peamiselt tudengitest kuulajaskonnale eestlaste kontaktidest soome-ugri rahvastega ja nende mõjudest Eesti kultuuripildis ning tutvustasin ka Fenno-Ugria Asutuse ajalugu ja tegevust. Professor Pantermöller pidas sisuka ja faktirohke ettekande eesti keeleuuendusest koostöös soomlastega 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Kui paarkümmend aastat tagasi õpetati Saksamaal fennougristikat veel paljudes ülikoolides, sealhulgas ka Greifswaldis, siis praeguseks on see võimalus alles jäänud üksnes Münchenis, Hamburgis ja Göttingenis. Sestap tunnistas ka Greifswaldi ülikooli fennistika õppetooli teadustöötaja Thekla Musäus, et ta on ülimalt tänulik iga võimaluse üle, mis aitab üliõpilastele soomlaste ja eestlaste keelesugulasi natukenegi laiemalt tutvustada.

Lennart Meri tegi oma võttegrupiga viimase soome-ugri filmiretke 1988. aastal Liivi randa, materjali koondas hiljem filmiks Enn Säde. Veelinnurahva näituse emotsionaalsemaid tahvleid on liivlastele pühendatud tahvel, kus keskel pildil on üks liivi kultuuri alustalasiid Oskar Stalt, ühel teisel väike lapselaps Julgi. Augustikuu esimesel laupäeval, liivi rahvuspühal, sai näitus üles riputatud 1939. aastal Eesti, Soome ja Ungari hõimuliikumise ja Läti riigi toel valminud liivi rahvamajja Irës. Esitlusel pidas Lennart Merist kui kirjanikust ja poliitikust haarava ettekande läti kirjanik Oto Ozolins. Muusikalist külakosti pakkus seekord Tallinnast pärit läti folklooriansambel Rëvele, kes laulis liivi, eesti ja seto rahvalaule. Kohvikus said huvilised vaadata filmi „Kaleva hääled“.

Näituse avamistel jagus aega ka sisukateks vestlusteks. Pildil on jutuhoos Soome endised suursaadikud Eestis Jaakko Kalela ja Jaakko Blomberg ning Mart Meri, kes on olnud suureks abiks näituse koostamisel. Foto: Grete Ahtola

Soomes on huvi suur

Lennart Merit sidusid soomlaste ja Soomega sajad niidid. Küllap just seetõttu kujunes väga eriliseks näituse soomekeelse versiooni esmaesitlus Helsingis, Ungari kultuuri- ja teaduskeskuse galeriis U. Tänavale avanevate akendega galeriis jätkus ruumi vitriinidele, kuhu olid välja pandud reisipäevikud, kaardid, dokumendid ning ka Lennart Meri nahkne reisitasku. Keskuse keeleteadlasest juhataja Gábor Richly oli soovinud teha näitusest sisuka sündmuse, millele Eesti instituudi juhataja Grete Ahtola toimekalt kaasa oli aidanud.

Avamise eel toimus vestlusõhtu, kus osalesid Urmas Bereczki, kelle perekonnatuttavate hulka Lennart Meri kuulus ja kes ka ise Ungaris toimunud filmivõtetel tõlgina kaasa aitas, ning Meri kauaaegne töökaaslane Kulle Raig. Üritus korraldati Eesti Vabariigi aastapäeva eel, publiku hulgas võis kohata Soome presidenti Tarja Haloneni, endisi ja praegusi suursaadikuid, Eesti-suhete hoidjaid, kultuuritegelasi, fennougriste ja tudengeid. Hiljem korraldati kultuurikeskuses kohtumine filmi „Tantsud Linnuteele“ autori Jaak Lõhmusega, mis tõi samuti kohale suure hulga publikut. 2014. aastal sai näitust vaadata veel Turu pearaamatukogus, Salos ja Tampere ning selle teekond Soomes jätkub.

ÜRO foorumitel soome-ugri rahvaid tutvustamas

Kõige kaugemaks näitusepaigaks on seni olnud ÜRO peamaja New Yorgis. Eesti esindus oli näituse ÜRO juures sidunud põlisrahvaste aastakonverentsiga, samal ajal toimus peassamblee nädal, mille jooksul on ÜRO peakorteris enamik

Näituse ÜRO peamajas New Yorgis avas president Toomas Hendrik Ilves. Foto: Siiri Lind

riike esindatud kõrgetasemeliste delegatsioonidega pealinnadest. New Yorgi näituse avas Eesti president Toomas Hendrik Ilves. Esindus kavatses näituse viia veel Chicagosse ja mujale Ameerika linnadesse.

Kahe nädala vältel septembris eksponeeriti näitust ka Genfis ÜRO palees inimõiguste nõukogu sügisistungjärgu ajal. Näitus oli üleval ühes ÜRO palee kõige käidavamas kohas – E hoone ja peahoone vahelises klaasgaleriis, kus ekraanil jooksid ka filmid „Veelinnurahvas“ ja „Šamaan“. Näituse avas Eesti alaline esindaja ÜRO ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonide juures Genfis, suursaadik Jüri Seilenthal. Järgnes väike vastuvõtt. Näituse korraldaja Evelin Lomani meelest pandi näitust tähele, ta juhtus tihti märkama, et kaarti uuriti hoolega. Kolleegidki tulid küsima soome-ugri rahvaste kohta. Ta pidas oluliseks ka Soome kolleegide siirast tunnustust sisuka näituse eest.

Venemaal on probleeme

Sugugi mitte nii hästi ei laabunud näitusekorraldus Venemaal. Valmistasime venekeelse näituse ette Sõktõvkaris asuva Venemaa soome-ugri rahvaste kultuurikeskuse palvel juba 2013. aasta sügiseks, et tähistada sellega hõimupäeva. Edasiseks oli keskus kavandanud näitusele pika turnee Volga-äärsete soome-ugri rahvaste asualadele. Paraku ei läinud kõik nii nagu soovitud. Näitus riputati Sõktõvkaris küll üles, kuid sai kohe pärast avamist halvustavate netikommentaaride osaliseks. Kuigi näituse tekstid keskenduvad peamiselt filmitegemisele ja kultuuriloole, leiab sealt ka vihjeid Komimaa vangilaagritele, Lennart Meri asumisele Marimaal ja lagastatud Karjalale – seega teemadele, mille käsitlemisest Venemaal

hoidutakse. Nii võttiski keskuse ehmunud direktor näituse peatselt maha ja saatis tagasi Eesti saatkonda.

Õnneks tuli saatkonnas appi Regina Palandi. Tänu temale eksponeeriti „Vee-linnurahva“ näitust 2014. aasta kevadel Moskvas Nekrassovi-nimelises raamatukogus, seejärel esitleti seda Moskvas Eesti saatkonnas, kus näitus pälvis saatkonna külaliste tähelepanu. Sügisel ühendas saatkond näituse Lennart Meri filmide retrospektiiviga („Lennart Meri soome-ugri rahvaste filmientsüklopeedia“) koostöös Moskva kinomuseumi ning Wulfi-nimelise raamatukoguga. Näitus oli raamatukogus üleval 14. novembrist 12. detsembrini. Avamisel ning lõpetamisel osalesid raamatukogu lugejad, soome-ugri teemadest huvituvad noored, antropoloogid, tudengid, filmiinimesed.

Palandi sõnutsi kinnitasid raamatukogud, et huvi külastajatel jagus. Nii mõnigi olevat esialgu raamatukogust mööda jalutanud, kuid juhtumisi sisse kiigates ning näituse pealkirja nähes astunud sisse, et täpsemalt uurida. Oli ka neid, kes hakkasid raamatukogutöötajatega näitusest rääkima. Näitusest ning filmidest tulenevalt tekkis ühel soome-ugri aktivistil, kes ise on ersa ja töötab Vabaduse raadios, mõte teha Lennart Merist kui mitmekülgsest isiksusest saade. Ettevalmistavad intervjuud selleks ongi juba tehtud.

Näitusi täiendab filmiprogramm

Näitus kõnetab rohkem, kui sinna juurde on võimalik filme vaadata. Filmid on jooksnud näitusele paigutatud ekraanidelt, sageli korraldati ka eraldi filmiõhtuid. Filmide näitamine on Fenno-Ugria Asutusele parasjagu peavalu valmistanud, sest 2009. aastal ilmunud filmientsüklopeedia müüdi mõne aastaga täiesti läbi ja isegi tegijatele ei jäänud varueksamplare.

Nüüdseks on kogumik täiendatud versioonina taas välja antud: hõbevalge kaas on asendunud väärrika hõbemustaga ning juurde on tulnud kolmas plaat Meri algatatud ja Enn Säde teostatud dokumentaalfilmiga „Liivlaste lood“ (1991) ning Jaak Lõhmuse dokumentaalfilmiga „Tantsud Linnuteele“ (2010) Meri filmide valmimislugudest. Lisatud on veel Meri filmiekspeditsioone ja tema filmide taastamistööd meenutav digifotoalbum, kuhu fotokunstnik Peeter Laurits on valinud 4000 pildi hulgast ligi 200 ülesvõtet. Koostajad peavad märkimisväärseks sedagi, et eesti-, soome-, inglisi- ja venekeelsele versioonile on lisandunud ungari, saksa ja prantsuse oma, rosinaks „Liivlaste lood“, mis on peale loetud ja subtitreeritud ka liivi keeles. Palju sisukamaks on muutunud ka DVDkogumik.

2014. aastal anti välja Lennart Meri filmientsüklopeedia uus täiendatud versioon.

Kõik korraldajad kinnitasid, et näitus köitis publiku tähelepanu ja stende jäädi huviga lugema.
Foto: Siiri Lind

Näitus Eestis

Loomulikult on üks näitus jäänud ka Eestisse ringlema. Esmakordselt 2013. aasta märtsis Eesti ajaloomuuseumi Suurgildi hoones väljas olnud näitust on saanud näha ka Narva, Jõhvi, Viljandi, Võru, Tartu, Saare- ja Läänemaa inimesed. 2014. aasta märtsis tähistas näitus Lennart Meri 85 aasta juubelit Viimsis Rannarahva muuseumis. Sügisel hõimupäevade ajal oli näitus väljas Pärnu muuseumi uutes uhketes ruumides. 2015. aastal saavad näitusega tutvuda need, kes lähevad tutvuma soome-ugri kultuuripealinna Obinitsaga.

„Peame meeles pidama, et kõik soome-ugri rahvad, ungarlased, soomlased ja eestlased kaasa arvatud, on maailma ja isegi Euroopa taustal väikerahvad, kes alateadlikult või teadlikult kaitsevad oma identiteeti, oma väikest saart selles suures indoeuroopa keelte ookeanis,“ lausus Lennart Meri 2000. aastal Tartus fennougristikakongressil. Näitus tema filmirännakutest soome-ugri rahvaste juurde on aidanud soome-ugri keeleperre kuuluvaid rahvaid tuttavamaks teha paljudes paikades ning viinud Fenno-Ugria Asutuse töötajad kokku suurepäraste inimestega.

Siiras tänu kõikidele suursaadikutele, saatkonnatöötajatele, kultuuriesindajatele, galeristidele, koostööpartneritele ja vabatahtlikele, kes on sellele näituse teekonnale oma aega, energiat ja hingejõudu andnud.

Fenno-Ugria tegevjuht **Viia-Kadi Raudalainen** on Veelinnurahva näituse projektijuht ja koordineerinud näitusi nii Eestis kui ka välismaal.

Karu, õ ja „Joškin kot“ – näitus soome-ugri brändist Eesti Rahva Muuseumis

Piret Koosa
Svetlana Karm

2014. aasta hõimupäevadest kuni 2015. aasta maikuu lõpuni oli Eesti Rahva Muuseumis avatud näitus „Karu, õ ja „Joškin kot““, millega tehti sissevaade soome-ugri brändiloomesse.²² Näituse kuraatoriteks olid Svetlana Karm ja Piret Koosa ning kujundajaks Maarja Treima. Järgnevas ülevaates avame brändinäituse tegemise ideed ja tausta ning tutvustame väljapaneku sisu.

Viimasel viiel aastal on ERMi teadurid, tegeldes nii isiklike uurimisteemadega kui ka muuseumikogusid täiendades, käinud välitöödel Vepsamaal, Karjalas, Udmurdi-, Mari- ja Komimaal ning Handi-Mansimaal. Intervjuude tegemisel, foto- ja videomaterjali jäädvustamisel ning ka muuseumi esemekogude täiendamise seisukohalt on välitöödel silmas peetud pärimuskultuuri tänapäevaseid esinemis- ja esitamiskiisi ning kasutuskonteksti.

Välitöödel nähtu ja kogutu põhjal tekkiski mõte teha näitus, mis tutvustaks seda, kuidas on eelkõige Venemaa soome-ugri piirkondades kasutatud traditsioonilisi mustreid, narratiive ja etnilist sümbolikat kohaliku eripära esitamiseks, aga ka rahvusliku uhkuse väljendamiseks.

Lähenesime sellelaadsele materjalile oma brändi või kaubamärgi otsingute vaatenurgast. Brändimise tähendus ja eesmärgid on ajas teisenenud, kuid põhioluliselt on see vana nähtus. Inglise sõna *brand* tähistas algselt kuumaksaetud rauda, millega kariloomadele ja esemetele omandi tähistamiseks ja äratundmiseks märke peale kõrvetati. Praegusaegse brändimise rõhuasetus on müügiedu tagamisel, kuid nüüdki on selle põhiliseks eesmärgiks pakutava kauba või teenuse eristamine teistest samalaadsetest.

Näitusel eksponeeritud mitmekesise ainese raamistusena võib näha maailma, kus eriti väikerahvaste edukus ja elujõulisus sõltub paljuski võimest end atraktiivselt esitada. Kui suudetakse äratada laiemat huvi ja tunnustust oma kultuuri ja traditsioonide vastu, pakub see võimalusi neid paremini alal hoida.

Kohalikke motiive ja rahvussümbolikat on oma maa ja rahva tutvustamisel kasutatud mitmekesiselt ning on põnev jälgida, milliseid komponente täpsemalt selleks on valitud ja sobivaks peetud. Üksikute etnilist kultuuri markeerivate

²² Näitus valmis hõimurahvaste programmi toetusel. Kohalikud soomeugrilased ja soome-ugri huvilised laenasid näitusele esemeid oma erakogudest ja aitasid sellega väljapaneku valmimisele suuresti kaasa. Artikli valmimist toetasid ETFi grant 9271 ja ETAg projekt PUT 590.

Põletusraud. Brändimine on algselt tähendanud esemetele ja kariloomadele omandimärgi pealetegemist.

Foto: Arp Karm

nesid eri vanuseastme kooliõpilastele mõeldud haridusprogrammid „Soome-ugri keeled ja kultuur“ ja „Soome-ugri mustrite võlumaaailmas“. Viktoriiniküsimustega lehti täites oli kõigil näitusekülastajatel võimalus panna proovile oma teadmised soome-ugri maadest ja rahvastest.

Meie eesmärk oli läheneda brändiotsingutele mänguliselt, avada uusi vaatenurki ning tuua välja ootamatuid seoseid, isegi kohatist absurdust soome-ugri omapära turundamisel. Näituse pealkiri viitab paljude hulgast kolmele kõnekamale sümbolile soome-ugri brändiloomes.

Karul on soome-ugri rahvaste maailmapildis ja mütoloogias eriline koht. Ta on püha loom, keda austatakse inimese esivanemana. Karu kujutist on palju kasutatud mitmesuguste suveniirtoodete disainis etnilisele eripärale osutamiseks. Sageli on ta seejuures omandanud armsa kaisukaruliku iseloomu. Ometi võib karumotiivi populaarsuse taga näha kunagi levinud karukultust ja karu pühaks pidamist. Oma koha on karu leidnud ka ametlikus sümboolikas. Nii on karu motiivi kasutatud soome-ugri piirkondade lippudel ja vappidel. Aga näiteks permikomi pealinnas Kudõmkaris asuva karu skulptuuri autor viitab oma tööga ka välismaalaste kujutlusele metsikust Uurali kandist, kus tänaval jalutavad karud.

Venemaa soome-ugri piirkondade koolides on võimalused oma keelt õppida tagasihoidlikud, samal ajal peetakse keeleoskust põhiliseks kuuluvust kinnitavaks markeriks. See on võimendanud keele ja kirjamärkide sümboolset tähendust. Mitme rahva noored aktivistid on korraldanud emakeeleoskuse kampaaniaid. On tehtud oma keeleoskusest teavitavaid rinnamärke ja kleepse, näiteks kleepimiseks kauplustesse, andmaks teada, et seal on võimalik põlisrahva keeles suhelda. Peale

elementide kõrval võib müügipotentsiaal olla kohalikul eluviisil (näiteks põhjapõderakasvatus), mis saab turistile kogemiseks pakendatuna omamoodi kaubaartiklik. Piirkondlikuks kaubamärgiks võib olla ka looduskeskkond või hoopis mõni laiemat tuntuks kogunud kohalikkude päritolu inimene.

Kui enamasti on ERMi soome-ugri (eseme)näitused keskendatud pigem traditsioonilise rahvakultuuri esitamisele, siis brändinäitusega tahtsime tutvustada just tänapäevast tootearendust etnilise identiteedi esitamise ja loomise vaatenurgast. Selleks et ilmestada rõivadisainerite või suveniirtoodete kujundajate inspiratsiooniallikaid, eksponeerisime praeguste asjade kõrval ka esemeid muuseumi etnograafilisest kogust. Näitusega kaas-

Hugo Treffneri gümnaasiumi õpilased nuputavad viktoriiniküsimustele vastuseid.
Foto: Arp Karm

rinnamärkide ja kleepsude võib nii linnaruumis kui ka külakeskkonnas kohata omakeelsete rahvuslikku uhkust väljendavate sõnumitega ehitud T-särke ja autosid.

Soomeugrilaste keelilise identiteediga seotud eripära on õ (ö) tähe olemasolu tähestikus. Veel hiljuti oli õ-täht kujutatud ka Eesti kultuuriministeeriumi logol. Oma logo tutvustuses 2008. aastal tõi ministeerium välja, et õ on eesti tähestikule ainuomane kirjatäht. „Ta on märgilise väärtusega, viidates ärkamisajale ja kaas-aegse rahvuskultuuri kujunemisele. Õ on meie unikaalne osa universaalsest süsteemist – meie täht ladina tähestikus, meie koht ja paik lääne kultuuriruumis.“ Eesti õ sarnaselt häälduva ö olemasolu oma tähestikus rõhutavad ka komid ja udmurdid. Komimaal on õ-tähe auks püstitatud skulptuur, udmurdid on õ-d kasutanud nt T-särkide disainis, sidudes seda veel ka traditsiooniliste ümmarguste vaipadega, mida T-särkidel õ alumise osana kujutatud. Kui ugrilased seovad selle häälikuga oma identiteeti, on vene marurahvuslane Vladimir Žirinovski leidnud, et vene tähestikust peaks õ-tähe kustutama, sest see häälik olevat iseloomulik metslastele.

Marimaa pealinna Joškar-Ola üks tuntumaid sümboleid on Mari riikliku ülikooli peahoone ees asuv skulptuur „Joškin kot“ ehk „Kass Joška“. Kassi skulptuuri loomise ajendiks on pealinna nime Joškar-Ola (mari keeles punane linn, punane on siin tähenduses „ilus“) kõlaline sarnasus venekeelse emotsionaalse väljendiga *ёшикин кот*, mida kasutatakse üllatushüüatuse või vandeväljendina. Etümoloogiliselt viitab väljend üsna ropule sõnakasutusele, kuid praeguseks on see omandanud humoorika varjundi.

Veelgi ambivalentsemaks muudab kass Joška kui sümboli staatuse see, et vene-lased on sõna *ёшка* varem kasutanud ka halvustava nimetusena maride kohta. Praeguseks on „Joškin kot“ saanud linna brändiks, toodetakse ka samanimelist

Seinal tervitasid näitusekülalisi kuulsad Buranovo memmed.
Foto: Arp Karm

viina. Hiljem on linna teise kohta püstitatud „Joškin koti“ naisversioon „Joškina koška“.

Peale näituse pealkirjas olevate brändiloome elementide leidsid näitusel kajastamist veel paljud teised sümbolse tähendusega nähtused. Olgu mõni neist siin noppena välja toodud.

Eurolaulul Venemaad esindanud Buranovskije Babuški (Брангуртысь песняйёс) Udmurdimaalt on saanud omaette brändiks ning kujunenud etnomemmede võrdkujuks. Nii on meedias vahel mistahes rahvarõivais naise kirjeldatud kui „mingisuguseid Buranovo babuškaid“, kuid neid on kasutatud ka positiivse võrdlusena aktiivse külamemme iseloomustamisel: „pole kehvem Buranovo babuškatest“. Seejuures koondab Buranovskije Babuški praeguseks professionaalseid lauljaid ning ansambli nime kuulsaks teinud

memmed esinevad ise hoopis uue nimetuse all.

On sööke ja jooke, mida soomeugrilased omaseks peavad ja millega reklaamitakse piirkondlikku eripära. Sellisteks sümboltoitudeks on eestlastel kiluleib, udmurtidel väikesed lahtised pirukad perepetšid (reklaamitakse udmurdi pitsana), soomlastel ja karjalastel karjala pirukad. Udmurdi vabariigi pealinnas Iževskis on skulptuur, mis kujutab kahvli otsa torgatud pelmeeni. Nii udmurdid kui ka komid väidavad, et see roog on just nende juurest pärit.

Rõivaid ja aksessuaare kujundades ammutatakse inspiratsiooni nii kohalikest põlistraditsioonidest kui ka maailmakultuurist. Praegu hinnatakse traditsioonilistes ornamentides peaasjalikult nende esteetilist väärtust. Mõnikord sobitatakse kokku elemente eri traditsioonidest, mõtlemata nende algsele kasutuskontekstile või tähendusele. Piirkonnale omasest rõivastusest on saanud pidulikel puhkudel kantav etnilist identiteeti väljendav modernne sümbol, mis kompab traditsiooni ja hetkemoe piire.

Vanu märke ja mütoloogilisi olendeid on kasutatud logodes ja linnakujundusele põliskultuuri hinguse andmiseks, aga ka soome-ugri regioonide ametliku esindamise puhul. Handi-Mansi Jugra autonoomses ringkonnas on põhjarahvastele iseloomulikke püstkoja vormi kasutatud ühiskondlike ehitiste arhitektuuris. Hantõ-Mansiisk on praegu üks Venemaa jõukamaid linnu, selle asjaolu taga on naftatööstus. Piirkonnal võimaldab suure osa naftarikkusi endale hoida just viitamine põlisrahvastele, mistõttu poliitikud ja ärimehed on huvitatud põliskultuuri elementide kasutamisest. Samal ajal on alates 1960. aastatest Venemaa põhjaaladel kestnud intensiivne naftapuurimine põliselanikele (handid, mansid, neenetsid)

Esiplaanil kleit ja seelik udmurdi disaineri Polina Kubistá loomingu hulgest. Foto: Arp Karm

hävitavalt mõjunud – naftatööstus on reostanud nende põlised elupaigad ja põhjapõtrade karjatamise alad. Seesuguse taustateadmisega mõjuvad eriti absurdsest-groteskselt suveniirmagnetid ja muud meened, millel on kujutatud põhjapõtru ja naftapuurtorne rõõmsalt koos – ja niisuguseid asjakesi tööpoolest leidub.

Mõned meie ajani säilinud märgid on nõnda vanad, et teadmine nende täpsest mõttest ja tegijatest on ammu kaduma läinud. Ometi mõjuvad need tänapäeval inspireerivalt ja efektselt. Nii näiteks on soome-ugri hõimudega seostatud Karjala kaljujoonistest ja permi metsloomastiilis väikekujutistest saanud nende rahvaste omamoodi üldine bränd. Ka näiteks Fenno-Ugria Asutuse logo on inspireeritud Karjala petroglüüfidest. Uuralitest lääne pool elavate soomeugrilaste muinasaega ulatuv, permi metsloomastiilina tuntud pisiplastika on samuti omandanud kindla koha soome-ugri brändiloomes. Tegu on figuuridega, mis kujutavad linde, loomi, inimesi ja mütoloogilisi olendeid. Permi metsloomastiilis motiive on kasutatud ehete disainis, etnofuturistlikes töödes ja mujalgi.

Rahva brändiks võib saada ka mõni avaliku elu tegelane. Näiteks mansi pok-sija Ruslan Provodnikov on olnud tegev obiugri noorte projektides ning pidanud tähtsaks oma eeskuju ja saavutuste abil tõsta põlisrahvusest noorte rahvuslikku eneseuhkust.

Mõnikord võib koha nii-öelda kaardile tuua juhuslik meediasündmus. Sellise näitena võib esitada Prantsusmaalt kõrgete maksude eest pagenud näitleja Gerard Depardieu'd, kellele anti Vene kodakondsus ning korter Mordvamaa pealinnas Saranskis, talle pakuti isegi Mordva kultuuriministri kohta. Rahvusvahelises meedias ilmus ridamisi pilte Depardieu'st mordva rahvarõivasärgis, ümbritsetuna rahvarõivastes naistest. Ilmselt kuulsid paljud mordvalastest esimest korda just seoses Depardieu'ga.

Maaria Treima tehtud maalingutena leidsid näitusel koha nii põhjapõdrakasvatajad, mansi poksija kui ka prantsuse näitleja. Foto: Arp Karm

Inimesed on tihedalt seotud oma elukeskkonnaga nii piirkonna, sotsiaalse ruumi kui ka isiklikult tähenduslike kohtade ja asjade mõttes. Brändi staatuse võivad omandada eluviisi üksikasjad, mis on kohalikele loomulikud, kuid milles kõrvaltvaataja näeb põnevat eksistentsiaalset sõnumit. Sellisteks iseenesest kujunevateks sümboliteks võivad olla näiteks paigale iseloomulikud söögid-joogid, asjad. Argikultuuri tarbeesemetest saavad suveniirid. Rahva ilumeel ja elukeskkond saavad esemetes nähtavaks, ent turismiga seotud turundamine toob asju esile teise loogikaga kui põliskultuur. Soome-ugri rahvaid ja piirkondi valitakse esindama pigem eksootilised kui tüüpilised sümbolid. Ent kõige selle taustaks võib olla ka teatud harmoonia soome-ugri arhailise kultuuri tunnetamisel, nagu see ilmneb näiteks etnofuturistlikus tootedisainis.

Vahel ei saa selliste sümbolite kujunemise tagant teab mis läbimõeldud ja sihipärast valikut otsida, suurem osa on juhuslikkusel. Mitte alati ei ole nende kasutusviise ja kontekste valinud kultuurikandjad ise. Kõige lõpuks on oluline tarbija tõlgendus, millega asjad ja nähtused omandavad konkreetse inimese jaoks oma tähenduse ja staatuse.

„Karu, õ ja „Joškin kot““ jääb viimaseks soome-ugri näituseks ERMi näitusmajas. Juba 2016. aasta sügisel Raadil avatavas majas ootab külalisi uus soome-ugri näitus.

Piret Koosa ja **Svetlana Karm** on ERMi teadurid ja Tartu ülikooli etnoloogiadoktorandid. Piret Koosa on uurinud õigeusku, uususundeid ja usuelu muutusi Komimaal, Svetlana Karm eesti-udmurdi etnoloogiaalaseid teaduskontakte.

Soome-ugri kultuuripealinna Bõgõ edulugu

Julia Nikitina-Šahtina

2014. aastal pälvis Udmurdimaa Šarkani rajooni Bõgõ küla ajaloo esimese soome-ugri kultuuripealinna staatuse. Eelnevalt tuli selleks näha palju vaeva. Pärast valimist kaheksa soome-ugri asula hulgast konkursi esikolmikusse võis juba tunda heameelt Bõgõ elanike julguse ja võidutahte üle, teades, et programmi teises voorus ootab ees tugev konkurents Karjala Veskelise (Veškelitsa) küla ja Eesti Obinitsa külaga. Siis sain aru, et udmurdid olid ees ootavaks valmis mitte ainult moraalselt, vaid neid kannustas ka võidusoov, soov olla esimene ja parim.

Paljud küsivad, miks just Bõgõ, kui Udmurdimaal on teisigi mitte vähem huvitavaid asulaid nagu Sep, Junda, Bobja-Utša, Ketševo, Buranovo, Kuzebajevo. Ometi ei näidanud ükski neist sellist tohutu suurt julgust ja aktiivsust. Ma ei eitagi, et koha valikul mängis suurt osa inimfaktor. Bõgõ asub rajoonis, kus ma olen sündinud ja kasvanud, ning selles piirkonnas ollakse siiralt huvitatud traditsioonilise kultuuri ja keele säilimisest ja arengust. Võidakse arvata, et soome-ugri kultuuripealinnaks saanud Bõgõ on ajakohase infrastruktuuriga metropol. Programmi eesmärk on siiski teistsugune: Bõgõ on kultuuri süda, kus elab ja areneb pärimuskultuur, kus sellesse suhtutakse õrnalt ja hellalt.

Selle konkursi võitnud ja saanud esimeseks soome-ugri kultuuripealinna tiitli kandjaks, olid Bõgõ elanike päevad edaspidi täis visadust ja tööarmastust, meeldivat ärevust ja siirast rõõmu. Kultuuripealinnade programmi käimapanek Bõgõ külas sai selle tõestuseks, et siin säilib põlvkondade järjepidevus, elab autentne kultuur ja udmurdi rahva hing, külaelanikud soovivad alati olla parimad, tuua oma töödesse uusi vorme ja meetodeid, teha ühiskonna heaks vaevarikast tööd.

Programmi tulemustest väärib märkimist, et laiemalt võttes oli see aasta täiesti teistsugune, isegi revolutsiooniline. Revolutsioonilises väljendub nii sotsiaal- ja kultuurielu ning vaba aja veetmise viiside kui ka mõttelaadi ja elanike teadvuse muutumises – hakati end määratlema soomeugrilastena ja tunnetama oma kuuluvust soome-ugri maailma. Sel ajal korraldati enam kui kakskümmend regionaalset, viis rahvusvahelise tähtsusega ja kolmkümmend kohaliku tasandi üritust. Iga sündmus lisas väärtust soome-ugri kultuurikogukonnale ja oli ühtlasi udmurdi rahvusliku eripära väljendus. Aastaga külastas Bõgõd rohkem kui neli tuhat eri rahvusest ja eri piirkonnast pärit inimest. Bõgõ kui turismikeskus läbis katseaja ja võib öelda, et päris edukalt.

Tahaksin välja tuua aasta läbi kestnud programmi viis peamist tulemust. Esiteks tekkis külaelanikel ühtne ja sidus motivatsioon arendada külaelu. Bõgõlased hakkasid tunnetama oma sidet külaga, lisandus kodanikualgatusi ja kasvas sotsiaalne aktiivsus. Väärrib märkimist, et aasta jooksul õnnestus moodustada korraldajate ja programmi täitjate meeskond, mille tegevus oli tugev, otsustav ja professionaalne.

Teiseks läbisid eduka prooviaja turismiprogrammid ja projektid. Eriti sellised projektid nagu „Lida-memme töökoda“, keskkonnaretk „Seitse allikat“, soomeugri köögifestival „Bõg-bõg“, etnoretked „Nagu vastlanädalal“, „Külas Badkuzjol“, haridusprojekt „Soome-ugri maaturismikool“. Projektid osutusid mitte ainult sotsiaalselt olulisteks, vaid ka siseturismiturul konkurentsivõimeliseks.

Kolmandaks arenes välja usaldusväärne ja tihe koostöö teiste institutsioonide ja organisatsioonidega. Praegu teevad Bõgõs koostööd riigiasutused (Udmurdi vabariigi valitsus, Venemaa kultuuriministeerium), mittetulundusühingud (MAFUN, Šundõ, Udmurt Keneš) ja äriettevõtted (Belkamneft, Titan, Šarkan-Trikotaž) ning meedia (Rossiiskaja Gazeta, Izvestija UR, tele-raadiokompanii Moja Udmurtia ja riigiteleviiooni Udmurtia osakond). Programmi toetasid Šarkani rajooni juhtkond ja Udmurdi vabariigi ministeeriumid. Väärrib märkimist, et esimest korda esitleti küla ja udmurdi turismi arendamise kogemust ÜRO põlisrahvaste püsifoorumi 13. istungjärgul New Yorgis ja vahetusprogrammis „Avatud maailm“ Ameerika Ühendriikides Hendersonville'is.

Neljandaks arenes asula taristu. Bõgõs on nüüd loodud kolmekeelne veebileht, tegutseb kolm külalismaja ja suveniiripood, uuendatakse puhke- ja kultuuriprogramme. Suuri lootusi pannakse sellele, et tahetakse alustada tee ehitamist ja rahvuskultuuri keskuse rajamist. See kõik on hindamatu rahvusvahelise projekti teoks tegemise kogemus. Ainult kogemus annab meile võimaluse arendada kvaliteeti ja professionaalsust. Oleme kindlad, et see on üks programmi kõige inspireerivam tulemus ja tulevikuootus.

Udmurdimaal läbi viidud programmi põhjal võib kinnitada, et Bõgõ küla turismipotentsiaali näitel tekib hea ja atraktiivne kuvand udmurdi kultuurist kui soome-ugri maailma osast. Bõgõ on soome-ugri maailma kultuuri süda, maaturismi ala, külalislahke küla ja jõudsalt arenev asula. Minu arvates on programmi edu suuresti tingitud külaelanike siirast vaimustusest, nende soovist, kodanikupositsioonist, võimest koonduda ümber idee. Mulle tundub, et nad hakkasid end teistmoodi tajuma ja endasse teisiti suhtuma. Nad õppisid nägema tavalises erakordset. See täidab elu erilise tähendusega ja neile kui soome-ugri kultuuripealinna elanikele usaldatud vastutusega.

Kultuuripealinnas Bõgõs tekkis sõbraliku koostöö õhkkond – programm etendas olulist osa rahvaste lähenemisel ja vastastikusel rikastamisel. Rahvakunsti juurde naasmine, armastus oma ajaloo, truudus ja austus rahvuskultuuri traditsioonide vastu on rahvaste ajaloolise kogemuse järjepidevuse alus.

Vaade Bögö külale. Foto: Jelena Filippova

Olen kindel, et Bögöl on võimalik saadud turismialaseid kogemusi arendada, samuti säilitada udmurtide põline külakultuur. Bögö elanikel on kavas korraldada igal aastal soome-ugri köögifestival „Bög-bög“, mis tõestas end kui 2014. aasta soome-ugri maailma peamine toiduüritus. 2015. aasta festival tuleb 11.–12. juulil. See toob kokku kõik huvilised, kes, liikudes ühest toidupiirkonnast teise, saavad päeva jooksul maitsta soome-ugri toite ja jooke. Festivali kavas on õues soome-ugri rahvustoitade valmistamine, degusteerimine, müügiletid kohalike tootjate toodetega, meelelahutusüritused, maaturismi tutvustamine, rahvusliku kunsti ja käsitöö töötoad, kokandusvõistlused ja loomerühmade etendused. Tere tulemast!

Julia Nikitina-Šahtina oli soome-ugri kultuuripealinna Bögö programmi tegevjuht. Alates 2009. aastast juhib ta udmurdi noorteühendust Šundõ, aastatel 2011–2013 kuulus ka soome-ugri noorteliidu MAFUN juhatusse.

Vene keelest tõlkinud Üve Maloverjan

Hõimutoidupidu kultuuripealinnas

Aivar Ruukel

Kui 2013. aasta põimukuu alguses valiti soome-ugri rahvaste noorteühenduse MAFUN kongressil Helsingis esimeseks soome-ugri kultuuripealinnaks Lõuna-Udmurtias asuv Bõgõ küla, viibisin parasjagu koos perega ämma pool, Põhja-Udmurtias ühes teises kauges külas. Ei olnud raske veenda ämma ja nääli, et enne kui nad saavad meid tagasi Eestisse, on tarvis ära käia ka paari tunni autosõidu kaugusel asuvas värskes hõimupealinnas. Giidiks kauplesime udmurdi armastatud rahvalauliku ja kultuuripealinnade žürii liikmena kaasa löönud Nadežda Utkina.

Nadja osutus reisisaajana heaks valikuks. Vastuvõtt kuuesaja elanikuga Bõgõ külas oli suurejooneline, kortsumängu ja lauluga, mida esitas kümme konnast memmest koosnev ansambel. Väliköögis küpsetas noorik udmurdi pannkooke *taban`eid*. Samas kõrval oli meid ootamas lookas laud udmurdi pirukate *perepetš`ide* ja hooaja värskete aiasaadustega. Järgmisel päeval selgus vestlusest külavanem Nina Beljajeva ja kultuurimaja juhataja ning kogu hõimupealinna ürituste programmi sisulise vedaja Žanna Jermoljajevaga, et ühe keskse sündmusena plaanitakse 2014. aasta heinakuus korraldada soome-ugri toidukultuurifestivali.

Jutustasin ideest minna Eestist bussitäie kohaliku toidu entusiastidega kahe ja poole tuhande kilomeetri kaugusele kultuuripealinna köögifestivalile oma sõpradele Triinule ja Taunole, kes toimetavad Tartus maitseelamuse kojast. Nad võtsid mõttest tuld ja hakkasid toiduaustajatest reisiseltskonda kokku koguma. Tänu neile reisi planeerimise ja teokstegemise eest! Eesti 28liikmeline delegatsioon, kus esindajaid Hiiumaalt Viru ja Võruni, oli Bõgõ toidupeol väliskülastest arvukaim. Eesti lipp lehvib kõrgel nii otseses kui ka kaudses mõttes.

Toidufestivali esimesel päeval toimusid Bõgõ küla vaatamisväärsusi tutvustavad ekskursioonid ja töötoad. Udmurdid kutsuvad oma maad hellitlevalt allikate jaoks, Bõgõ elanikud on rajanud matkaraja, mis ühendab küla lähistel asuvat seitset allikat. Seda matkarada kaugetele külastele uhkusega tutvustatigi. Samuti saime osaleda meistriklassis, kus memmed õpetasid rukkilinnastest traditsioonilise joogi valmistamist. Õhtu naelaks ja kogu programmi meeleolukamaks osaks kujunes hõimurahvastevaheline kulinaarne jõukatsumine.

Kokkamiskonkursil tuli ette antud kohalikest toiduainetest, nagu seened, kartulid, piim, kapsas, kurk, munad ja viidikad, valmistada pooleteise tunni jooksul maitsev roog. Võis kasutada kodunt kaasatoodud maitseaineid. Osales üheksa võistkonda, kellega konkureerides võitis Eesti meeskond peaauhinna. Peipsimaa Kogukonnaköögi peakokk Tauno Laasik andis esikohale tulnud roale nime „Tegime, mis suutsime!“ Ta kirjeldas valminud rooga nii: „Kartuli lõikasime pooleks. Panime sinna sisse Merevaigu juustu, mis meil kaasas oli. Seened keerasime

Tauno Laasik söögitegemise hoos. Foto: Aivar Ruukel

fooliumisse ja panime sütele küpsema. Värske kapsa vokkisime kiiresti magus-hapuks, panime suhkrut, natuke soola ja natuke haput. Need kolme- kuni viiesentimeetrised kalad üritasime ära fileerida ja kamajahust tegime sellise kooriku peale.“ Eesti meedias leidis sündmus päris elavat kajastust. Hõimutoidufestivali võrreldi isegi maailma kuulsaima kokkade võistlusega Bocuse d’Or.

Teise festivalipäeva programm oli mitmekesine, sisaldas avatseremooniat, käsitöölaata ja osalevate hõimlaste (ungarlased, marid, komid, udmurdid) rahvustoitude söömist. Eestlased kostitasid peolisi rukkileiva, mulgipudru, marineeritud räimede, suitsusingi, õlle ja grillitud vuttidega. Leidis aset ka seminar, kus tutvustati kultuuripealinnade liikumist ja arutati muu hulgas soome-ugri toiduturismi arendamise võimalusi.

„Õhtuks olid pered meile udmurdi kombe kohaselt sauna kütnud. Pakuti teed, ning kuna on naturaalmajandus, siis isetehtud kohupiima, hapukoort ja muid saadusi. Hommikuks oli kohupiima kõrvale keedetud värske muulukamoos. Igal sammul võis tunda, et külalised olid oodatud. Poliitikast üldiselt ei räägitud, kuid kõlas udmurdi keel ning tunti suurt huvi soome-ugri rahvastega seonduva vastu,“ kirjeldas oma muljeid reisil osalenud Kaur Salus.

Ülle Jukk kirjutab hõimupealinna kogemusest oma blogipostituses: „Jalutasime külatänavail ja Nadja viis Triinu ning minu maasikale, täpsemalt muulukale. Külalateed pidi oli sinna mäele ehk kümme minutit, aga milline maastik! Nõlvalt tasapisi marju noppides ja ülespoole ronides jõudsimme platoole ja siis jäi hing küll kinni. Rukis, hiirehernes ja kesalill – nagu muinasjutus. Korra tundus, et see oligi muinasjutt. Meil polnud õrna aimugi, mis kuupäev on, aeg oli omandanud hoopis teise tähenduse.“

Eesti esindajaste osalemist soome-ugri toidufestivalil toetasid Nopri mahe-talu, Liviko, A. Le Coq ja hõimurahvaste programm, samuti Eesti Leaderi kogu-konnad.

Aivar Ruukel on Pärnus tegutsev maaturismiettevõtja ja soome-ugri toidukultuuri edendaja.

Mari toit.

Udmurdi mees saiaga.

Mari kokad.

Udmurdi naised toidufestivali avamisel.

Bõgõ külatänav hanedega.

Fotod: Aivar Ruukel

Vaade Bõgõ külale. Mäe otsas on ka mobiililevi.

Omnibussiga Vadja-, Isuri- ja Ingerimaal

Jaak Prozes

Viia-Kadi Raudalainen

Taisto Raudalainen

21.–24. augustini 2014 sai teoks kuues Fenno-Ugria Asutuse ja Looduse Omnibussi ühisreis läänemeresoome rahvaste juurde. Soome lahe aasta puhul olid seekordsel reisil huviorbiidis meie lähimad keelesugulased ja naabrid – vadjalased, isurid ja ingerisoomlased.

Isurite ja vadjalaste esindajad olid kevadel saatnud Eestisse mureliku pöördumise, et Laugasuu (Ust-Luga) sadama laiendamine ja selle lähedale ehitatavad keemiatööstusettevõtted, täpsemalt karbamiiditehas, seavad ohtu põlisrahvaste tulevikule. Tahtsime reisiga pöörata tähelepanu meie lähimatele, kõige väiksema rahvaarvuga hõimurahvastele. Viimase, 2010. aasta rahvaloenduse järgi oli Venemaal isureid alles vaid 266 ja vadjalasi 64.

Retk sai alguse Kingissepast, kus tutvusime maakonnamuuseumi läänemeresoome rahvaste ekspositsiooniga. Selle on koostanud kohalikud koduloolased, kõrvalosa aga on olnud täita eestlastest uurijatelt, kelle fotosid on rohkelt kasutatud. Väljapaneku kontekstiteave tundus paiguti olevat auklik. Rõhutatud oli piirkonna mitmerahvuselisust, ent puudus selgitus selle kohta, kuidas ja miks vadja, isuri, soome, eesti ja saksa elanikkond kadunud on.

Sealsamas tervitasid meid kohaliku kultuuriosakonna töötajad ja meie reisi juht Dima Harakka. Dima on isuri seltsi aktivist, kes lööb kaasa mitmes isuri-ingerisoomse rahvalauluansambli ja ka Peterburi eestlaste tantsurühmas Neevo. Ilma temata ei oleks meie reis teoks saanudki.

Pärast põgusat tutvumist läänemeresoome rahvaste vana kaubakoha Jaama ehk Jamburgiga (praegu Kingissepp) asusime teele Euroopa suurimate sadamate hulka pürgiva Laugasuu poole. Tee oli uhke, ehitus käis ilma Euroopa Liidu toetuseta, ent siiski arvukate võõrtööliste abiga.

Esimese peatuse tegime Pillala (sm Pihlaala, vn Pillovo) Jumalaemale pühitsetud allikal. Vanad vadjalased uskusid, et allikate läheduses võib Jumalaema ilmuda ja legendi järgi on sealt leitud ka ikoone. Naabrusse on rajatud kabeleid. Pillala kabel on vadjalaste seas üldtuntud ja sinna on toodud ohvreid (*võra*).

Õõbimiskohta isuri külla Viistinasse (Vistino) aga esimese katsega jõuda ei õnnestunudki, kuna mõni kilomeeter enne küla pidasid meid kinni piirivalvurid. Selgus, et piiritsioonist viibimise lubatähele ei olnud kohalike vastuvõtjate ponnistustest hoolimata õnnestunud saada viimast allkirja ning nii meil vajalikku dokumenti kontrollijatele ette näidata polnudki. Tuli ots ringi keerata ning Jõgõperäs (Krakolje) asuvasse piirivalvekordonisse ülekuulamisele sõita. Pärast tunde

Ust-Luga sadam. Foto: Margit Langemets

kestnud seletuskirjade täitmist, sõrmejälgede andmist ning fotode tegemist lubati rühm siiski oomajale. Siit ka soovitus: piiritsooni sõitmiseks tuleb paberid ette valmistada juba kaks kuud varem.

Järgmisel hommikul ootas meid ees kohtumine Tartu ülikooli õppejõu, vadja keele suurepärase tundja Heinike Heinsooga, kes suviti korraldab vadjalastele keele elustamiseks laagreid. Heinike viis reisiseltskonna kurssi vadjalaste ajaloo, asualade ja keele praeguse olukorraga, mis ei ole sugugi kiita. Emakeele kõnelejaid on alles vaid üksikuid, Heinsoo andmeil vaid kümmekond.

Heinike Heinsoo juhendamisel tegime ka jalgsiretke läbi Jõgõperä, Liivtšülä (Peski) ja Luutsa (Luuditsa, Lužitsõ) küla, kus õnnestus mõne inimesega pisut vadja keeli juttu puhuda ehk „pajatada“. Meeldejäävaimad olid kohtumised Zinaida Saveljevaga Jõgõperä külast ja Paraskeva Kartašovaga (kodusemalt Jakoo Paša) Liivtšüläst. Zinaida on meie tuntud saksofonisti Lembit Saarsalu sugulasi. Vadjakeelne tervitus *üvää päivää!* oli külades aga üsnagi levinud ja kui oma vene keele oskust varjasime, tuli ka külameestel vadja väljendeid peidust välja.

Pärast lõunat oli piirkonna vadja päritolu rahvas kogunenud Luutsa külla muuseumi tuttuude palkhoonesse. Selle oli sadam püstitanud sadamaehitusega kaasnenud ebaseadmislike korvamiseks. Paraku oli töö lõpetamata, puudusid muuseumihoonele vajalikud lukud ja inventariruumid. Hoone ülalpidamiskulud on antud valla kanda, kel aga raha napib. Nii ongi jäänud vadja muuseumi tegevus seltsi ja selle ühe eestvedaja Marina Iljina õlule. Muuseumis pakuti eesti külalistele vadjapäraselt keedetud hõrku kalasuppi ja maitsvaid pirukaid. Heinikese õpilased võtsid üles vadja rahvalaulu koka kiitmisest.

Õhtuks jõudsimme Viistinasse, kus tutvusime isuri muuseumiga ja isurite folklooriansambel Šoikulan Laulut andis meie auks väikese kontserdi. Muuseumi väljapanek, kus antakse ülevaade sealse rahva merega seotud elatise hankimisest ja

Dima Harakka tutvustab Eesti külalistele isurikeelseid kohanimesisid Viininas.

Foto: Margit Langemets

lähiajaloost, on koostatud suure asjatundlikkusega. Seal toimetab noor Laugasuult pärit isur Nikita Djatškov, kes on suuteline tegema giiditööd ka isuri keeles. Muuseum pakub töötubasid alates pottsepatööst kuni suurt käteosavust nõudva mustrikirjade tikkimiseni.

Päev lõppes sõiduga läbi Ruutsja (Rutšji) küla Soikkola Kirkonmäele. Auk oli augus kinni teel, mille olid ära lõhkunud sadamaehitusel kasutatavad raskeveokid. Raske uskuda, et veel kümmekond aastat tagasi oli seal sile asfalttee. Teega on seotud ka kohalike protestiaktioonid, üheks viimaseks piisaks karikas sai see, kui kihutava raskeveoki eest kõrvale hoida püüdvast matuserongis kukkus kirst kadunukesega ümber.

Kirkonmäel seisid vanasti lähestikku luteri ja õigeusu kirik, praegu on alles vaid varemtes Püha Nikolause õigeuskirik, mida on asutud taastama ning kus on ka jumalateenistusi peetud. Mäelt avaneb imeilus vaade Soikkola poolsaarele. Need reisiseltsilised, kes vaevusid ette võtma viiekilomeetrise jalgsiretke läbi Mäk'küla tagasi Viininasse, said näha ehedat külamaastikku ja iidset kalmistukultuuri.

Laupäeval tegime ringreisi läbi mitme isuri küla, meeldejäävaimaks kujunes tõus Savimäele (Glinki). Tegu on külaga, kust pärineb üks viimaseid läänemeresoome runolauljaid Jekaterina Aleksandrova ehk Kadoi. Teda on salvestanud eesti folkloristid. Sellelt kõrgendikult saime ümbruskonda imetleda, hästi olid näha Seiskari saared. Kes soovis, võis kujutleda, mida mõtles Kadoi, kui ta sel kõrgendikul laulis maailmasünnist jutustavat müütilist laulu „Pääskõilintu – päivilintu“.

Keskpäevaks jõudsimel Kapriosse (Koporje), kus asuvad kindluse varemed. Kindlust hakkasid orduvennad ehitama 1237. aastal, praegu tegutseb seal muuseum.

Viistina kohvikus ootas meid isuri toitute – kala ja pirukatega – kaetud lõunalaud, pärastlõunal külastasime Manasteris (Monastõrkis) asuvat väikest eramuuseumi. Muuseum asub Sistajõe maalilisel kaldajärsakul ja on omamoodi pärl, kus saab hea ülevaate piirkonna rahvaste olmest. Kunagi asus küla lähistel ka õigeusklooster, mille järgi küla on nime saanud. Muuseumi hakkajale pere-naisele Valetina Babkinale (82) oli rajamise idee andnud Tatjana Jefimova, kes oli asutanud viisteist aastat tagasi Luutsa külla esimese vadja muuseumi, mis on küll mitme tulekahju läbi hävinud. Eriti läks hinge asjaolu, et Valentina on pidanud maja kunagiste elanikega, kes jäid pärast sõda elama Soome, tihedat kirjavahetust. Nende kirjade põhjal on leidnud oma koha ja seletuse nii mõnigi muuseumis välja pandud ese.

Naised sisustasid õhtut külanaiete juhendamisel isuri linnu-, kuke- ja hobusekirja tikkima õppides. Kunst seisneb selles, et tikand peab mõlemalt poolt jääma täiesti ühesugune. Dima Harakkaga läks aga jutt kohanimedele ja võimalusele kirjutada teevitadel külanimesid ka rahvuskeeles. Dima pidas loa hankimist ülimalt keeruliseks, kui mitte võimatuks. Viistina külla isurikeelse tulba püstitamiseks loa saamine oli kolm aastat aega võtnud. Tulp ongi üks väheseid teemärke, mis annab märku kohalikust põlisrahvast.

Reisi viimane päev kujunes ingerisoomelise päevaks. Ingerisoomlaste identiteet on tugevalt seotud luteri kirikuga. Koos Peterburi Püha Maria peakirikuga ja Narva soome Mihkli kirikuga on piirkonnas 28 soomekeelset luteri kogudust. Neist üle kahekümne olid suured kivikirikud, mõnes tuhatkond istekohta. Kesk- ja Lääne-Ingeris olid kirikud ehitatud pakivist. Peamiselt 1930. aastate suure terrori ja

Vadja muuseumihoones Luutsa külas saavad kokku need, kellele on vadja päritolu oluline. Foto: Margit Langemets

Ingerisooe Skuuritsa kiriku sisevaade. Foto: Margit Langemets

sõjasündmuste ajal hävitati neist kirikuist enamik. Osast tehti kolhoosi viljaaidad või klubihooned, ent 1950. aastate lõpuks oli enamik neistki muutunud varemeiks.

1990. aastate algusest on koguduste jõul, Soome Evangeelse Luterliku Kiriku ja vabatahtlike annetuste toel taastatud kümmekond kirikut. Meie külastasime neist kahte. Osalesime jumalateenistusel piirkonna ühes suuremas Skuuritsa (Skvoritsõ) kihelkonnakirikus, mille restaureerimiseks ja õdusamaks muutmiseks olid arhitektid Ulla ja Pekka Vesamaa leidnud põneva arhitektuurilise lahenduse. Õpetaja Pavel Krõlov teenis sujuvalt soome, vene ja eesti keeles ning pidas vajalikuks meid jumalateenistusel ka eraldi tervitada. Reisiseltskonna nimel tervitas vastu Taisto Raudalainen, kes oli ühtlasi üks meie reisijuhte.

Edasi külastasime Kupanitsa (Gubanitsõ) kirikut, kus meid tervitas üks tähtsamaid ingerisooe kirikutraditsioonide taastajaid Arvo Survo. Laulsime talle 60 aasta juubeli puhul sünnipäevalaulu, tema tutvustas meile kirikut, kogudust, oma töid ja tegemisi.

Lõuna paiku viibisime paar tundi ingerisoomlaste ja eestlaste kunagises tõmbekeskuses Gattšinas, mille võimsaimaks ehitiseks on äsja renoveeritud Orlovi loss ja seda ümbritsev kaunis park. Lossi ees asub üks vähestest Paul I pühendatud mälestusmärkidest. Tutvusime paar tundi linnaga ja oma üllatuseks nägime, et Hesburgeri kiirtoidurestoranile oli heisatud ingeri sinipunakollane rahvuslipp.

Tundega, et jälg Ingerimaa väikestest rahvarühmadest ei olegi veel kadunud, asusime koduteele. Piiri ületasime viperusteta.

Fenno-Ugria Asutuse nõunik **Jaak Prozes** ja etnoloog **Taisto Raudalainen** olid Vadja-, Isuri- ja Ingerimaa avastusretkel reisijuhid.

Filmiekspeditsioon Tatarstani maride juurde

Laura Jamsja
Maris Reintal
Anna-Kristina Rätsep

2014. aasta suvel sõitsime kolmekesi Tatarstani maride juurde Ujali külla eesmärgiga jäädvustada koos mari režissööri Aleksei Aleksejeviga folklooriansambli Kna Vel tegevust ja saada vastuseid Tartu ülikoolis kultuuriteaduste õpingutel tekkinud küsimustele. Anna-Kristina uurimisfookuses olid kohalikud muuseumid, Marisel tantsutraditsioon ja Laural kogukond üldisemas tähenduses. Olime algajad tudengid, kes said seal sugulasrahva juures välitöökogemuse.

Mari külad Venemaal Tatarstani Kukmori rajoonis tekkisid 16. sajandil, kui paljud marid rändasid sõjakonfliktide tõttu kodukohast välja. Tänapäevani on marid koondunud oma vanadesse küladesse, kus on ka tatari, udmurdi ja vene rahvusest elanikke.

Tatarimaa maridega kohtusime esimest korda kevadel, kui folkloorirühm Kna Vel tuli mõni kuu enne meie sõitu mari rahvuspühaks Tartusse esinema. Ansambel koondab Tatarstani mari külade tantsu- ja laululembeseid, kes kord

Vanemad naised ansamblis lavatantsu ei tantsi, aga külatänaval laulavad uhkusega.

Foto: Maris Reintal

nädalas kogunevad harjutama esinemisteks kodukülas ja kaugemalgi. Kuigi nooremad Kna Veli tantsijad ei ela enam külas, vaid õpivad või töötavad linnas, hoiab tantsusoo sidet kültraditsioonidega tugevana. Piirkonna peamised tööandjad, vilditehas ja metallnõude tehas, mille tööga tutvuda saime, noori ligi ei tõmba.

Ansambli Kna Vel esitust iseloomustab eheduse ja lavalisuse põiming, kus ehedusele on jäetud rohkem ruumi. Tatarimaa maride Kna Vel on justkui Lahe-maa rahvamuusikud – pillimäng, laul ja tants kõik koos. Peale tuttavama lõõts-ja torupillimängu on mari muusikale iseloomulik rütmikas trummimäng, mis kujundab tantsulugude hoogsamaid instrumentaaloosi. Pillimängu õpetab peamiselt muusikaõpetaja Leonid Issakov, keda külas tuntakse ka kui omausu preestrit – karti. Animistliku preestrina on tal õigus riitusi toimetada. Sama positsioon külas on ka Moissei Jambulatovil, kes on samuti osav lõõtspillimängija. Moissei lõõtsamängu saatel jäädvustasime laulu ja tantsu vanemate naiste esituses.

Kultuuriõhtul saadeti mari rõivastes eestlased eesti rahvalaulu ette kandma. Pildil koos udmurdi ansambliga. Foto: Roman Nazõrov

Tantsudesse kaasati meid, külalisi, alati innukalt nii Tartus kui ka Tatarstani külades. Eesti kultuuri esindajatena ei saanud me jääda etnoloogiatudengi tagasihoidlikku uurijarolli – meid paluti tihtilugu laulda eesti laule või tantsida eesti tantse. Ühist repertuaari otsides kujunesid meie kingituseks kostitajatele laulud „Kauges külas“ ja rahvalik „Tsirr-virr lõokene“. Õpetasime kaerajaani, tantse „Oige ja vasemba“, „Savikoja venelane“ ja „Kaks sammu sissepoole“. Meile vastati mari hoogsatesse tantsudesse kaasaahamisega. Eestis tantsimise kogemusega oli kõige rohkem sarnasust tunda seto tantsuga, kus üksteise taga ringis jalgu rütmiliselt vastu maad klõbistades edasi liigutakse.

Tatarstani rahvaste kultuuriõhtul riietati meid koguni mari rahvarõivastesse ja paluti laval mikrofoni rahvalaulu laulda, sest eesti külalised tatari peol ei ole igapäevane nähtus. Kontserdile sõites oli fototehnika sätitud küll lavatantsu

Peale peatänava on mari külades rajad, mis viivad kooli, põllule, allikale. Foto: Maris Reintal

pildistamiseks, ent publiku vaatenurka fotokaamerasse lava tagant püüda ei saanud. Kultuuriõhtu oli meile ootamatu kogemus ja mitmekesine etendus, kus nägime ja filmisime mitme rahva (ka näiteks udmurtide) tantse ja laule. Enamiku ekspeditsiooni ajast olime siiski mari külades.

Muljeid Tatarstani maride ligikaudu saja elanikuga ridaküladest ilmestab õhtune tihe liiklus külatänaval, kui lambad, lehmad, kitsed ja haned koduõuele tulevad. Oma hanede tagasituleku kindlustamiseks on linnupead perekonniti eri värviga märgistatud. Haned leiavad mari majapidamistes mitmel pool rakendust: hanetiibu märkasime remonditöödel pintsli funktsioonis ning esikutes, kööginurkades ja tualettides harjana. Hanekaelatükike aga oli mari naise rahvarõivastel pearätiku all abielunaise tunnuseks. Sellesse rolli püüdsid kohalikud ka kolme tudengineiut naljatledes sobitada – vaadati, kas oleme hea isuga sööjad ja kuidas oskame heinateol abiks olla.

Ujali küla maride kogukond on küll väike, ent neilt on palju õppida. Tähelepanuväärseim on kahtlemata nende võõrkeelteoskus. Näiteks ei valmista külapoe müüjale raskust kõnelda ostjaga tatari, vene või mari keeles. Koolilapsed õpivad väga varakult algastmes ka inglise keelt. Mitmerahvuseline keskkond on seal enesestmõistetav, sest paljude päritolu ja perekonnalood on põimunud mitme rahvusega. Nii oli see ka meid kostitanud Nazõrovite perekonnas. Folklooriansambli Kna Vel solisti Roman Nazõrovi ema on Voronežist pärit venelanna, isa on kohalik mari ja vennanaine udmurt.

Peale keelterohkuse iseloomustab seda piirkonda ka usuline mitmekesisus. Ehkki Venemaal on kesksel kohal õigeusk, võis Tatarstani linnapildis säravate kuldakuplite asemel märgata hoopiski minarettidega mošeesid. Kuigi paljud marid on pöördunud kas õigeusku või islami usku, on märkimisväärsel kohal animistliku töökspidamised. Neid arvestatakse ka talutööde juures.

Meile tutvustati Kuradimäe hiit, kus käiakse eelkõige loomade heaolu parandamas. Hiie ümber asetseb suisa maasse veetud piirjoon, mis tähistas hiie piiri

Hiies käimise juurde kuulub pearätikute sidumine okstele, müntide viskamine puude alla, loomade ohverdamine ja allikal käimine. Foto: Maris Reintal

ehk püha territooriumi. Hämarasse hiide astumisel tuli naistel katta pea rätikuga justkui siseneks looduslikku kirikusse, mida ei piira seinad. Hiies käimise juurde kuulub pearätikute sidumine okstele, puu alla müntide viskamine, loomade ohverdamine ja allikal käimine. Asetasime münte ohvriannina puujuurtele, kus oli juba ees kopikaid ning käisime mäeküljes peituva allika juures, kus kombekohaselt rüüpasime kolm söömu nooruslikku jõudu andvat allikavett ning saatsime meelepärase taime vette soove kandma.

Oli värskendav näha innustunud tegutsemist pisikestes mari küldes ja tuttavlikult valus täheldada hääbumismärke. Loodan, et meie pisike panus soomeugri ühistesse tegemistesse innustab järgmiste teket. Peale järgmisel aastal valmiva Aleksei Aleksejevi dokumentaalfilmi on välitööde põhjal valminud kaks fotonäitust, mis alustuseks Eesti Rahva Muuseumi näitusemaja ja Tartu ülikooli von Bocki maja seintele jõudsid.

Laura Jamsja on Tartu ülikooli etnoloogiamagistrant ja uurib Jõhvi linna kui kogukonda. Ta on huvitatud vene kultuurist, kirjandusest ja keelest ning on end täiendanud ka Voronežis ja Gruusias.

Maris Reintal õppis Tartu ülikoolis eesti kirjandust ja folkloristikat, jätkab õpinguid Tallinna ülikoolis ja õpib ka rahvatantsujuhtide koolis.

Anna-Kristina Rätsep õpib Tartu ülikoolis bakalaureuseõppes etnoloogia erialal ja uurib lõputöös Saatse seto muuseumi.

Udmurdimaa reis: kõtt täüs ja miil hää

Contra

Iga-aastasele eesti kirjanduse külas-käigule Udmurdimaale valis nende sõitude eestvedaja, udmurditarist tõlkija ja luuletaja Muš Nadii seekord välja Võrumaa mehed – minu ja Jan Rahmani. Kõige kummalisem oli Udmurdimaale sõitmise juures see, et selleks pidi hankima Venemaa viisa. Samal ajal oli põnev ka, sest viimasest Venemaa-reisist oli mul üle viieteistkümne aasta möödas.

Arvuti jätsin koju, natuke põhjusel, et seal on mu vaimuvara kandjal turvalisem olla. Teiseks põhjusel, et see on lihtsalt lisakoorem. Ja lõpuks selgus, et meil on nii vägev programm, et arvuti jaoks ei oleks aega jäänudki. Õpetajate seminar, pidu ja ennustamine Rähniküla rahvamajas, kaks kooliesinemist, Tatarstani udmurdi küla rahvaga kohtumine, intervjuud raadios ja televisioonis, veel üks kool, veel üks külamaja, esinemine Ižkari raamatukogus koos modellide ja superstaaridega, osavõtt udmurdi diskost, veel üks kool ja lõpuõhtu külaliskambris Mumõ Dor, mis meile nii vahvalt mitu päeva peavarju pakkus. Selline programm viie päeva jooksul. Tagasisõidu Udmurdimaa-Moskva osa põõnasime Rahmaniga suurelt jaolt maha.

Igal pool lugesime neid luuletusi, mida Nadii oli tõlkinud. Esinemine algas alati sellega, et Nadii säadis Sipsiku istuma ja kuulama ning rääkis muidugi kuulajatele, kes see Sipsik selline on. Vähemalt ühes kohas võttis meid vastu uhke stend eesti kirjandusest, kus ei puudunud ka „Pokuraamat“. Rahmani luuletused olid enamasti metsateemalised, mis läks sealmail ülihästi peale. Rahman sai ka rahva kaasa laulma. Minu luuletused olid naljakad ja emotsionaalsed. „Lõdva patsikumiga tüdruk“ puhul oli kõige toredam see, et Nadii luges lõpuks udmurdikeelset tõlget sama hoogsalt nagu ma isegi.

Pisut muidugi ehmatas vabast Eestist tulnut avastus, et „udmurdikeelne kool“ ei tähendagi päevad läbi kestvat udmurdikeelset õpet, vaid seda, et koolis on vahepeal udmurdi keele tunnid. Umbes nagu Võrumaal on võru keele tunnid.

Esimene maandumine Udmurtias. Moskva-Možga rongilt astusid maha Contra ja Jan Rahman. Foto: Muš Nadii

Leidke pildilt Sipsik ja Puškin. Foto: Muš Nadii

Kohtumised nendes koolides toimusid tänu Nadiile siiski suuremalt jaolt eesti ja udmurdi keeles.

Ka „udmurdi diskoteek“ ei tähistanud mingit kohapeal seisvat maja, vaid udmurdi kogukond rendib Ižkari suurt diskoteeki umbes korra kuus, et mängida seal udmurdi ja teiste soome-ugri rahvaste laule. Diskolt jäi meelde üks hitt, mis kõlas eestlase kõrvale umbes nagu „Sõber nõel“, aga tähendab hoopis „Ilus tüdruk“.

Eks ma ikka püüdnud mõned udmurdi sõnad selgeks saada. *Pukonn, sinutš-konn ja vuju-iz* (tool, peegel ja vikerkaar) on tänase päevani meeles. Lisaks veel see lause, mida noormees ütleb tüdrukute poole minnes, kui tahab, et talle napsu kallataks. Otsetõlge oli vist „Tere, pitsid sügavad!“.

Palju võib süüa!

Reisi läbis punase niidina see, mis tagasi vaadates paratamatult esimesena meenub: igal pool pakuti süüa. Köht sai kohe Udmurdimaale jõudes täis, siis väga täis ja edasine oli juba inimvõimete piiri kompamine. Ühes külamajas lauas istudes olin jõudnud juba sellisesse staadiumisse, et istusin laua taga, lürpisin teed ja alles poole tunni pärast suutsin viisakusest siit-sealt mõne ampsu võtta.

Ühes koolis oli jutt, et kõigepealt esinemine ja alles siis söömine. Väga hea, just tõusime hommikulauast. Aga ehk väike tee enne? Noh, teed võib küll juua. Aga enne kui tee valmis sai, toodi lauale „väike“ teekõrvane, nii et laud lookas.

Ühes koolis see-eest lohutati, et ei ole hullu, kui midagi üle jääb, et neil on koolil oma seapõrss olemas, küll see ära sööb. Juurvilja nad muidugi mõista kasvatavad endale ise.

Viimasteks päevadeks oli mul õnneks selge, kuidas tuleb söögilauas toimida – süüa alati nii vähe kui võimalik. Nii et julgen ka järgmine kord sinna külla sõita.

Eestlased tunneb ära selle järgi, et nad hoiavad taldrikust kaugemale. Foto: Muš Nadii

Jah, kuigi vaba aega arvuti jaoks ei leidunud, suutsin seda eraldada paariks väikeseks jooksutiiruks meie armsa külaliskodu Mumõ Dori lähistel. Kaks korda kümne päeva jooksul ei ole palju, aga sellise suure söömise peale olid need hetked kulla hinnaga. Kusjuures esimesel korral olin lausa vaimustatud külakoerte viisakusest, need vaatasid mind ja liputasid saba, aga teisel korral hakkas neile vist asi juba kahtlane tunduma ja korra pidin isegi peatuma, et pidada suurema peniga läbirääkimisi jooksu jätkumise asjus.

Külaliskodus sai ennast tunda tõelise külalise, mitte kliendina. Toad, kus magasime, olid igapäevased eluruumid koos pererahva isiklike asjadega. Ühel päeval oli mitu tundi elekter ära ja kuigi saunas käisime mitmel õhtul, siis dušši majas ei olnud, nii et käisin pärast jooksmist selle asemel lumes püherdamas.

Vana Tallinna tasub itta viia

Alkoholi pakkumine Udmurdimaal ei olnud nii rohke, kui võis karta Venemaa mõjusfääris olevast piirkonnast. Pidi hoopiski ise poest juurde hankima. Legenda Italmassa, Udmurdimaa vastupandamatu ürdilikköör tahtis eriti mekkimist ja ka koju kaasa ostmist.

Ühes koolis juhtus nii, et kui läksime direktori ruumist kappi pandud ülerõivaid võtma, eksisin uksega ja sattusin hoopis rikkaliku baarikapi peale. Pärast seda paljastust ei saanud direktor muidugi jätta meid paari napsuga kostitamast.

Tatarimaa udmurtide juures elasini läbi tähetunni. Kui jutt läks Eesti elule, õhkasid kohalikud naised Vana Tallinna järele, mida nad kord Eestis käies joonud olid. Ja mul oligi üks pudel vanakest kotis loksumas, oi, siis läks pidu lahti. Varsti võeti Skype'i kaudu ühendust Tallinnas elava udmurditariga, löödi virtuaalselt pitsikesi kokku ja kõlas ka ühislaul.

Üks naine ütles lahkudes: kahju, et nii vähe viina jõime, ei saanudki meid täpsemalt tundma õppida. Seal paistis olevat selline tava või uskumus, et inimene avab enda tõeliselt alles siis, kui viinaga kõik pidurid maha võetud. Võib-olla oli tagasihoidlikus jooibes süüdi ka täis kõht, oma arust tõstsin pitsi päris hoolega.

Alles viimasel õhtul suutsin saavutada korralikuma joobestme ja sellega läksime hilisõhtusesse udmurdi raadio otse-eetrisse, kus üks saatejuhtidest oli Puškin ja kus mängiti ka muusikat, mille saatel udmurtidel olevat tava oma kodus diskot teha. Ma rökisin täiest kõrist mikrofoni oma Nirvana-lugu „Ma ei tea ju“ ja vist sai tehtud ka mõned kahemõttelised naljad selle kohta, et homme peame läbi naaberriigi koju sõitma ja et Rahmanil on selline kahtlane nimi, et kas sellega enam üle piiri saabki. Pole muidugi aimugi, kui palju Nadii meie teksti tõlkis, aga temagi paistis olevat üleemeelikus meeleolus.

Igatahes tagasiteel Moskva-Pihkva rongis sigines meile Rahmaniga, hoolimata sellest, et rong oli tühjavõitu, kupeekaaslane, kes hakkas muu hulgas napsuvõtmise käigus väitma, et Venemaa ei ole kunagi ühtegi võõrast maad vallutanud ja püüdis juttu muudele huvitavatele teemadele kallutada.

Moskvas selgus, et olime terve igaviku ära olnud. Metroopiletid, mis meil jäid nädal varem kasutamata, olid vahepeal kehtivuse kaotanud. Ega pärast Udmurdi-maad olnudki erilist Moskva-huvi, istusime mitu tundi raudteejaama kõrval kaubamaja söögikohas nimega Toiduhoov ja söime.

Contra (Margus Konnula) on Võrumaal Urvastes elav kirjanik, kes on tuntud eelkõige luuletajana. Tema luulele on iseloomulik tõukumine uuema rahvalaulu traditsioonidest.

Asjadele tasub sildid külge panna, et kaugemalt tulijad saaksid keelt õppida. Külalismajas Mumõ Dor. Foto: Muš Nadii

Keeleelustamisseminar

Vieljärvi külas Karjalas

Tiina Klooster
Merit Müller

Oli 2014. aasta viies september Karjala vabariigi pealinnas Petroskois. Selja taga oli kaks pikka ja väsitavat konverentsipäeva. Fenno-Ugria Noorte esindus koosseisus Tiina Klooster, Merit Müller ja Patrick O'Rourke oli sõitnud Petroskoisse, et osaleda seal toimunud soome-ugri rahvaste maailmakongressi vahekonverentsil. Patrickut ootas juba tagasitee Tartusse muude kohustuste juurde, ent meil, Tiinal ja Meritil, avanes võimalus tutvuda ka Karjala maaeluga. Nimelt kutsus Nuori Karjala organisatsiooni liige Aleksei meid kaasa Vieljärvi-nimelisse külla, kus toimus Nuori Karjala ja Helsingi ülikooli koostööprojekti Elävät Kylät raames keeleelustamisseminar.

Kui me õhtul autoga Petroskoist sõitma hakkasime, ei osanud me veel ette kujutada, mis meid järgnevatel päevadel ees ootas. Külla jõudes oli väljas juba pime, kuid hoolimata sellest tundsi me juba siis, et sellest võimalusest kinni haarates tegime õige valiku – meid ümbritsesid puumajad, mis vastasid palju rohkem meie ettekujutusele Karjalast kui Petroskoi linnaelu ja ametlik konverentsiõhkkond.

Ühise õhtusöögi järel Vieljärvi (Vedlozero) naaberkülas Kinnermäs (Kinerma) tutvusime teiste vabatahtlikega Soomest ja Venemaalt, kelle hulka kuulusid teiste seas ka meie soome sõprusorganisatsiooni Sukukansojen Ystävät liikmed Sampsa ja Markus ning juba mainitud Nuori Karjala esindajad Aleksei ja Alina. Seminari vedajatel oli palju häid mõtteid, millest kujunes õhtu lõpuks välja mitu erinevat projekti.

Õöbisime Kinnermä külas, kuid juba järgmisel hommikul pärast ühist hommikusööki läksime sealt edasi paari kilomeetri kaugusel Vieljärvis asuvasse Karjalan Kielen Kodisse, kus jäime ootama külaelanikke, kes tahaksid keeleelustamisseminaril kaasa aidata. Neid kogunes peagi arvukalt ning kõik olid rõõmsad ning teotahet täis.

Tutvustasime kõigepealt kohalikele aktivistidele eelneval õhtul kokkulepitud projekte. Üheks projektiks olid kakskeelsed keelepuud, mille abil võiksid näiteks lapsed koolis vene keele põhjal karjalakeelseid sõnu ja fraase õppida. Tahtsime valmistada ka karjalakeelseid teesilte, millel oleksid vanad külaosade nimed. Suure kaameraga varustatud soomlanna Anne haaras oma ideega teha karjalakeelset muusikavideot kohe kaasa kohalike muusikuid. Soomest olid tulnud ka kunstnikud Valteri ja Heidi, kes tahtsid kohaliku toidupoe seinale teha karjala rahvamustritest inspireeritud seinamaalingut.

Vaated Kinnermä küla. Fotod: Merit Müller

Karjalan Kielen Kodi ehk karjala keele kodu mõte sündis juba 2011. aastal, kui leiti, et oleks vaja kohta, kus saada kokku ja korraldada kursuseid, mis hõlmaksid nii karjala keelt kui ka karjala kultuuri erinevaid aspekte. Puumaja, kus meie läbirääkimised käisid, hakati ehitama 2013. aasta sügisel. Selleks ajaks kui meie seal käisime, oli maja juba püsti, kuid seespool olid olemas vaid puidust konstruktsioonid – puudusid veel ruumide seinad ja sisustus. Raha ehituse jaoks olid kogunud kohalikud ning ehitusel olid kaasa aidanud paljud külaelanikud.

Seda võis näha ka ehituse erinevaid etappe kujutataval fotodel, mis olid maja sees palkadele kinnitatud. Kuigi kohalikud oli tublisti vaeva näinud, ei olnud maja veel sugugi valmis. Et ehitusega jätkata, oli aga vaja rohkem raha koguda. Nõnda tulid külaelanikud ise välja kirbuturu mõttega, mis sai meie viimaseks projektiks. Leppisime kokku, et kohalikud toovad riideid, raamatuid ja muid asju, mida turul müüa võiks, meie aga tegeleme teiste ettevalmistustega. Kuna kirbuturg pidi toimuma alles kolmandal seminaripäeval, võtsime kõigepealt ette teised projektid.

Kui olime jõudnud kokkuleppele, millised projekte järgnevate päevade jooksul teoks viia, jagasime end nende järgi omavahel mitmeks rühmaks. Meie otsustasime koos soome sõpradega aidata kaasa karjalakeelsete teesiltide valmistamisele. Kuna meil puudusid aga vastavad tööriistad ja materjal, saatsid külaelanikud meid kohaliku tislari juurde, kes oli juba varem üles näidanud tahet meie projekti vajadusel kõikvõimalikul moel abistada. Teel küla teise otsa, kus elas tislari koos oma perega, saime tutvuda ilusa Vieljärvi külaga, mis tegelikult ei erinenudki väga eesti või soome küladest: küla keskel oli järv, mida ümbritsesid vanad puumajad ja vaikne külaelu.

Tislari Paša elas koos naise ja lastega, kes olid kakskeelsed. Karjala keelt nad siiski (veel) ei osanud, selle asemel nad rääkisid peale vene keele ka inglise keelt. Nende isa oli pärit kaugelt Siberist ning tema abikaasa hoopiski ameeriklanna ning koos olid nad otsustanud Karjalasse elama asuda. Kui sai arutatud meie kavandeid teevitadest ja nende teostamisest, jäid poisid temaga koos silte valmistama. Meile jäi teine ülesanne, pidime ju välja selgitama ka külaosade karjalakeelsed nimed, mis ei olnud sugugi selged. Ka külaelanikud ise olid väga erinevatel arvamustel sellest, kus mingi külaosa algab või lõpeb, niisiis oli tarvis läbi viia põhjalikum uurimus. Ja nii see juhtuski, et meie kui keeleteaduse tudengid saime lõpuks Karjalas võimaluse teha välitöid.

Enne lõplikku tööle asumist tegime veel vahepeatuse meie majutuskohas, kus pereema pakkus meile maitsvat karjala toitu. Köht täis söödud ja diktofoniga varustatud, olime valmis kohalikke karjala keele kõnelejaid intervjuerima. Kumbki meist ei olnud varem karjala keelt õppinud, kuid lootsime lausega „Pagizetgo karjalakse?“ ja oma soome keele oskustega karjalastelt siiski vastuseid saada. Meie õnneks saabusid samal päeval veel kaks soomlast Vieljärvesse. Karjala keele aktivistid Jani ja Ville olid just mitu nädalat käinud Karjala eri paikades välitöödel ja olid hea meelega nõus aitama meil külaosade nimesid välja selgitada.

Esimene asi, mis kähku selgeks sai, oli see, et informantide leidmine ei ole üldse lihtne. Küla lapsed jäid järsult väga vaikseks, kui nende poole karjala keeles pöördusime ning vanemadki inimesed ei olnud alati vestlusele avatud. Leidsime siiski lõpuks väga jutuka mehe, kes rääkis muu hulgas ka seda, et ta oma tütreaga karjala keeles ei suhtle, kuid tütrepojale õpetab karjala keelt. Kui aga poiss juhuslikult meie vestluse ajal ilmus, pöördus vanaisa tema poole hoopis vene keeles. Päeva lõpus ei olnud me ainult välja selgitanud karjalakeelsed kohanimed, vaid ära harjunud ka karjala keelega, millest soome keele abil polnudki nii raske aru saada. Päev oli niigi elamusterohke, kuid täiuslikuks sai see siis, kui tagasi majutuskotta jõudes ootas meid ehtne karjala suitsusaun.

Tõeliselt välja puhanuina läksime järgmisel hommikul jälle Karjalan Kielen Kodisse, kus olid alanud kirbuturu ettevalmistused. Koos teistega astusime müügiks mõeldud riideid sorteerima ja maja seestpoolt kaunistama ning joonistasime kaupadele karjalakeelseid silte, mille kaudu sai ka meie karjala keele sõnavara jälle paari sõna võrra rikkamaks. Aitasime ka soome kunstikke Valtterit ja Heidit, kes tahtsid kirbuturu ajal teha väikest töötuba, kus lapsed ja muidugi ka teised külastajad saaksid ise trükkida karjalakeelseid tekste T-särkidele, riidest kottidele ja muudele esemetele.

Merit karjala rahvariietes. Foto: Tiina Klooster

Kirbuturu päev oli ka meie viimane päev Karjalas, kuna Eestist Petroskoisse konverentsile sõites ei osanud me veel ette kujutada, et meil avaneb võimalus sellisel seminaril osaleda ning seega said viisad taotletud ainult paariks päevaks. Kui olime oma ettevalmistused lõpetanud, tulidki juba esimesed turu külastajad. Turu avamisel oli ka oma kava. Räägiti karjala keelest ja soome-ugri keeltest laiemalt, esitati soome-ugri luuletusi, lauldi karjalakeelseid laule. Eelneval päeval oli kohale saabunud ka muusik Arto, kes koos oma pojaga esines. Meeleolu kirbuturul oli väga hea, kuna enamik inimesi ei olnud huvitatud ainult kaupadest, vaid kuulasid huviga ka luuletusi ja laule. Kirbuturul pakuti ka kohvi, teed ja toitu, mis aitas samuti kaasa sellele, et inimesed tulid lihtsalt aega veetma ja omavahel suhtlema.

Oli väga tore jälgida vanemate karjala keele kõnelejate vestlusi ja näha, kui vaimustuses lapsed olid soomlaste töötoast. Karjala kultuuri tutvustamiseks olid kaks naist kaasa võtnud ka karjala rahvariided, ent nad ei tahtnud ainult riideid esitleda, vaid ka näidata, kuidas neid selga panna ja kanda tuleb. Selleks oli vaja modelli, kelle seljas seda näidata ja nad valisid selleks Meriti, kellele siis pandi järjest rohkem kihte riideid selga – kleidist, põllest ja pearätikust kuni vöö, sõela ja isegi uhke rebasekraeni. Selle demonstratsiooni juurde kuulusid muidugi ka põhjalikud selgitused iga riideeseme otstarbest.

Kui Merit oli jõudnud rahvariided jälle seljast ära koorida, oligi meie jaoks kahjuks juba aeg lahkuda. Väikse bussiga alustasime oma tagasiteed, mis viis meid üle Venemaa-Soome piiri Helsingisse ja Helsingist laevaga tagasi Eestisse.

Karjala keeleelustamisseminarist jäid ainult head mälestused. Me ei kahetse- nud kordagi, et läksime karjala sõpradega kaasa, kuna oli väga tore näha, kuidas väikses rühmas sai nii palju saavutada ja inimesi tõeliselt aidata. Tekkis ka kohe tahtmine ise rohkem karjala keelt õppida, sest tegemist on ju ikka väga lähedase sugulaskeelega. Kõike selle lisaks on nii Kinnermä kui Vieljärvi väga ilusad külad, mida me hea meelega uuesti külastaksime. Et need paar päeva ei jääks meie ainukesteks mälestusteks Karjalast, on kindlaks plaaniks saanud ka edaspidi sarnastes projektides osaleda. Ootame juba põnevusega tulevast koostööd Helsingi ülikooli tudengite ja Nuori Karjala organisatsiooniga ning oleme tänulikud Fenno-Ugria Asutusele ja hõimurahvaste programmile, kelle toetusel see reis võimalikuks sai.

Tiina Klooster on Fenno-Ugria Noorte vanem ja Tartu ülikooli soome-ugri keelte magistrant.

Merit Müller kuulub samuti Fenno-Ugria Noorte hulka ja õpib Tartu ülikoolis bakalaureuseõppes soome-ugri keeleteadust.

Selfie rebasega. Foto: Tiina Klooster

Fenno-Ugria Noored Furoril

Eda-Riin Leego

Patrick Juho-Ville O'Rourke

2014. aastal õnnestus Fenno-Ugria Noorte liikmetel võtta osa Furorist, mis on Komimaa noorte ja rahvusvahelise soome-ugri noorteühenduse MAFUN korraldatav foorum. Seal arutatakse soome-ugri noorte probleeme ning antakse ülevaade kohalike noorteorganisatsioonide tegevusest. Tegemist oli kolmanda Furo-riga, kuid Eesti delegatsioon osales esimest korda.

Meie seitsmeliikmeline delegatsioon alustas oma teekonda 26. novembri hilisõhtul Tallinna bussijaamast, kust ööbuss viis meid hommikuks Peterburi. Edasi lendasime juba Sõktõvkari ja puhkasime end sealse kunstikooli internaadis bussis loksutud ööst välja.

Fenno-Ugria Noorte liikmed Silver Sild ja Merit Müller Sõktõvkari komi kultuurikeskuse ees ö-le püstitatud samba kõrval. Foto: Madli Marje Sink

28. novembri hommikul saime pisut ringi vaadata Sõktõvkari komi kultuurikeskuses ja teha pilti kuulsa komi ö-tähele pühendatud ausambaga. Seejärel ootas meid kaks suurt bussi, mis viisid Sõktõvkari kogunenud soome-ugri aktivistid Furori toimumiskohta Pomõzdinisse (Pomozdino). See on umbes kolme tuhande elanikuga komi küla, mis jääb Sõktõvkarist paarsada kilomeetrit ida poole. Pomõzdini kultuurimaja ees võttis meid vastu palju kohalikke, kellest osa oli ka meie majutajad. Nimelt näeb Furori korraldus ette kodumajutust. Ulualust pakkusid noortele soomeugrilastele külavanem, kultuurimaja juhataja ja paljud teised.

Merit Müller, Eda-Riin Leego ja Tiina Klooster Pomõzdini külanemega. Foto: erakogu

Õhtul ootas meid pärast tervituskonserti ees orienteerumisvõistlus, mille käigus saime küla kohta uusi teadmisi. Järgnes traditsiooniline etnodisko, kus kõlas tänapäevane popmuusika, sõnad soome-ugri keeltes. Iga rahvuse delegatsioon sai end tutvustada. Nagu paljud teised, läksid ka eestlased välja emakeelsete laulude esitamise peale. Seitsmehäälse koori esituses kõlasid nii kaunis „Meie elu“ („Kui mina alles noor veel olin ...“) kui ka kõigile tuttav vene viis „Õhtud Moskva lähistel“.

Teist päeva alustasime plenaaristungiga. Sõna said kõikide delegatsioonide esindajad, kes rääkisid lühidalt oma noorteorganisatsiooni tegevusest. Kõned peeti emakeeles ja soovijatel oli võimalik kõrvaklappidest kuulata venekeelset sünkroontõlget. Eesti delegatsiooni liikmetest ei vullanud kaugeltki kõik vene keelt, kuid saime õnneks hakkama keeleteadlikumate kaaslaste sosintõlke abiga.

Pärast plenaaristungit algas töö kolmes sektsioonis: rahastusallikatega tegelemine, keel ja kultuur ning ökoloogia ja põlisrahvad. Esimese sektsiooni töö keskendus muidugi asjaajamisele Venemaal, seega sättisime kõik end teise sektsiooni, kuna tundsim, et seal on meist kõige rohkem kasu, ja vastupidi – sellest on meile kõige rohkem kasu.

Soovijad esinesid ettekannetega, mis olid keskendatud mingile soome-ugri teemaga seotud probleemile oma kodukohas ning igale ettekandele järgnes arutelu. Paljud ettekandjad aga probleemi ei püstitanudki, vaid kandsid ette oma tegemisi. Kohati jäi mulje, et muudkui kinnitatakse „meil on kõik suurepärane“, selle asemel et pisut tulemuslikumalt aega veeta ja mõnda probleemi lahata. Ka eesti delegatsiooni liikmed võtsid sõna, näiteks pakkusime välja mõtte korraldada

keelevahetuslaagreid. Arutleti nende võimalikkuse ja kasulikkuse üle – viimasega seoses tuli ka jutuks, et ära kuluksid inglise ja vene keele praktiseerimise laagrid, sest Venemaa pinnal elajatel on esimesega raskusi ja läänepoolsetel soomeugrilastel teisega.

Teise tulemusena keele ja kultuuri sektsioonist võib nimetada otsust leppida kokku ühine emakeelepäev, millal kohalikud raadiod teeksid emakeelseid etteütlusi, nagu see Eestis emakeelepäeval juba tavaks on. Samuti leppisid Venemaa soome-ugri keelte õpetajad kokku, et loovad oma ametiliidu.

Õhtul saime nautida permikomi harrastusteatrit etendust, mis sidus komi müüte ja tänapäeva. Harrastusteatrit kohtas esinejate tase väga kõrge ning köitis ka nende vaatajate tähelepanu, kes keelebarjääri tõttu kõike ei mõistnud. Pärast teatrietendust ootas meid lõkkeõhtu suusabaasis, kus sai vabas õhkkonnas omavahel tutvumist jätkata.

Paralleelselt foorumi programmiga peeti Pomõzdinis ka MAFUNi juhatuse istung, millest võttis osa Tiina Klooster, kes on Eesti esindaja ühenduse juhatuses. Arutatud sai nii suvel Tartus toimuva MAFUNi kongressi korraldamist, eduka kultuuripealinnade projekti koordineerimist kui ka muid tähelepanu vajavaid teemasid.

Viimase päeva hommikul lõpetasime töö sektsioonides ja saime soovi järgi osa võtta kas komi kultuurile keskendatud töötubadest või ekskursioonist muuseumi. Seejärel oligi aeg hakata üritust lõpetama. Algas jälle plenaaristung, kus saime taas kuulata tohutult palju kõnesid – mõned informatiivsemad kui teised – ning igaühele anti osalemist kinnitav nimeline diplom. Punkti pani kultuurimaja kõrval korraldatud tulevärk. Seejärel koguti rahvas taas bussidesse ning algas tagasisõit Sõtkõvkari, kus veetsime veel ühe lõbusa õhtu – seekord juba foorumilt leitud uute sõpradega.

Furor oli mitmele Eesti delegatsiooni liikmele esimene soome-ugri teemaline välisreis ja muljed on head, kuna sellistel üritustel osalemine innustab soome-ugri asjadega kindlasti edasi tegelema. Venemaal traditsiooniks kujunenud plenaaristungid tundusid aga aega raiskavalt pikad ning ettekanded teemal „Meil on kõik hästi“ väheviljakad.

Samuti oli ürituse korraldus täielikult venekeelne, mis on mõistetav, arvestades, et see oli keskendatud Venemaa pinnal elavatele rahvastele, kellele see on paratamatult ühendav keel, kuid mitu lääne poolt tulijat jäi häтта ja pidi kuuldust arusaamiseks leiutama sosintõlke. Kiitma peab kodumajutust, mis andis meie reisikogemusele palju juurde. Pered võtsid meid soojalt vastu, pakkudes igal kellajal meeldivat kõhutäit ning olenevalt võimalusest ka sauna. Nägime tänapäevast komi külaelu kindlasti väga autentsel viisil.

Eda-Riin Leego ja **Patrick Juho-Ville O'Rourke** õpivad Tartu ülikoolis soome-ugri keeleteadust ja kuuluvad seltsingusse Fenno-Ugria Noored.

Koosolekul kultuuripealinnas Bõgõs

Tiina Klooster

Patrick Juho-Ville O'Rourke

Juuni alguses käis Udmurtias MAFUNi juhatuse koosolekul kaks eesti noorte soome-ugri aktivistide esindajat, Fenno-Ugria Noorte liikmed Tiina Klooster ja Patrick O'Rourke. Reis oli kevadel taassünni läbi elanud ja uue juhatuse saanud Fenno-Ugria Noorte esimene projekt. Eesmärgiks oli jätkata Fenno-Ugria Noorte esindamist MAFUNis ehk soome-ugri rahvaste noorteühenduses ning kuulata juhatuse soove ja arvamusi MAFUNi kongressist, mida Fenno-Ugria Noored Tartus järgmise aasta suvel korraldavad.

Moskvast sõitsime Udmurtiasse rongiga, mille nimi on Italmas, mis tähendab udmurdi keeles kullerkoppu. Kullerkopp omakorda on üks Udmurtia sümbolitest. Italmas koosnes suuremas osas platskaartvagunitest, kus oli järjest palju magamiskohti ilma eraldavate seinteta. Seal me siis elasime, sõime ja magasime koos kaasreisijatega, kes olid väga sõbralikud. Tee peal oli ka paar pikemat peatust, kus kohalikud elanikud kasutasid võimalust ja müüsid reisijatele kõikvõimalikku kaupa alates õllest ja soolakurkidest ning lõpetades kristall-kroonlühtrite ja oravatopistega. Pikk rongisõit andis hea võimaluse arutada soome kolleegide Sampsa ja Helgaga MAFUNi ja üldiselt soome-ugri liikumise minevikku ja tulevikku. Ärgates sõime restoranvagnis hommikust ja Tiinal avanes lõpuks ometi võimalus süüa Venemaa rongis keedumuna.

Hommikul Iževskisse jõudnud, kohtusime rongijaamas Karjala esindaja, Oma Mua toimetaja Jelena Filippovaga. Meile oli vastu tulnud juhatuse koosoleku korraldaja, udmurdi aktivist Olga Tronina. Läksime edasi rahvaste sõpruse majja, kus sõime lõunat ja meile tehti väike ekskursioon. Samas majas on ka mitme udmurdi organisatsiooni – Šundõ, Udmurt Keneši ja Demeni – peakorter. Pärast lõunat võtsime osa ümarlauast, kus udmurdi organisatsioonid tutvustasid oma tegevust.

Seejärel hakkasime Bõgõ poole sõitma. Tee viis läbi Šarkani rajooni, mida kutsutakse Udmurtia Šveitsiks, kuna see on vabariigi mägiseim ala. Maailmist maastikku võisid paar tundi nautida need meist, kes jõudsid silmi lahti hoida. Lõpuks jõudsime väikesesse orgu, kus asub Bõgõ küla. Meid võeti vastu kallistuste, laulu, tantsu, söögi ja joogiga – udmurdi külalislahkus on südamlilik ja ülevoolav. Saime kohe näidata ka oma käsitöökust töötoas, kus meisterdasime endale teisi külalisi oodates väiksed talismanid. Kui kõik olid kohale jõudnud, toimus pärast õhtusööki järgmine töötuba, kus Baaba Lida õpetas meile, kuidas teha hapukoorest võid. Baaba Lida meistriklässid on üks Bõgõ kui soome-ugri kultuuripealinna atraktsioone ja Lida ise on just selline, nagu üks õige udmurdi naine olema peab. Lõpuks, pärast pikka ja väsitavat päeva, läksime oma ööbimiskohta,

Südamlik vastuvõtt kultuuripealinna tantsu ja lauluga. Foto: Jelena Filippova

armsa perenaise Lidia Kuzmina hoole alla. Lidia pakub Bõgõs oma suures majas kodumajutust. Tunne oli selline, justkui oleksime vanaemale külla tulnud – nii hubane ja mõnus. Saime käia ka udmurdi saunas ehk *muntšo*’s, mis oli pärast kaht ööd rongis ja piiratud pesemisvõimalust äärmiselt mõnus ja värskendav kogemus.

Ärgatud ja hommikust söödud, läksime Bõgõ koolilastega kohtuma. Nägime udmurdi vihma väljakutumise rituaali ja moedemonstratsiooni, kus kohalikud neiu kandsid enda õmmeldud ning rahvarõivastest inspireeritud rõivaid. Samuti meisterdasime endale mälestuseks nahast linnukujulised kaelahted. Siis oli küllaliste kord esineda. Kõik MAFUNi esindajad rääkisid lastele oma kodumaast ja rahvast, meie andsime üle ka kaasa toodud eesti lasteraamatud.

Siis alustati lõpuks programmi selle osaga, milleks olime nii kaugele sõitnud – algas MAFUNi juhatuse koosolek. Koosoleku pidamiseks oli meil ametlikult kaheksa tundi, niisiis veetsime terve päeva kultuurikeskuse saalis. Koosolek oli põnev, aega jäi isegi natuke väheks, et kõik olulised punktid saaksid põhjalikult läbi räägitud. Ainus tõsine probleem oli korraliku tõlke puudumine, mistõttu aegajalt läksid pikemad vene- või ingliskeelsed sõnavõtud poolele kuulajaskonnast kaduma. Hoolimata sellest saime kõik päevakorrapunktid käsitletud ning moodustasime mitu uut töörühma. Eestlastele on kindlasti kõige olulisem MAFUNi 2015. aasta kongressi töörühm, kuhu peale eesti aktivistide lisandus ka esindajaid Komimaalt ja Soomest. Meie senised kongressiplaanid kuulati huviga ära ja kiideti heaks, leppisime kokku kuupäevad ja arutasime tehnilisi küsimusi.

Õhtu jätkus taas kultuuriprogrammiga, seekord oli kavas udmurdi disko, mis toimus Porozi (Porozovo) külas. Klubi, kus pidu toimus, oli isegi veidi kummatavalt uhkelt sisustatud. Kohal olid põhiliselt noored inimesed ja pilet maksis 200 rubla (umbes neli eurot), mis on kohalikele arvatavasti päris kallis. Diskol esines

MAFUNi president Sampsa koosoleku sekretäride Tiina ja Helgaga nõu pidamas.

Foto: Jelena Filippova

ka Ullapalla Boy, kes on udmurdi artist ja esitab põhiliselt udmurdikeelseid kave-reid välismaa hittidest, nt kuulub tema repertuaari Psy Gangnam Style'i udmur-dikeelne variant.

Pühapäeval ärkasime vara, sest meil oli enne külapäeva algust hommikuseks koosolekuks kaks tundi aega. Taas jäi kõigi päevakorrapunktide läbirääkimiseks aega napilt ja siis saadeti meid kohe külapeole. Inimesi oli kokku tulnud palju, nauditi ilusat ilma ja meelelahutust. Peo keskmes oli lava, kust peeti suurejoone-lisi kõnesid, esitati lõputu hulk laulu- ja tantsunumbreid ning loomulikult oli ka meil kui välismaa külalistel kohustus lavale minna, kingitusi üle anda ja kõne-sid pidada. Kuidas see kõik õnnestus, selle jätame Bõgõ külaelanike otsustada. Kahjuks ei saanud me väga kauaks peole jääda, sest oli vaja jõuda kella kuuesele Iževski-Moskva rongile. Hüvastijätt MAFUNi kolleegide ja külaelanikega oli väga südamlük.

Kogu reis õnnestus väga hästi. Üritus oli organiseeritud täpselt ja korralikult, kui välja arvata tõlkeprobleem. Hea oli näha, kuidas aktiivsed udmurdi noored korraldavad rohkelt üritusi ning teevad jõupingutusi oma keele ja kultuuri säi-litamiseks. Saime hea ettekujutuse, mis soome-ugri noorteliikumises toimub ja nende teadmiste põhjal on hea edasi minna, oma tegevust paremini plaanida. Mis veelgi tähtsam: kohtusime paljude motiveeritud, tarkade ja heasüdamlike inimes-tega ning tihti hetkega tekkinud ühtekuuluvustunne on ju põhjus, miks soome-ugri liikumine on meile kõigile nii südamelähedane.

„Soome-ugri rahvaste füüsiline antropoloogia“. Meie ja teised

Leiu Heapost

Hiljuti ilmus raamat „Soome-ugri rahvaste füüsiline antropoloogia“, mis on koostatud rahvusvaheliselt tuntud antropoloogi Karin Margi (1922–1999) kogutud laiaulatuslike materjalide põhjal. Sel puhul heidaksime pilgu raamatu saamise tagamaadele.

Tänapäeva ruttamise ja teadusprogressi ajastul on ehk mõneti kõrvale jäänud inimene ise kui rahva peamine väärtus. Inimeses – tema välistunnustes, geenides, kromosoomides, pärilikes tunnustes on talletunud tema ja kogu rahva kujunemise ajalugu.

Inimese uurimisega tegeleb füüsiline ehk bioloogiline antropoloogia, mida varem lihtsalt antropoloogiaks nimetati. Füüsilise antropoloogia uurimise aines on inimese bioloogiliste tunnuste mitmekesisus ajas ja ruumis. Inimese pärlilike tunnuste uurimine on vaid väike osa antropoloogiast. Nende uurimiseks on mitmeid meetodeid. Eestlased on eestlasi ja Eesti vähemusrahvaid, aga ka meie hõimurahvaid uurinud eelkõige somatoloogiliselt – inimese välistunnuste mõõtmise ja kirjeldamisega. Nii meie kaasaegse kui ka minevikuinimese mõõtmiste ja kirjeldamistega saavad selgemaks inimest ja kogu rahvast üldiselt iseloomustavad välistunnused ja nende ajaloolise kujunemise käik. Seega inimese mõõtmine aitab mõista meie kohta ajaloos ja maailmas.

Eestlaste (soomeugrilaste) antropoloogiast

Meie antropoloogilise uurimise algus ulatub tagasi 1814. aastasse, mil akadeemik Karl Ernst von Baer andis oma doktoriväitekirjas lühikese eestlaste välimuse kirjelduse. 19. sajandil ja 20. sajandi alguses ilmus küll eestlaste antropoloogiast käsitlevaid töid, kuid enamasti sisaldavad need väikesearvulisi ja tihtipeale kitsalt lokaalseid andmeid ja uuringuid ning on sageli korraldatud tehniliselt ebarahuldavalt. Nelja (!) eestlase kolju juures leitud prognatismi (lõualuude hammaste piirkonna tugev eenduvus) ja ninamõõtude (ninaindeksi) suuruse järgi on prantsuse teadlased möödunud sajandi lõpuveerandil paigutanud eestlased isegi mongoliidsesse rahvarühma või indoeurooplaste ja mongoliidsete rahvaste vahepeale. Kujutlused eestlaste antropoloogilisest omapärast ja füüsilisest arengust olid kauini puudulikud ja esines väga vääri kirjeldusi.

Enne Teist maailmasõda oli Euroopas rahvaste iseloomustamisel loodusteadlaste hulgas levinud teooria, mille järgi eestlased nagu teisedki „soomesugu rahvad“ kuuluvad rassiliselt mongolite hulka. Kollast rassi ei peetud tõuteooriates täisväärtuslikuks. Mõnes selleaegses õpperaamatuski on eestlased paigutatud mongoliidide hulka ja poetatud sinna eestlaste kohta äärmiselt ebaõigeid andmeid. Nii kirjutab Heinrich (Henrik) Koppel 1902. aastal: „Vanemad inimesed jätavad kokkudes töö seisma, kui nooremad neile jutustavad, missugused moonutused need eestlased suurema jao koolides tarvitusel olevate maateaduse ja ajalooramatute järele olevat. Mõnigi kaugelmal olija, kes meie maad ega meid endid ei tunne, tänab Jumalat, et ta üks niisugustest ei ole ...“

Karin Mark hindab Komimaal juuste värvust. Foto: Karin Margi isikuarhiiv, 1976

Iseseisva Eesti ajal, 1920.–1930. aastatel algas laialdane eestlaste antropoloogiline uurimine. Teerajajaks on siin olnud Juhan Aul (1897–1994), kes tegi 1930. aastatel põhjalikke antropoloogilisi mõõtmisi ning andis täpsetel mõõtmistel põhineva eestlaste antropoloogilise kirjelduse. See põhines tohutu suurel uurin gul – üle 15 000 noore eesti mehe mõõtmisel. Aul esitas samuti eestlaste rassitüüpide kaardi. Ta kasutas meetodit, mille järgi iga indiviid klassifitseeriti vastavasse rassitüüpi. Auli järgi on Eestis levinud läbiseigi peamiselt kaks välimuselt eristuvat antropoloogilist tüüpi eestlasi, neid on nimetatud läänebalti ja idabalti antropoloogiliseks tüübiks. Esimene neist on ülekaalus Lääne-Eestis, teine Ida-Eestis. Need tõutsoonid ei ole isoleeritud, vaid seotud suurte üleminekualadega, kannavad siin eriilmet ja täiendavad teineteist. Mõlemad kuuluvad europiidsesse suurrassi ja neid iseloomustavad ühtmoodi heledad silmad ja heledad juuksed. Aul tõstab esile eestlaste omapära, võrreldes ühelt poolt läänebalti tüüpi põhjarassi skandinaavia tüübiga ja idabalti tüüpi idapoolsema vormiga.

1938. aastal, olles Eestis tõusnud füüsilise antropoloogia suurimaks autoriteediks, vaatas Aul kriitiliselt tagasi Eesti Vabariigi eelsel ajal antropoloogia alal tehtule. Samuti tõdes ta, et ligikaudu 20aastase iseseisvusaasta jooksul oli tehtud palju tööd ja kõrvaldatud ka väärkujutlused eesti rahva kohta. Lõpuks võis Aul kindlalt väita, et eestlastel ei ole enamikku neist tunnustest, mida oli peetud oma-seks rassilise eelarvamuse ajajärgul.

Samas ülevaates esitab ta Eesti antropoloogia mitmekülgsed põhimõtted ja tulevikuülesanded, mis on jäänud aktuaalseks tänapäevalgi, näiteks: „Me elame ruttamise ja enesekaitse ajajärgus. Me elame ajajärgus, kus iga üksiku rahva

lugupidamine teiste rahvaste juures tähendab palju ja oleneb peamiselt sellest, kui võrra ta ise seda lugupidamist intensiivse tööga, eeskätt vaimse tööga, suudab teiste rahvaste juures võita. Väikerahvaste kohta maksab see mitmekordselt. Seejärest, me peame käed külge panema kõikjal seal, kus me kindlat edu saavutada suudame oma rahvuslikus ja seega ka rahvusvahelises loomingus“ (Aul, 1938: 26). Väärrib mainimist, et Aul on mõõtnud kokku üle 50 000 eesti mehe, naise, lapse ja nooruki ning võrdluseks Eesti muulasi – rootslasi, sakslasi, venelasi – ja naaber-rahvaste esindajaid lätlasi, vadjalasi, isureid, loodevenelasi, teinud uurimisandmete põhjal antropoloogilisi ülevaateid. Tänu Aulile olid eestlased kõige paremini antropoloogiliselt uuritud rahvaste seas.

Karin Mark (tagumises reas) Mordva ekspeditsioonil. Foto: Karin Margi isikuarhiiv, 1955

Auli tööd jätkas antropoloog Karin Mark, kellest oli omal ajal Tartu ülikoolis zooloogiat õppides saanud Juhan Auli õpilane ja assistent. Hilisemal ajal töötas ta teaduste akadeemia ajaloo instituudi teadurina. Selle instituudi üks uurimissuundi oli eestlaste ja naaber-rahvaste etniline ajalugu. Kui Aul uuris põhjalikult peamiselt eestlaste somatoloogilisi tunnuseid, siis Mark pühendus esialgu eestlaste etnilise ajaloo uurimisele. Ta vaatles, kuidas on kujunenud tänapäeva eestlastele omased tunnused, tuginedes meie ajaloolise ja esiajaloolise antropoloogilise materjali andmestikule.

Nii on Mark 12.–13. sajandi Eesti territooriumil eristanud kaht antropoloogilist tüüpi, mis sarnanesid Auli somatoloogilistel andmetel kindlaks tehtuga ja levikuga Eestis. Peaaegu üle Eesti maa-alusest haudadest leitud koljud on enamasti massiivsed, pika pea ja kõrge näoga. Seda elanikkonda iseloomustas pikk kasv. Kirde-Eesti vadjarärestest kääbaskalmistutest, aga ka Kagu-Eesti kalmetest pärinevad koljud esindavad teist antropoloogilist tüüpi. Sellelaadsete antropoloogiliste välistunnustega elanikke on Margi järgi elanud Eesti territooriumil ka varasematel aegadel.

Karin Mark teadustööl Inaris Lapimaal. Foto: Karin Margi isikuarhiiv, 1969

Järgnevalt seadis Mark eesmärgiks kõigi soome-ugri keelkonda kuuluvate rahvaste antropoloogia uurimise²³, et saada selge ettekujutus tänapäeva soome-ugri rahvaste rassilisest koostisest.

Selle väga töömahuka suurprojekti teostamiseks tuli korraldada iga-aastasi lähemaid ja kaugemaid uurimisretki. Need toimusidki järjekindlalt 1955. aastast kuni 1976. aastani, Eestis jätkus materjali kogumine kuni 1980. aastani. Nende ekspeditsioonide käigus uuriti lõputuna laiavas Euraasias ugrilasi ning võrdluseks ka indoeurooplasi ja turgi rahvaid. Idas Siberi avarustes elavad handid, läänes Ahvenamaa soomerootslased, põhjas uuriti Lapimaa saame, lõunas Taga-Karpaatia ungarlasi.

Kõik mõõtmised ja kirjeldused tegi Mark ekspeditsioonidel isiklikult ühtlase programmi ja meetodika järgi, vältides sellega mõõtmistehnilisi erinevusi, mis paratamatult tekivad, kui mõõtjaid-kirjeldajaid on mitu. Küll oli tal aga tehnilisi abilisi. Kirjeldavate tunnuste täpsaks määramiseks kasutas Mark omajoonistatud töövahendeid, kus iga tunnus oli esindatud oma standardsete variantidega. Need töövahendid on toodud ka raamatus.

Osaledes ekspeditsioonidel kas Margi abilisena või ise populatsioonigeneetilist materjali kogudes nii Lääne-Siberis, Volgamaadel, Taga-Karpaatias kui ka Eestis, oli mul võimalus jälgida seda täpsust, hoolt ja püsivust, millega Mark oma antropoloogilisi välitöid sooritas.

²³ Kõiki soome-ugri rahvaid on varemgi antropoloogiliselt uuritud, kuid neid pole uuritud piisavalt. Sealjuures on peaaegu iga rahvast uuritud eraldi mitmesuguste autorite poolt, tihti eri aegadel ja erineva programmi alusel.

Ettevalmistused ja varustus

Ekspeditsiooni juhatajal oli kindlasti vaja kohalikele võimuorganitele ettenäitamiseks instituudi komandeeringut. Äärmiselt tähtis oli samuti teaduste akadeemialt ekspeditsiooni juhatajale antud pitsati ja allkirjadega dokument, kus oli kirjas uurimistöö eesmärk ja uurimiskoht ning paluti osutada ekspeditsioonile igakülgset abi. Ilma selle dokumendita ei oleks töö kõne allagi tulnud. Selle paberiga oli vaja minna kohalikku rajooni (linna) parteikomiteesse. Tavaliselt oli nimetatud asutus kergesti leitav, sest punane lipp paistis kaugelt kätte. Kui dokument oli korras, laabus ka töö. Oli siiski erandeid, näiteks veel 1972. aastal Taga-Karpaatia ekspeditsioonil ungarlaste juures ei lubatud töötada piiriäärses rajoonis.

Ekspeditsioonile anti tavaliselt kohalik abimees – teejuht, kes 1950. aastatel täitis ka tõlgi ülesandeid, sest neil aastail ei saadud hästi kohalikega vene keeles jutule, eriti naistega. Mõnel korral Marimaal ja Udmurtias lähetas kohapealne uurimisinstituut ühe oma töötaja või üliõpilase (kellest sai hiljem folklorist, keeleteadlane või etnograafia õppejõud) ekspeditsiooni töö organiseerijaks. Tehnilise töö juures aitasid Marki ajaloo instituudi laborandid ja Tartu ülikooli bioloogia eriala üliõpilased. Harilikult osales neil ekspeditsioonidel kuni kolm abilist.

Ekspeditsiooni kõige olulisem osa olid täpsed töövahendid: metallist standardsed mõõduriistad, mõõtsirkliid kindlalt fikseeritud puidust karpides (et transportil viga ei saaks), antropomeeter pikkuse mõõtmiseks, juuste värvuse hindamise skaalad, blanketid, fotoaparaat jms. Kogu varustus, kaalult üsnagi raske, vajas erilist hoolt ja tähelepanu kõikidel uurimisreisidel.

Peamised liiklusvahendid kaugemate idapoolsete hõimurahvaste juurde minekuks olid rongid ja võimsad maastikumasinad-veoautod – paari-kolme puidust põiklauaga istmega, ülal metallraamistiku küljes olevate aasadega, millest oli sõidu ajal vaja ühe käega kinni hoida, teise käega tuli hoida töövahendeid-pagasit, et need üle ääre ei põrkaks, ise aga tugevalt end pingile suruda, et klõppimist vähem oleks. Kui arvestada tollaseid teeolusid, osutusid sellised veotaksod isegi otstarbekaks. Peale rongi olid Lääne-Siberi avarustes obiugrilaste juurde jõudmiseks ja kohalikeks sõitudeks Obil ja selle lisajõgedel laevad. Lähemate hõimurahvaste, läänemeresoomlaste, aga ka Taga-Karpaatia ungarlaste juurde uurimisretkedele minekuks andis instituut ekspeditsiooni käsutusse teaduste akadeemia autobassi mikrobussi.

Töö kohapeal

Kohalik abiline, kes oli teadlik meie töö eesmärkidest, kogus mõõtmisele minevad keskealised mehed kolhoosist ja mujalt kokku ning suunas nad paari-kuni kümnekaupa kolhoosikeskusesse või klubiruumi meie ekspeditsiooni mõõtmispunkti. Sageli nõudis ootamine suurt kannatlikkust, sest töö intensiivsus ei

olenenud meist. Inimesed olid sõbralikud, eriti kui kuulsid, kust on uurijad tulnud ja mis eesmärgil mõõtmisi-kirjeldamisi tehakse.

Eriti meenub reis Obi aladele. Pikkadel rongisõitudel saime põhjaliku ülevaate Lääne-Siberi oludest ja inimestest. Meile öeldi, et handid-mansid ei ole kuigi puhtad ega haritud. Kui mõõtmispunkti jõudsimel, ootas ees meeldiv üllatus: kümnekond hanti istus hiirvaikselt reas (erinevalt näiteks tatarlastest, kes pidevalt, aga ikkagi heatahtlikult, ennast lärmakalt väljendasid). Hakkasime ühiseid sõnu pakkuma, nagu jõgi, kuu ja vesi, ning nad läksid elevile. Neil on ka sellised sõnad! Kui olime tutvustanud ekspeditsiooni eesmärki ja töö iseloomu, suhtusid nad meisse väga sõbralikult. Handid olid õnnelikud, et neil on kauged ja suured keelesugulased.

Heatahtlikult ja sõbralikult võeti meie ekspeditsiooni vastu igas paigas, ka Obi lisajõel laeva trümmi ülesseatud mõõtmispunktis. Sinna tulid nad oma põd-ranahksete uhkete rahvarõivastega. Tööd tehti rahvapillimuusika saatel ja ehkki ruum oli pimedavõitu, sai kõik tehtud. Samas trümmi külmal raudpõrandal olid tookord ka meie ööasemed. Kile madratsi asemel all, tundus ase pehme.

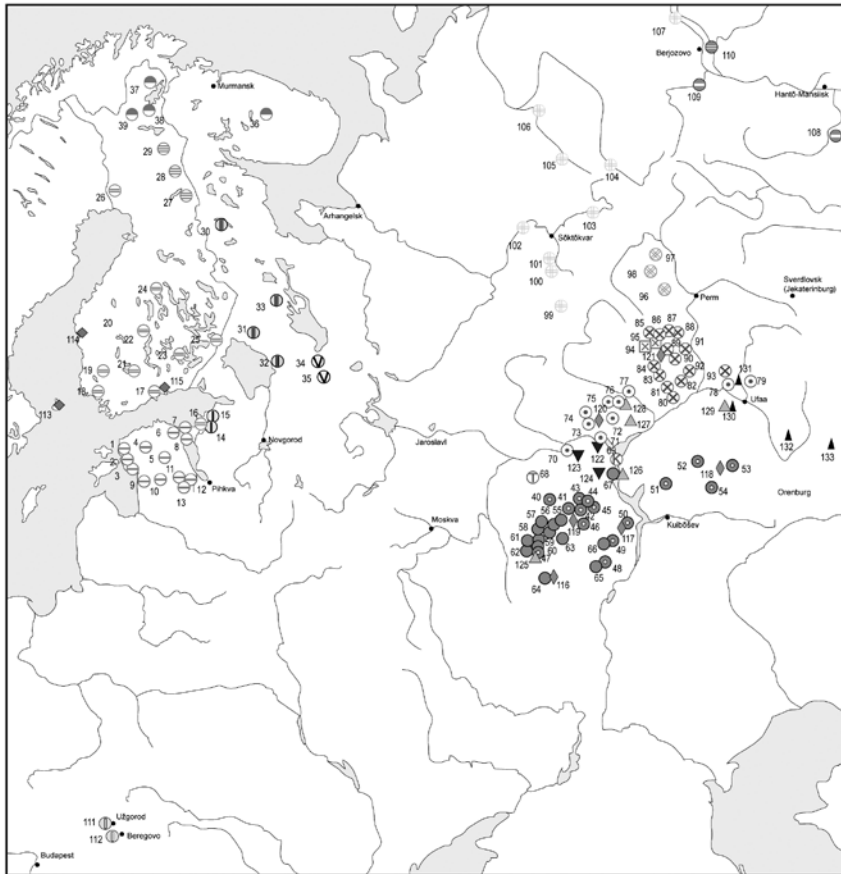
Mõõdetud rahvad

Nende ekspeditsioonide käigus uuriti 22 rahvast, 133 rahvarühma: soomeugri rahvastest mõõdeti eestlasi, isureid, ingerisoomlasi, soomlasi, karjalasi, vepsulasi, saame, ersa- ja mokšamordvalasi, terjuhaane (vene keelele üle läinud mordvalaste rühm), karataisid (tatari keelele üle läinud mordvalaste rühm), marisid, sūrja- ja permikomisid, udmurte, bessermane (ebaselge päritoluga udmurdi keelt kõnelev etniline rühm – L. H.), hante, mansid, Taga-Karpaatia ungarlasi (kokku 112 rühma), neile võrdluseks naabruses asuvaid indoeuroopa rahvaid – soomerootslasi, venelasi (9 rühma) ja turgi rahvaid – tatarlasi, tšuvašše, baškiire (12 rühma). Kokku mõõdeti 12 651 inimesel 14 mõõdetavat ning 32 kirjeldatavat parameetrit. Keskmine mõõdetavate rühm oli võimaluse korral 100 inimest.

Mõned üldistavad kokkuvõttes oma materjalide põhjal avaldas Mark juba kogumistööde käigus. Samuti ilmus temalt pikemaid eriuurimusi üksikute soomeugri rahvaste (soomlaste, saamide, mordvalaste jt) etnilisest antropoloogiast.

Uuritud rahvusrühmad

Erilist tähelepanu pööras Mark jätkuvalt aga eestlaste etnilisele ajaloole. 1970. aastail alustati tema eestvõttel vererühmade, hammastiku ja muude tunnuste uurimist etnilise ajaloo aspektist. Kõigist Eesti piirkondadest kogutud ainese põhjal avaldati 1994. aastal kollektiivne monograafia „Eestlaste antropoloogia seoses etnogeneesi küsimustega“, milles Mark käsitles eestlaste somatoloogiat võrrelduna kohalike vähemusrahvaste ja naaberrahvaste vastavate andmetega ning seostas monograafia kokkuvõttes antropoloogia uurimistulemusi arheoloogia ja keeleajaloo andmetega.

Uuritud rahvusrühmad

Oma suurteost soome-ugri rahvaste kohta trükiks ette valmistades analüüsis Mark kogutud materjali väga põhjalikult, kuid ta elulõng katkes 4. detsembril 1999 ja töö jäi lõpetamata. Jäid vaid unikaalsed materjalikogud ja nende analüüsi tulemusel koostatud käsikirjad.

Kuna materjal on kogutud ühtse meetodikaga ühe teadlase poolt väga laial territooriumil elavatelt Euraasia rahvastelt, pakuvad andmed kahtlemata suurt huvi nende rahvaste antropoloogia territoriaalsete morfoloogilis-geneetiliste, etnogeneetiliste, ajalooliste ja muudegi küsimuste edasisel uurimisel.

Kogutud andmete vastu tundsid huvi mitme uurimiskeskuse teadlased Moskva, Pariisist ja mujaltki. Tekkis vajadus andmetega edasi töötada, et uurimus

üldsusele kättesaadavaks teha. Seetõttu otsustaski toimetaja Margi töö valminud osad redigeerida, täiendada ja trükivalmis seada. Eelkõige seadis ta eesmärgiks avaldada Margi elutööna kogutud faktilised andmed, et teha need eriteadlastele kättesaadavaks. Kuigi Mark on oma uurimustes eri rahvaste kohta teinud etnogeneetilisi järeldusi, puudus järelejäänud käsikirjas kokkuvõtlik osa käsitletud rahvaste etnilisest kujunemisest. See asjaolu tingis ka Margi esialgselt kavandatud monograafia „Soome-ugri rahvaste päritolu antropoloogia andmetel“ pealkirja muutmise.

Margi unikaalsed uurimistulemused ja analüüsiandmed on nüüdseks ilmunud raamatus.

Raamatust saame teada, et iga rahvas keskmiselt on oma välimuselt natuke erinev vastavalt oma geograafilisele asukohale ja ajaloolisele kujunemisele. Saame teada, milline on kehapiikkus, juuste värvus ja kuju, habemekasv, silmade piirkonna tunnused, ninapiirkonna tunnused, kõrvanibu jne Haapsalus, Rakveres, Põlvas ja mujalgi ning milline on see eestlastel keskmiselt. Samad andmed ja andmeanalüüsid on toodud 22 rahva kohta. Need on esitatud üksikasjalikult tabelite ja joonistena. Raamat on illustreeritud fotodega. Samuti on lisatud sinna kirjeldavate tunnuste määramise töövahendid-joonised. Tööle on lisatud ulatuslik resümee inglise ja vene keeles ning tõlgitud on ka tabelite pealkirjad ja jooniste-fotode allkirjad. Seega töö on arusaadav ka võõrkeelsele lugejale.

Teos on väärtuslik füüsilise antropoloogia alane käsiraamat nii lugeja enda, oma perekonna ja suguvõsa tundmaõppimiseks kui ka eestlaste ja teiste soomeugri rahvaste võrdlemiseks teiste Euroopa ja Aasia rahvastega. Võib kindlalt öelda, et meie antropoloogid, eesotsas Juhan Auliga, tema õpilase ja kolleegi Karin Margiga, eriti tema suurprojekti näol kõigi soomeugrilaste kohta, on andnud unikaalse panuse meie rahvakultuurile kui ka maailma teadusele. Kui meie ise Eestis ei uuri oma inimest (rahvast), tema keelt, traditsioone ja ajalugu, ei pruugi seda teha meie eest teised või võidakse jälle teha vildakaid järeldusi.

Kirjandus

- Aul, J. 1936. Anthropologische Forschungen in Eesti. – Fenno-Ugrica V, B: V Soome-Ugri Kultuurikongress = Suomalais-Ugrilainen Kulttuurikongressi = Finnougor Kultúrkongresszus. Tallinn, 162–177.
- Aul, J. 1938. Eestlaste antropoloogilise uurimise senine viljelemine ja tulevikuülesanded. – Äratrükk Ü. S. Raimla koguteoset „Omariikluse süvenemisel“. Tartu.
- Mark, K. 1956. Eesti rahva etnilise antropoloogia küsimusi paleoantropoloogia andmetel. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 191–211.
- Mark, K., Heapost, L., Sarap, G. 1994. Eestlaste antropoloogia seoses etnogeneesi küsimustega. Tallinn.
- Ауль, Ю. 1964. Антропология эстонцев (*Anthropologia estonica*). – TRÜ Toim., 158.

„Oma maa ubina äitsen“. Põhjalik teos ingerisoomlaste käekäigust 20. sajandil

Enn Ernits

Mullu ilmus Helsingi ülikooli rahvaluule osakonna doktorandi ja ajakirja Inkeri peatoimetaja Taisto Raudalainen sulest mahukas raamat „Oma maa ubina äitsen. Ingerisoomlased 20. sajandil“ (Tallinn: Argo, 2014. 496 lk). Faktirikas teos annab sügava sissevaate ingerisoomlaste kurbloolisse lähiminevikku peajasjalikult nõukogude võimu „viljastavates“ (loe: laastavates) tingimustes. Igati soliidne ajalookäsitlus põhineb väga suurel hulgal arhiivi- ja publitseeritud allikatel. Viimaste arv ületab 270 raamatu, artikli ja muu materjali eesti, soome, vene, saksa, inglise ja rootsi keeles. Lugejale tuleb kahtlemata kasuks raamatu lõppu lisatud isikunimedede register.

Veidi iseäralikust kohast (lk 25–27) leiame eessõnalaadse osa, milles autor loetleb Ingerimaa ajaloo varasemaid ühemehekäsitlusi, samuti nimetab ta kaht seika, mille poolest arvustatav teos erineb omataolistest. Esiteks etendavad vaadel-davas monograafias olulist osa pealtnägijate (ajaloo subjekti) isiklikud kogemu-sed, mida teose autor on paljude aastate vältel ohrasti talletanud. Teiseks on käsi-telu keskmesse paigutatud Ingerimaa lähiajaloo tihe seos Eestiga. Memoraadid on autoril talletatud soomekeelsena, kuid raamatus vahendatakse nad eestikeelses tõlkes. Teosele annavad kaalu ka hulgaliste ajalooürikute tõlked.

Käsitleva raamatu sissejuhatuses viiakse lugeja kurssi Ingerimaaga kui omapärase, naaberaladest selgesti eristunud loodus-, majandus- ja etnogeograa-filise piirkonnaga, mainitakse veel enne ingerisoomlasi ala asustanud vadjalasi ja isureid. Luterlike soomlaste sisserännet seostatakse Venemaa ja Rootsi vahelise rahulepingu sõlmimisele 1617. aastal järgnenud ajaga, mil Ingerimaa oli kuni,

Kirjatud räti tikandimotiiv Ida-Ingeri Järvisaare kihelkonnast. Raija Pedaku kogu.
Foto: Paula Laine, 2013

Põhjasõjani Rootsi võimu all. Tegelikult oli vähesel arvul soomlasi Ingerimaale imbunud juba ligemale nelikümmend aastat valdanud sõja päevil.

Raamatus lahatakse üksikasjaliselt ka ümberasumise põhjusi. Tänapäevasele ei jäta autor peale sõja- ja kultuuriajaloo vaatekohtade kahe silma vahele ilmastikust tingitud protsesse. Raudalainen väidab oma teose ilmekate näidete varal, et Ingerimaale saabumise järel ei jäänud soomlased isolatsiooni, vaid nende olmet ja mentaliteeti hakkas tahes-tahtmata mõjutama õigeusu kultuurifoon, seda eriti kontaktaladel. Sellega tekkis päritolupiirkondade järgi oma nime saanud kahe põhilise ingerisoomlaste rühma (savakkod ja äürämöised) omaette terviklik kultuuriruum, mis erines nii Soome, Eesti kui ka Venemaa omast. Paraku pole Ingerimaa sisukat kultuurilugu eesti keeles seni piisavalt tutvustatud ja see jääbki Raudalaineni lootusel edaspidiseks.

Teos koosneb seitsmest osast ehk suurpeatükist. Esimene neist käsitleb sotsiaal-majanduslikke olusid multietnilisel Ingerimaal 19. sajandi lõpust alates kuni järgmise aastasaja alguseni. Kõigepealt saab lugeja aimu rahvastiku koosseisust, läänemeresoomlaste nimetustest ja enesekuvanditest. Raamatus rõhutatakse õigustatult, et rahvuslik identiteet ei jõudnud Ingerimaal institutsionaalselt täielikult välja kujuneda (lk 37). Vaadeldakse ingerisoomlaste kiriku- ja kooliolusid ning nende vastastikku positiivset mõju. Olulisel kohal hariduse edendamisel oli Kolppana õpetaja- ja kõstriseminar. Ingerimaal esines ka konflikte luterlaste ja õigeusklike (venelased, vadjalased, isurid) vahel.

Raamatust saame pildi ingerisoomlaste elatusaladest. Selgub, et sajandite jooksul oli Ingerimaal elu edenenu, ingerisoomlased olid haridus- ja kultuuritase poolest ortodokssetest naaberrahvastest ees, impeeriumi pealinna läheduses elamise eeliseid ära kasutades ja enneolematu töökusega saavutati materiaalselt nii üht kui teist. Olukord muutus drastiliselt nõukogude võimu tulekuga. Ingerimaa paljurahvuseline agraarkeskond hävitati mõnekümne aastaga. Kui 19. sajandi lõpul oli Peterburi kubermangus ligikaudu 900 soome ja segaküla, milles elas 130 000–140 000 soomlast, siis pärast ulatuslikke repressioone, sõjavintsutusi ja küüditamisi oli 21. sajandi alguseks neid Ingerimaale alles jäänud kõigest 10 000 ringis (lk 72).

Spankkova Suurkylä Uapramola talu 1930ndatel ja kaasajal.

Fotod: peremees Eino Mustoneni erakogu ja Rein Kotov, 2011

Raamatu teine osa käsitleb ülimalt põhjalikult sõjategevust Lääne-Ingeris aastatel 1919–1920. Kogu suurpeatükk on korralikult paigutatud toonase ajaloo taustsüsteemi, tähelepanu osutatakse nii põhjustele kui ka tagajärgedele. Räägitakse ingerisoomlaste iseseisvuslootustest pärast tsaarivõimu kukutamist Venemaal. Rahvale tundus siis, et oli avanenud võimalus luua oma vabariik või saavutada autonoomia kas Soome või Eesti koosseisus. Ent kõik see jäi vaid pelgaks lootuseks, sest ei valged ega punased tahtnud midagi kuulda enesemääramisõigusest ning suuremad riigid ei olnud ühel või teisel põhjusel huvitatud Ingerimaa ühendamisest. Venemaal kehtestati punaste diktatuur ning asuti massiliselt mõrva tegelikke ja oletatavaid vastaseid.

Üksikasjalikult vaadeldakse teoses Ingeri pataljoni moodustamist, selle kasvamist rügemendiks ja lahingutegevust. Mõned alapeatükid on kirjutatud koos harrastussõjaloolase Armand Treiga. Ingeri rügemendi ajaloo uurimisel oli Raudalainen juba varem teinud tõsise suleproovi. Nimelt on ta koos ajaloolase Toivo Flinkiga avaldanud 2011. aastal brošüüri „Täällä pohjantähden alla on nyt kotomaamme: Inkerin rykmentti Viron Vapaussodassa 1919–1920“ („Siin põhjatahe all on nüüd me kodumaa: Ingeri rügement Eesti Vabadussõjas 1919–1920“).

Raamatu järgmine, kolmas osa, on pühendatud Tartu rahuläbirääkimistele ja soomlaste käekäigule Eesti Vabariigis enne Teist maailmasõda. Olulist osa ingerisoomlaste enesemääramise õiguse taotlemisel etendas Ingeri ajutine valitsuskomitee. Teoses on esitatud selle komitee huvipakkuvaid ürikmaterjale autonoomia taotlemise kohta. Ingerimaa saavutas Tartu rahulepingu järgi *de jure* kultuuriautonoomia õiguse, kuid tegelikkuses toimis julm ja valelik nõukogude võim sootuks teisiti.

Raudalainen nendib: „Talvesõja eel said ingerisoomlastest nõukogulikus retoorikas „imperialistlikke ideid hauduva valgesoome mao“ agendid. Pärast sõda aga samastati nad Nõukogude Liidu vastu edukat sõda pidanud riigirahvusega“ (lk 226). Jõulise šovinistliku propaganda tagajärjel on ingerisoomlaste kuvand Venemaal veel tänapäevalgi üsna negatiivne.

Asjaomases peatükis antakse ka ülevaade ingerisoomlaste eluolust ja rahvakultuurist, sealhulgas seltsitegevusest Viru maakonna Narva vallas, mis moodustas lähiajaloo tuntud Eesti-Ingeri. Vajaliku tähelepanuta ei ole jäänud ka noore Eesti Vabariigi rahvus- ja keelepoliitilised möödalaaskmised.

Samal ajal kui ingerisoomlaste eluolu Eesti-Ingeris tasapisi edenes, tabas aastatel 1920–1940 Venemaa koosseisu jäänud Ingerimaad läänemeresoome asustuse täielik häving, millest jutustab teose neljas osa. Raudalaineni sõnutsi „Soome piiri lähistel läbi viidud etnilised puhastused olid kahtlemata otseseks ettevaatusabinõuks ja kättemaksuks 1919.–1920. aastate enesemääramispüüdluste eest“ (lk 252). 1940.–1941. aastal likvideeriti Eesti-Ingeri.

Raamatu järgmine osa hõlmab Teise maailmasõja aega, mida käsitletakse autorile omaselt väga põhjalikult. Kõigepealt kirjeldatakse igakülgsest Ingerimaa läänemeresoomlastest tsiviilelanike registreerimist alates 1941. aastast, nende

evakueerimist Soome 1943.–1944. aastal ning ähvardava Nõukogude Liidu tagasi-
nõudmisel nende Soomest väljasaatmist. Evakuatsiooni vaadeldakse Nõukogude
Liidu ja Saksamaa administratiiv- ja rahvastikupoliitika, samuti Soome sõjaaegse
poliitika ja meelsuse kontekstis.

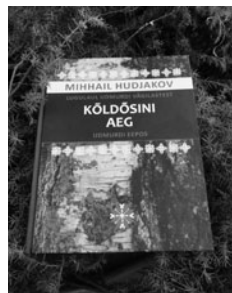
Teose kuues osa on sõnastatud ilmekalt „Rahutu rahu“, mis käsitleb Teise maa-
ilmasõja järgset perioodi kuni Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni. Suurpeatü-
kis tulevad jutuks sinna tagasi meelitatud ingerisoomlaste kui „sotsiaalselt ohtliku
elemendi“ küüditamine Kesk-Venemaale, Kesk-Aasiasse, Kaug-Itta ja mujalegi,
nende hilisem osaline naasmine Ingerimaale ning väljarändamine Eestisse ja Kar-
jalasse. Tabavalt heiastab ingerisoomlaste saatust Peterburi Herzeni-nimelise üli-
kooli professori ja hilisema Helsingi ülikooli dotsendi Lyyli Ronkoneni luulesalm:
„Ma olen igipõline rändur, olen määratud hulguseks, sest isadema oli Ingeri, sest
sündisin soomlaseks.“ (lk 407).

Raamatu „Oma maa ubina äitsen“ lõpetab suhteliselt õbluke peatükk ingeri-
soomlaste eluolust tänapäeval. Vaadeldakse seltside loomist Eestis, ingerisoom-
laste väljarändamist Soome Vabariiki ja Eesti-Ingeris autonoomse rahvusrajooni
loomise kavandit. Ljubov Stogova väitekirjale (2006) ja ühe vadjalase sõnadele
toetudes nenditakse, et on tulemas aeg, mil Ingerimaal soomlasi enam ei ole, sest
kõik on välja surnud. Nimelt oli dissertant tõdenud, et Ižora (Inkere) jõgikonnas
paiknes kunagi 61 soome asulat, ent nüüd elab sealkandis vaid kolm (!) soom-
last. Nõnda on siis imperialistlikud suurriigid ühe väikerahvaga ümber käinud.
Kahtlemata ei suuda kogu Ingerimaa tragöödiat käesolev lühiülevaade käsitleda
adekvaatselt. Igaüks, kel on vähegi huvi soome-ugri rahvaste (julma) ajaloo vastu,
peaks Raudalaineni asjaliku monograafia ise läbi lugema.

Enn Ernits on loomaarstiteadlane, Eesti maaülikooli dotsent. Ta on avaldanud uuri-
musi ka soome-ugri keeltest, rahvaluulest, -usundist ja muinastaidest.

Udmurdi eepos „Köldõsini aeg“

Muš Nadii
Fenno-Ugria Asutus

Kirjastuskeskuselt ilmus 2014. aastal etnograaf Mihhail Hudjakovi eepiline poem „Köldõsini aeg“. Lugulaulu udmurdi vägilasest on eesti keelde tõlkinud Arvo Valton ja toimetanud Muš Nadii, raamatu kujundas Piret Ráni. Maikuus korraldasid väljaandjad klubis Rockstars ürituse, kus loeti ette terve eepos. Ühislugemises osalesid tuntud näitlejad ja muusikud.

Poemi sünnilugu

Mihhail Hudjakov kirjutas „Köldõsini aja“ tõenäoliselt 20. sajandi algusaastatel, viimased redaktsioonid on tehtud 1922. aastal. Eepos on kirjutatud eelkäijate kogutud udmurdi rahvaluule ainetel, kuid kuidas see kõik toimus, on seniajani selgusetu.

Arvatavasti on eepose sünni mõjutanud udmurdi haritlase Kuzebai Gerdi huvi soomlaste rahvuseepose „Kalevala“ vastu, mille eeskujul hakkas ta udmurtide eepose materjali koguma. Kui kaugele ta sellega jõudis, ei ole teada, sest kõik asjad kadusid 1932. aastal pärast tema vahistamist. Oma materjali jagas ta sõbraga, tatarlaste ajalugu uurinud ajaloolase ja folkloristi Mihhail Hudjakoviga.

Väidetavalt jäi ka Hudjakovi töö represseerimise tõttu lõpetamata, selle olemasolu avastas udmurdi kirjandusteadlane Foma Jermakov Leningradi raamatukogus alles 1966. aastal. Ta kirjutas käsikirjast udmurdi ajakirjanduses, kuid esialgu jäi teos avaldamata.

Alles kaksikümmend aastat hiljem võttis udmurdi kirjanik ja õpetlane Daniil Jašin käsikirja ette, kirjutas selle oma käega ümber ja alustas trükiks ettevalmistamist. 1986. aastal avaldas ta suurema osa eeposest, välja arvatud kaks viimast peatükki, kus oli kirjutatud venelastest. Viimased peatükid avaldati 1997. aastal Sergei Vassiljevi ja Viktor Šibanovi teoses „Zerpali varjud“ ning eepos tervikuna 2008. aastal teoses „Köldõsini ajastu“. Samas raamatus on kõrvuti venekeelse originaaliga ka Viktor Šibanovi täielik poeetiline tõlge eeposest udmurdi keelde. Varem on eeposest vabatõlke teinud udmurdi kirjandusteadlane Vassili Vanjušev ja avaldanud selle 2004. aastal eraldi raamatuna pealkirja all „Dorvõzõ“.

Eepose sisust

„Udmurdi eepos ei ole pikk. See pole ka ülearu keeruline, nagu eeposed oma arhailise keelepruugiga vahel on. Selles jutustatavad lood on sisuldasa tõsine, kuid samas meelelahutuslik lugemine, kus jumalad käivad maa peal, kus udmurdid võitlevad oma naabritega viljaka maa pärast, kus vaenlasest saadakse jagu kavalluse abil. Need on üldinimlikud teemad, mida võrdsustab võõrale kultuurile omane eksootilisuse maik: näiteks meenutavad võõrapärased jumalad omavahel konkureerivaid naabreid enne ühendavat rahvuslikku ärkamisaega,“ tõdeb uurija Eva Toulouse.

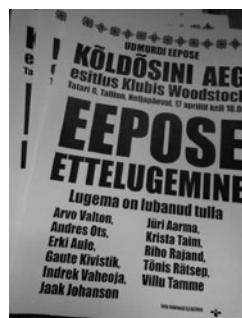
Peale Hudjakovi eepose esitab raamat ka mõned udmurdi muistendid ja muinasjutud, nii nagu 19. sajandi rahvaluule kogujad neid rahva suust on kuulnud ja edasi andnud. Needki on võinud koos Gerdi kadunud materjalidega olla Hudjakovi allikate hulgas. Igatahes on kõnealused lood eeposes kirjeldatule küllaltki lähedased.

Selle ilusa, ühtaegu pilkupüüdvä ja diskreetse kujundusega väljaande kaudu avastab eesti lugeja hõimurahva vanavara aardeid, mis on talle koju kätte toodud. Samal ajal sukeldub ta selle rahva ühte traagilisse ajastusse: teos, mis oli loodud udmurtide ärkamisajal, et tõsta rahva eneseuhkust ja väärikust, on neile pärast raskeid vintsutusi tagasi antud, aga alles sellisel ajaloolisel perioodil, kui eepos ei mängi enam samasugust ergutaja rolli, mis sellel oleks olnud siis, kui see loodi. See, et teos siiski lugejateni jõudis, annab tunnistust udmurdi rahva ja haritlaskonna elujõust. Samuti on selle avaldamine tunnistus ja austusavaldus vene teadlasele, kes udmurdi pärimust suure pühendumusega vahendas.

Eepose ettekandmine

Kogu eepos loeti Eestis ette 17. aprillil – öhtul, mida udmurdid nimetavad hingede tagasituleku ööks ja mil meenutatakse elust lahkunuid. Udmurdid panevad sel päeval värvate, uste ja akende kohale kadaka- või pihlakaoksi, et kaitsta end kurjade vaimude eest.

Väljaandjad kutsusid eepost ette lugema tuntud näitlejaid, muusikuid ja ajakirjanikke. Kõik kutsutud tulid kohale ja lugesid eepost valjusti ette, saades vastutasuks vaid raamatu eksemplari. Nädal aega hiljem kirjeldasid nad muljeid, mis neile udmurdi eeposest või selle ettelugemisest mällu olid jäänud. Arvamused on siin samas järjekorras, nagu ettelugejad tookord lavale astusid.

Arvo Valton – kirjanik ja tõlkija, kes korraldas eepose ilmumise eesti keeles, taotles avaldamiseks raha Eesti Kultuurkapitalilt ja hõimurahvaste programmilt, tõlkis eepose eesti keelde ning luges üritusel ette eessõna ning viimase, kümnenda laulu: „Epos on kirjutatud 1920ndate alguses ja kannab pisut seda aega iseloomustavat nostalgiat muistsete vabade aegade järele. Kolonialismi ajastul on elu halvemaks läinud. Ammune eepos kõlab küllaltki tänapäevaselt.“

Arvo Valton ja Rohke Debelakk eepose ettelugemisel.
Foto: Larissa Dmitrijeva

Gaute Kivistik ehk **Rohke Debelakk** – humorist, ajakirjanik ja muusik: „Omaette kummaline õhtu on minu kogemustepagasis nüüd lisaks. Kusagil Tallinna kesklinnas on tänav, mille all on veel üks tänav. Sinna on kogunenud rühm inimesi. Natuke nagu salaseltsi tunne on. Maailmasündmuse arvestades natuke ka pommivarjendi meeleolu. Samal ajal nagu oleks ka kellegi sünnipäev. Lauldakse ja loetakse LUGU. Tuttavat. Väga tuttavat. Kuigi, nagu näitab värske raamatu kaas, poleks seda varem kuulda saanud. Kauge rahva ajalugu on kenasti kokku kõlksumas enese rahva looga ja viimaste BNSi uudistega.

Ja see tänava asi. Eks paljud maailma suured rahvad on omad tänavad ehitatud varem olnute tänavate peale. Need varem ehitatud tänavad on kõik kenasti alles ja ühendusvõrk korras. Hetkeks tundus, et kui siit lava tagant seda riidet kergetada, siis tänav jätkub ning jõuab mõne minuti pärast Iževski lähedale Anatoliku sauna taha. Naine kutsus meid sisse sööma ja on tunne, et olen üle väga pika aja taas kodus.“

Indrek Vaheoja – muusik ja saatejuht: „Väga lahe oli vennasrahva pärimustest natukenegi osa saada. Eriti meeldisid mulle udmurdi mütoloogilised olendid, kellest tahaksin veelgi rohkem teada saada. Kaaslugejad olid ka väga head, eriti meeldis Andres Ots.“

Jaak Johanson – muusik: „Ma mõtlesin lugemisel ja mõtlen siiani, kui palju on selleski loos pärislugusid ja kui palju sümboolset kultuurirituaali. Lugemisel tekkis tunne, et on päris suure osas mingit tegelikku võnget. Üks vanematest laulumemmedest tuli pärast tänama, ja see, mis tema peegeldas, oli väga huvitav.“

Eepost loeb Jaak Johanson.
Foto: Larissa Dmitrijeva

Jüri Aarma – näitleja: „Kuni me suudame toetada neid, kes on halvemas olukorras, oleme ise suuremad ja paremad. Me nagu kiidaksime ennast sellega ja meie egoistlik uhkustunne paisub.“

Villu Tamme – muusik: „See oli tõesti üks lähedamaid üritusi, kuhu on viimasel ajal õnnestunud sattuda. Alguses oli kummaline viibida mittepunk-kontekstis vanal harjumuspärasel laval, ent see tunne muutus ruttu ja viina oli ju ka. Eepose tekst on äärmiselt lahe, Valtoni tõlge viimase peal ja ettelugejad olid väga õnnestunult valitud. Ega ma oleks ise viitsinud kogu eepost läbi lugeda, nüüd sain selle audiona kätte ega kahetse. Minu kirjandussoovitus teistele.“

Eestis elav udmurdi luuletaja Muš Nadii ja Villu Tamme.
Foto: Kristi Helme

Riho Rajand – kirjastaja: „Mul oli hea meel kõigi nende ettelugejate üle, kes tulid oma vabast ajast ja ilma rahata vaikselt neljapäeval rokk-klubisse, et lugeda ette neile võõras eepos.“

Krista Taim – ajakirjanik: „See oli huvitav muinasjutuline lugu ammu ajast, kui inimesed ei olnud veel valmis. Olid ehedamad, targemad, julmemad, ausamad, aga ka rumalamad.“

Erki Aule – näitleja ja lavastaja: „Mäletan väidet, et igal korralikul kultuurrahval peab olema oma eepos. Seetõttu ei olnud ma üllatunud, kui mind kutsuti udmurdi rahvuseepost ette lugema. Ainus, mida ma kartsin, oli see, et tegemist on poole meetri paksuse teosega. Vaimusilmas kujutasin ette osalemist mitmepäevasel ettelugemisel. Õnneks oli see eepos õhem, kui nii mõnedki ajaviiteromaanid minu öökapiil.“

Milligipärast arvasin enne, et see räägib põdrakasvatavatest ja šamaanidest, kes tantsivad ümber lõkke. Suur oli minu imestus, kui selgus, et eeposes „Köldösini aeg“ tegutsevad vägevad sõdalased, suured armeed ning möllavad kired ja intriigid, mis on seejuures kordades mastaapsemad kui mistahes tänapäeva Hollywoodi filmis. Seda eepost oli lihtne lugeda, sest oli põnev.

Teiseks, kui Kreutzwald kirjutas kunagi „Kalevipoja“ sellises eesti keeles, mida ükski eestlane kunagi ei räägi, siis on ka selle lugemine eestlasele üle jõu käiv ülesanne. Udmurdi eeposel seda ohtu pole – et sellest aru saada, ei pea olema lingvist ja isegi mitte folklorist. Eepos on kirjutatud mõistetavas keeles. Kõik seal aset leidvad suhted, konfliktid ja olukorrad on arusaadavad nüüd ja ilmselt ka tulevikus. Nende kaugete tegelastega samastumine võib olla sama lihtne kui kuulsate filminäitlejatega kallitest filmidest. Mul on hea meel, et kuigi ma pole suutnud läbi lugeda „Kalevipoega“, olen ma siiski ühe rahvuseepose läbi lugenud ja selleks on udmurdi „Köldösini aeg.“

Andres Ots – näitleja: „Toreda õhkkonnaga õhtu, nii lugejad kui ka kuulajad tundsid ühtehoidmist. Lehis Kõldõsini vaim. Huvitav oli, et iga lugeja luges sisse just selle, mida tema pidas oluliseks.“

Tõnis Rätsep – näitleja: „Venemaa hõimurahvaste vabadus on meie vabadus. Meie tähelepanu ja tundlikkus soome-ugri rahvaste elu ja probleemide suhtes on meie iseseisvuse tagatis.“

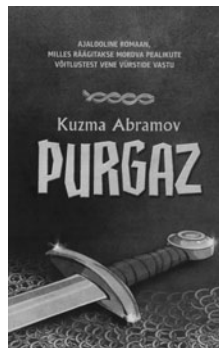
Kasutatud allikad

Eva Toulouze. Taaselustatud udmurdi eepos. Sirp, 7. august 2014.

Arvo Valtoni, Muš Nadii ja Riho Rajandi artikkel udmurdi ajalehes Ošmes, mai 2014.

Eesti keeles on ilmunud ersa kirjaniku ajalooline romaan

Fenno-Ugria Asutus

Ersa klassiku Kuzma Abramovi romaan „Purgaz“ käsitleb sündmusi Mordvamaa ajaloo 12.–13. sajandil, millest Venemaa praegune ajalookäsitlus peaaegu vaikib. Nendest ei ole säilinud ei mordva ega bulgaari kirjalikke ürikuid, seepärast on autor lähtunud peamiselt vene ja lääne kroonikatest, araabia ning pärsia allikatest.

Romaani keskne tegelane on ajalooline isik *injazor* (vürst) Purgaz, kes võitis 1229. aastal lahingus Mordva maadele tunginud vene vürstide ühinenud väe. Tema nimi esineb kolmel korral vene kroonikates, mis on iseendast tähelepanuväärne, sest need nimetavad äärmiselt harva võõramaiseid valitsejaid. Ta esineb ka Rašid ad Dini „Kogutud kroonikates“ nimega Urkasakan (ilmselt Purgaz-khaan). Vene kroonikas on tema nimi Purgas, kuid see ei tähenda mordva keeles midagi, *purgaz* aga on otsesõnu „hirmus“ – ilmselt on kroonik pannud nime kirja kuulmise järgi.

Isegi vene kroonikatest, mis ülistavad oma vürste ning räägivad naabervalitsetest halvustavalt, jääb mulje, et ta oli erakordne valitseja ja sõjapealik. Seda tunnistab võit, mille Purgaz saavutas 1229. aasta jaanuaris Vladimiri suurvürsti Juri juhitud Kirde-Vene ühisvägede üle.

Vene ajaloolased kirjutavad: „Mordvalased lasid neil tungida sügavale metsa, siis piirasid nad ümber, ühed tapsid kohapeal, teised lohistasid oma kindlustesse ning hävitasid nad seal.“ Sama aasta aprillis purustas Purgaz Nižni Novgorodi linnaosa ja ümberkaudsed külad. See kõik annab tunnistust, et Mordva vägi ei jäänud oma naabritele alla ei sõjaväe suuruselt ega sõjariistade headuselt.

Tõlkija Arvo Valtoni sõnul on see mahukas 482leheküljeline raamat põnev teos, kus käsitletakse aegu Purgazi vanaisast Obranist kuni mongolite vallutusteni. Sõdimiste kõrval on rohkemgi tähelepanu pühendatud mordva hõimude tolleaegsele eluolule, nende ühendamise püüetele, mis oli nii Obrani kui ka Purgazi elutöö, suhetele naaberrahvastega, inimsuhetele üldse, suurepäraselt kujutatud armastuslugudele.

Ersamordva kirjanik Kuzma Abramov (1914–2008) tuli kirjandusse 1940. aastal luulekoguga. Hiljem ilmusid näidendid ja jutustused, kogumik „Ruuged juuksed“ (1961), romaanitrioloogia „Naiman“ („Mets pole lakanud kohisemast“ (1957), „Inimesed said lähedaseks“ (1961) ja „Suits maa kohal“ (1964)), romaanid

„Oma kandam ei rõhu“ (1967), „Külatüdruk“ (1980), „Stepan Erzja“ (1980) ning ajaloolised romaanid „Purgaz“ (1988) ja „Vabaduse eest“ (1989), mis käsitlevad ersade muistset iseseisvusvõitlust.

Kirjastuskeskuses ilmunud raamatul on autori poja, ajaloolase Vladimir Abramovi ajalooseiku selgitav järelsõna. Romaani on tõlkinud Arvo Valton, pildid joonistanud Andres Varustin, toimetanud Margit Raias. Raamat ilmus haridus- ja teadusministeeriumi hõimurahvaste programmi toetusel.

Kasutatud allikad

Kuzma Abramov. *Purgaz*, Tallinn 2014. Vladimir Abramovi järelsõna. Arvo Valtoni selgitused Fenno-Ugria Asutusele.

Soome-ugri aasta 2014. Eesti vaatenurk

Fenno-Ugria Asutus

2014. aasta jäi täpselt kahe soome-ugri rahvaste maailmakongressi vahele ja oli üldjoontes rahulik aasta. Aasta vältel leidis aset rohkesti rõõmustavaid kultuurisündmusi, kuid soome-ugri liikumist Venemaal tabasid endisest suuremad kahtlustused.

Eestis võisime rõõmustada selle üle, et soome-ugri rahvaste vastu tuntakse huvi ja sugulasrahvaid tutvustavaid hõimupäevade üritusi korraldatakse üle riigi. Kõige rohkem soome-ugri üritusi toimus Lõuna-Eestis ning Ida- ja Lääne-Viruemaal. Heameel oli ka sellest, et hõimupäevade peakontsert Mustpeade majas kujunes rahvarohkemaks kui varasemad. Oli ka põhjust, sest külalisi oli seekord ka kaugemate põhjarahvaste – neenetsite ja sõlkuppide – hulgast. Nooremale publikule pakkus huvi udmurdi etnorokkansambli Silent Woo Goore esinemine Tartus Genialistide klubis.

Fenno-Ugria Asutus tutvustas soome-ugri rahvaid terve aasta vältel. Koostöös eesti keele instituudiga jätkus hõimuklubide sari, kus esitletakse soome-ugri uuringuid, väljaandeid, filme. Kõige rohkem tõi rahvast kokku vадja keele sõnaraamatu esitus Kloostri Aidas. 2014. aastal korraldasime soome-ugri rahvaste rahvuslikele tähtpäevadele pühendatud õhtuid ka Tallinna ülikoolis.

Hõimupäevade konverents keskendus põhjarahvaste traditsioonilise eluviisi ja majandusega seotud probleemidele ning sellel esinesid põlisrahvaste õiguste asjatundjad Venemaalt, põlisrahvaste esindajad ja teadlased. Ka inimõiguste instituut korraldas 2014. aasta inimõiguste konverentsil Fenno-Ugria Asutuse kaasabil põlisrahvaste õiguste pühendatud mõttevahetuse, kus esinesid isuri rahvusühenduse Šoikula liider Dmitri Harakka-Zaitsev ja koolasaami parlamendi esimees Valentina Sovkina. Moderaator oli Fenno-Ugria Asutuse juhatuse liige Oliver Loode.

Põlisrahvaste õiguste mõttevahetus
inimõiguste konverentsil.
Foto: Inimõiguste Instituut

Saamihõnguline festival Käsasmus ja laulupidu

Kaptenikülas Käsasmus peetav festival Viru Folk oli 2014. aastal Põhjamaade loodusrahva saamide kultuuri päralt. Tegelikult on just saamide ürgne muusika „süüdi“ Viru Folgi sünnis, sest festivali peakorraldaja Peep Veedla armus 2007. aasta augustis Lapimaal Angelite kontserti kuulates folkmuusikasse ning aasta hiljem leidiski juba aset esimene Viru Folk. Tänavu tutvustati saamide kultuuri põhjalikumalt nii muusika kui ka filmide, näituste, luule, ja suveniiride kaudu ning suurepärase esinejavalikuga programm andis silmad ette saamide endi festivalidele. Juba teist korda oli Viru Folgil kohal Soome saami ansambel Angelit, esmakordselt olid Eestis maailma ainus *heavy*-joik-bänd Intrigue ning saami traditsioonilise muusika eestvedaja Niko Valkeapää Norrast, ühtlasi lustakad noored saamid Niillas Holmberg ja Roope Mäenpää ning SomBy Soomest, aga ka vana tegijana tuntud Norra ansambel Transjoik ning noor Rootsi talendisaate staar Jon Henrik Fjällgren.

Viljandi pärimusmuusika festivali vabal laval ja Rukki Folgil Sangastes esines Mordva etnorokkansambel Yovlat, mida juhib nimeka rahvamuusiku Vladimir Romaškini poeg Andrei.

Kui viimastel laulupidudel on külas käinud vaid mõned üksikud soome-ugri külalised, siis 2014. aasta laulu- ja tantsupidu tuli Fenno-Ugria Asutuse kutsel vaatama kümneliikmeline delegatsioon. Eestisse saabusid Karjala vabariigi kultuuriminister Jelena Bogdanova, Venemaa soome-ugri

Isuri Dmitri Harakka-Zaitsevi pere laulupeol. Foto: erakogu

rahvaste keskuse juhataja Tatjana Barahhova Komi-maalt, Marimaa filharmoonia direktor Erik Juzökain, mäemari kultuuritöötajad ning soome-ugri kultuuri-pealinna Bõgõ esindajad Udmurdimaalt. Peale peol osalemise kohtusid külalised ka kultuuriministree-riumi asekanstleri Anne Ly Reimaaga. Huvi tantsu- ja laulupidude vastu on soome-ugri rahvaste seas suur. Külalised olid laulupeost, meie rahva ühtsusest ja hingejõust pisarateni liigutatud. Muljet avaldas ka suurepärase peokorraldus. Kõik nad lootsid peost saadud energialaengu ja ülevad tunded kodumaale viia ning nende varal ka oma rahva suurpidusid arendada. Unistuseks on tuua tulevastele pidudele ka mõni oma rahva kollektiiv.

Kirjandus, filmid ja internet

Eesti keeles ilmus Arvo Valtoni tõlkes udmurdi eepos „Kõldõsini aeg“ ja ersa ajalooline romaan „Purgaz“ – mõlemad on kaunilt kujundatud ja esinduslikud väljaanded. Tartu ülikooli Paul Ariste soome-ugri rahvaste põlisrahvaste keskus

andis välja esimese ingliskeelse ersa keele e-õpiku, mille on koostanud Niina Aasmäe. Elektroonilisi väljaandeid ilmus mujalgi: Viini ülikooli soome-ugri osakonna tööna ilmus mari-inglise e-sõnaraamat, Saami Liidu eestvõttel saami-vene e-sõnaraamat. Lisaks ilmusid bessermani ja merja seletav sõnastik. Väga aktiivselt arenes blogisfäär, eriti tublid on selles vallas komid, marid ja udmurdid.²⁴ Mõnel blogijal on mitu tuhat lugejat, mis on rohkem kui enamikul Venemaa soome-ugri keeltes ilmuvatel ajalehtedel.

Internet pakub suurepäraseid võimalusi soome-ugri rahvuskeelte kasutamiseks ja kõnelejaskonna liitmiseks, seetõttu on vaja arendada just veebikeskkondi. Selle nimel korraldati Tartus MTÜ Wikimedia eestvedamisel seminar, mille eesmärk oli soome-ugri rahvaste esindajate koolitamine Vikipeediasse rahvuskeelsete artiklite koostamiseks ja tõlkimiseks.

Soome-ugri keelte prestiiži noorte seas aitab tõsta ka see, kui nendes keeltes vändatakse uusi mängufilme ja valmib haaravaid teatrilavastusi. Seetõttu on väga tänuväärne Balti filmi- ja meediakoolis filmilavastajaks õppinud ungarlanna Edina Csüllögi algatus korraldada oma praeguses kodukandis Võrumaal Tsiistres noortele filmiloojatele suvine festival, kus vaadatakse üle viimasel aastal valminud tööd ja saadakse häid näpunäiteid uute filmide tegemiseks. Seekord tegeldi töötoas stsenaariumi kirjutamisega, juhendasid Mart Kivastik ning ungari stsenarist ja filmilavastaja Dániel Erdélyi. Tartu Nefa rühma eestvedamisel läbi viidud töötuba Sargveres keskendus animafilmele. Venemaal toimus soome-ugri filmifestival Sõk-tõvkaris, millest võttis osa eesti stsenarist Anti Naulainen. Linastus uus udmurdi noortefilm „Pesa“ ning marikeelne mängufilm „Musta ja punase maa vahel“.

Teater ja kultuurielu

Soome-ugri rahvaste teatrilavastused vaadatakse üle kahe aasta teatريفestivalil, mis 2014. aastal sai taas teoks Joškar-Olas. Kui tavaliselt annavad seal tooni vene traditsioonidest kantud lavastused, siis seekord oli mitu lavastust ehtsalt nüüdisaegsed ja kaasahaaravad. Petroskois Karjala vabariigi rahvusteatriis saavutas menu juba 2013. aastal etendunud esimene vepsakeelne lavastus „Vauktad uned“ („Uued uned“).

Hoogsalt läks käima soome-ugri kultuuripealinnade projekt, mille eesmärk on tugevdada hõimurahvaste seas ühtset soome-ugri identiteeti, tõsta teadlikkust soome-ugri rahvastest ja hoogustada arengut üksikutes soome-ugri piirkondades. Esimeseks kultuuripealinnaks sai udmurtide kuuesaja elanikuga Bõgõ küla. Bõgõs korraldati 2014. aastal palju soome-ugri rahvastega koostööd arendavaid kultuuriüritusi, kus osales ka eestlasi. Neist suurim oli soome-ugri toidufestival, kus Peipsimaa Kogukonnaköögi peakokk Tauno Laasik sai peaauhinna. Aasta lõpul valiti 2015. aasta soome-ugri kultuuripealinnaks seto küla Obinitsa, mis oli 2014. aasta tiitlist napilt ilma jäänud.

²⁴ zyrjanka.livejournal.com, elvira-kuklina.livejournal.com

Kultuuri alal arenes hoogsalt koostöö Karjalaga. Kogesime külaskäikudel Karjala vabariiki, kuidas Soome ja Loode-Venemaa piiriülese koostööprojekti raames on tõhusalt arenenud Karjala vabariigi kultuurielu. Peale teedeehituse ning raamatukogude, muuseumide ja muusikaasutuste ajakohastamise oli üks projekti osa kultuuripärandi säilitamiseks Karjala rahvuskülade taastamine. Projekti käigus on renoveeritud vanu külahooneid põliskeeli, rahvakultuuri ja käsitööd toetavates keskustes üheteistkümnnes külas nagu näiteks Kalevalas (Uhtua), Prääsäl, Veškelyses, vepsa külas Šoutjärvel. Üheskoos moodustavad need etnokülade võrgustiku, mis tegeleb noorte soome-ugri aktivistide Alina Tšuburova ja Svetlana Koltšurina eestvedamisel nende külade elushoidmisega ka projekti lõppedes.

Venemaa rahvuspoliitika

Ühiskondlik-poliitilised küsimused olid endiselt tagaplaanil. Siiski käsitleti neid soome-ugri rahvaste maailmakongresside vahel septembrikuisel konverentsil Petroskois, samuti Komimaal peetud noortefoorumil Furor.

Kuigi õnnestumisi oli kindlasti veelgi, jäävad 2014. aastal valitsema halvad uudised. Suur poliitika sekkus soome-ugri rahvaste koostöösse rohkem kui kunagi varem. Augustis otsustati Venemaal kaotada regionaalarengu ministeerium, kes tegeles ka rahvuspoliitikaga. Rahvuspoliitika küsimused läksid Venemaa kultuuriministeeriumi alla. See toimus vastavuses Venemaa rahvuspoliitika ideoloogiaga, mille järgi kujutavad soome-ugri rahvad, aga ka teised põlisrahvad, endast üksnes Venemaa kultuurilist eripära – seega üha enam vaid etnograafiat, käsitööd ja turismi. Otsuse tulemusena võidakse soome-ugri vabariikides kaotada rahvussuhete ministeeriumid ning soome-ugri rahvaste keeled, põlisrahvaste õigused ja nende kaitse ei leia endale Venemaa riigiasutuste piisavat tähelepanu. Teisalt, kui rahvussuhete ministeerium keskendub peamiselt separatismi vastu võitlemisele, on ehk paremgi, kui soome-ugri rahvastega tegeleb vaid kultuuriministeerium.

Kohe aasta alguses jõudis taas meieni teave sellest, et eestlased õnnestavad oma tegevusega Venemaa terviklikkust ja toetavad kohalikku separatismi. Vähe-malt nii kirjutas teadlane Vassili Ivanov Venemaa strateegiliste uuringute instituudi ajakirjas *Problemõ Natsionalnoi Strategii* 2013. aasta viimases numbris artiklis „Venemaa Föderatsiooni soome-ugri vabariikide natsionaalseparatism ja välisfaktor“²⁵. Hirmutavas artiklis tulevad välja kõik Venemaa soome-ugri rahvaste koostööd puudutavad foobiad: soome-ugri rahvaste toetamine tähendab Venemaa õõnestamist, piiritagused koostööpartnerid tituleeritakse luurajateks või Ameerika agentideks. Muidu ehk ei oleks põhjust sellele kirjatükile tähelepanu pöörata, kui poleks tegemist Venemaa presidendi asutatud ajakirjaga, mille eesmärk on presidendi administratsiooni, riigiduumi ja julgeolekunõukogu varustamine analüütiliste infomaterjalidega.

²⁵ oliverloode.files.wordpress.com/2014/03/f-u-article.pdf

Sama aasta lõpul arutati Saranskis Venemaa ühiskondliku koja ja Mordva rahvuspoliitika ministeeriumi korraldatud rahvus- ja usuohtude konverentsil, et soome-ugri maailmakongresside peakorter tuleks tuua Soomest Venemaale ja kui see ei õnnestu, tuleb asutada alternatiivne rahvusvaheline soome-ugri liikumine, milles Eesti ja Soome osalus oleks piiratud. Samuti leiti, et tuleb lõpetada soome-ugri üliõpilaste õpingud Eesti ja Soome ülikoolides, sest neis riikides tehakse rahvusliku separatismi propagandat.

Aasta alguses saadeti Fenno-Ugria Asutusse pöördumine Leningradi oblasti isuri ja vadja kogukonnalt, kes protestisid Laugasuu (Ust-Luga) sadama laiendamise ja Viistinasse (Vistino) kavandatava karbamiiditehase rajamise vastu, mis võivad ohustada meie lähimate keelesugulaste traditsioonilise elukeskkonna ja kultuuripärandi säilimist. Fenno-Ugria Asutus teavitas toimuvast Eesti ministeeriume palvega tõstatada küsimus nii kohtumistel Venemaa kolleegidega kui ka rahvusvaheliselt, ühtlasi oli küsimus päevakorras Eesti ja Venemaa välisministri kohtumisel. Kahjuks peab nentima, et ainus otsene vastukaja oli nende kogukondade süüdistamine Venemaa huvide kahjustamises ning töötamises Eesti riigi ja seeläbi ka Euroopa Liidu ja Ameerika Ühendriikide huvides.

Eestist sai aastateks 2013–2015 esmakordselt ÜRO inimõiguste nõukogu liige. Ühe valdkonnana keskendub Eesti seal põlisrahvaste õigustele, pöörates muu hulgas tähelepanu ka soome-ugri rahvastele. Eestil on ka ekspert ÜRO põlisrahvaste püsifoorumi (UNPFII) juures, seda tööd teeb praegu Fenno-Ugria Asutuse liige Oliver Loode. Paraku ei pruugi Venemaa põlisrahvaste esindajad rahvusvahelistele foorumitele jõudagi. Septembrikuus näitas Venemaa oma suhtumist põlisrahvastesse sellega, et püüdis igati takistada rahvusvahelise soome-ugri noorteorganisatsiooni MAFUN esindajate, Venemaa saami parlamendi esimehe ja Venemaa põlisrahvaste assotsiatsiooni esindaja osalemist New Yorgis ÜRO põlisrahvaste maailmakonverentsil. Sedapuhku rikuti taas põlisrahvaste välispassse. Lõpuks võttis kongressil teema üles Soome president Sauli Niinistö, kes taunis Venemaa käitumist. Aasta lõpul tuli teade Venemaa valitsuse otsusest vähendada põlisrahvastele eraldatavaid toetusi.

Soovist saada võimalus osaleda vabaühendustele avatud ÜRO ametlikel üritustel, taotles Fenno-Ugria ÜRO majandus- ja sotsiaalnõukogu (ECOSOC) vabaühenduse konsultatiivstaatust. Avaldust arutati 2014. aastal kahel istungil, kuid akrediteeringut pole senini saadud. Protseduur on veninud tänu Venemaa esindajate üha uutele ja uutele küsimustele organisatsiooni tegevuse, projektide ja partnerite kohta.

MAFUNi president Sampsa Holopainen ja Eesti ekspert ÜRO põlisrahvaste alalise foorumi juures Oliver Loode New Yorgis. Foto: UNPFII arhiiv

Noppeid Venemaalt

Venemaa soome-ugri rahvastest pidasid saamid oma kolmandat ja mordvalased (ersad ja mokšad) kuuendat kongressi. Saamide valitud korraldustoimkond protestis ametnike, kes olid moodustanud oma korralduskomitee, sekkumise vastu kongressi korraldusse. Samuti protestiti, et delegaate ei valitud, vaid ametnikud määrasid nad, ja lõpuks ei antud sõna kongressi senisele esimehele. Mordva kongress toimus nii nagu ikka juhtkonna valvsa pilgu all. Kongressi teema oli „Mordva rahvas ülevenemaalise kodanikuidentiteedi moodustumisel“, millest võib välja lugeda: kuidas mordva rahvas aitab kaasa venemaalase identiteedi kujundamisele. Kummaline, et sellise teema valib rahvas, kelle keeled on Venemaal ühed kiiremini kaduvad keeled. Aga pole midagi parata. Nii see juhtub, kui kongressi teema käigu määravad riigiametnikud, kes rahva arvamust lihtsalt ei küsi.

Viimastel aastatel on mitmes soome-ugri vabariigis tehtud rahvuskeelte õppimine kohustuslikuks, kahjuks enamasti formaalselt, aga ikkagi on see parem kui mitte midagi. Nii on see näiteks Komimaal ja Mordvas. 2014. aastal oli märgata tagasilööke, sest Udmurdi vabariigi parlamendis kukkus vastav seaduseelnõu läbi, Komimaal Vorkutas algatasid lapsevanemad kampaania komi keele kohustusliku õpetamise vastu ja kogusid kiiresti tuhandeid allkirju.

Soome-ugri liikumine ei läinud mööda ka Krimmi ja Ukraina sündmustest. Kahjuks kiitsid nii mõnedki Venemaa soome-ugri ühendused ja üksikisikud Venemaa poliitika heaks. Nende seas näiteks Eurovisionil kuulsaks saanud udmurdi ansambel Buranovskije Babuški. Mõni kuu hiljem tuli uudis, et ansambel on alkoosesisult üle võetud ja sinna on valitud laulma uued memmed, nimi Buranovskije Babuški on muutunud kaubamärgiks. Vanad lauljad olid muidugi nõrдинud, kuid seda ei peetud millekski. Nüüd esinevad nad udmurdikeelse nimetuse Brangurt Pesjanaioši all.

Lõpetuseks veel üks muret tekitav sündmus. Täiesti ootamatult teatas Ungari, et suleb Tallinnas oma saatkonna. Vastuseks otsustas Eesti valitsus sulgeda saatkonna Budapestis. Ungari Eesti Seltsi ja Eesti Ungari Seltsi eestvedamisel avaldasid kodanikuühiskonna esindajad Budapestis ja Tallinnas väikeste protestiaktioonidega oma hämmeldust ja nõrdimust. Ungaris koostati ka avalik pöördumine.

Buranovskije Babuški vana koosseis esineb nüüd Brangurt Pesjanaioši nime all.
Foto: Wikimedia

Auhinnad ja stipendiumid 2014

Fenno-Ugria Asutus

Veelinnurahva rahastu stipendium

Lennart Meri Veelinnurahva rahastu nõukogu otsustas anda 2014. aasta stipendiumi noorele udmurdi aktivistile Julia Nikitinale. Aastatel 2011–2013 esindas Julia MAFUNi juhatuses Udmurdimaad, olles aastatel 2011–2012 ka udmurdi noorteühingu Šundõ juht.

Ta liitus 2013. aasta alguses kultuuripealinnade programmibürooga ja aitas suurel määral kaasa programmi tuntuse suurendamisele Venemaal, eriti Udmurtias. Suurima panuse andis Julia tugeva udmurdi kandidaadi – Bõgõ küla – leidmisel ja motiveerimisel osalema esimesel, 2014. aasta soome-ugri kultuuripealinnade konkursil.

2014. aasta alguses valiti Julia Nikitina „Bõgõ 2014“ korraldusmeeskonna tegevjuhiks ning paljuski tänu tema algatusvõimele, projektijuhtimisoskusele ning udmurdi keele ja kultuuri heale tundmisele kujunes Bõgõst see edulugu, mida on nüüdseks mitmel pool esitletud kuni ÜRO põlisrahvaste püsifoorumini välja. Julia Nikitina tegevus – mis oli suures osas, kui mitte täielikult vabatahtlik töö – andis olulise panuse soome-ugri kultuuripealinnade programmi kestlikkusse.

Lennart Meri Veelinnurahva rahastu on asutatud 2007. aastal eesmärgiga jäädvustada väljapaistva riigimehe ja soome-ugri rahvaste uurija mälestust ning toetada noorte loomingulist ja üldkasulikku tegevust soome-ugri rahvaste hüvanguks. Veelinnurahva stipendium määratakse rahastu nõukogu otsusega kuni 33aastasele noorele, võttes arvesse tema erialalist edukust ja üldkasulikku tegevust. Stipendiumi saaja kuulutatakse välja hõimupäevade ajal.

Hõimurahvaste programmi auhinnad 2014

Ilmapuu auhind

Hõimurahvaste programmi nõukogu otsustas anda 2014. aasta Ilmapuu auhinna udmurditar Darali Lelile linnalise udmurdi noortekultuuri loomise ja edendamise eest. Darali Leli (kodanikunimi Jelena Petrova) on kirjanik, luuletaja, esimese udmurdikeelse mängufilmi „Maasikad-muulukad“ („Uzõ-borõ“) stsenaarist ja lavastaja, modelliagentuuri Mademoiselle Oudmourte rajaja ja udmurdi netiblogide üks vedajaid.

Darali Leli on üles kasvanud Ižkaris, kuid rääkinud lapsepõlvest peale udmur- tide seas udmurdi keelt. Omandanud kodulinnas filoloogilise ülikoolihariduse, täiendas ta end aastatel 2009–2010 Budapestis ilukirjanduse tõlkijana.

Tagasi kodumaale naasnuna on Leli tegutsenud mitmel rindel. Koos mõttekaas- lastega oli ta esimese udmurdikeelse noorsoofilmistsenarist ja režissöör. Selle filmi ekraaniletuleku järel võis märgata tänapäeva udmurdi kultuuri taassündi. Tänavu märtsis esilinastus Darali Leli stsenaariumi järgi uus film „Pesa“ („Puzkar“).

Ta on aastaid tegutsenud ka kirjanduse vallas, kirjutades luulet ja proosat udmurdi keeles, tõlkinud ilukirjandust, olnud kirjandusala juhataja teatris Šuldõr Žõt. Praegu töötab Darali Leli ajalehe Udmurt Dunne noortelisa Dart toimetaja- nana. Ta on kirjutanud ka räpplaulude tekste, tegutsenud diskorina ning saanud blogijana 2011. aastal auhinna Zarni Votes (Kuldne Vörk).

2012. aastal asutas Leli modelli- ja disainiagentuuri Mademoiselle Oud- mourte, mis tutvustab ja levitab rahvuslikel motiividel põhinevat moodi. Firma avas rahvusliku kaupluse Ižkari kesklinnas, juba teist korda korraldati rahvuslik moefestival El Nõl (Vabariigi Tüdruk).

Leli ütleb oma räpploos „Udmurt getto“: *Ужа лад-лад, эн луы азьтэм, Вошты сыӝезэ, мар потэ укыр визьтэм!* (Tööta põhjalikult, ära laiskle, / Muuda seda, mis tundub liiga loll!)

Hõimurahvaste programmi Ilmapuu auhinnale kandideeris 24 inimest, kelle hulgas oli teadlasi, kooliõpetajaid, kultuuritöötajaid, ajakirjanikke, kirjanikke, kunstnikke ja teiste elualade esindajaid. Konkursile laekunud taotluste põhjal võib väita, et soome-ugri liikumine Venemaal toimib ka kodanikutasandil.

Hõimurahvaste programm annab Ilmapuu auhinna välja viiendat korda tunnustamaks soome-ugri hõimurahva kultuurilise identiteedi ja püsijäämi- sega seotud kodanikualgatuslikku tööd. Ilmapuu auhind antakse igal aastal ühele soome-ugri põlisrahva esindajale või inimesele, kelle tegevus on kohalikul tasan- dil väga tihedalt, tulemuslikult ja tänuvärselt seotud hõimurahva kultuurilise identiteedi ja püsijäämisega. Need võivad olla inimesed, kes ei tarvitse laie- male üldsusele tuttavad olla, kuid kelle tarmuka töö ja innustava olekuta ei saaks kõnelda mõne paiga elavast soome-ugri kultuurist.

Ilmapuu auhind kuulutatakse välja vadjalaste kevadisel maahinguspäeval (*maagentsäüz*), mis sel aastal langes 29. maile.

Kirjandusauhinnad

Kirjandusauhinnad anti 2014. aastal välja kolmes kategoorias: luuleteose, tõl- keteose ja draamateose eest. Hõimurahvaste programmi ning soome-ugri kirjan- dusühenduse esindajatest moodustatud žürii otsustas anda auhinna ilukirjandus-liku luule kategoorias komi luuletajale Anželika Jelfimovale luulekogu „Вемӧсӧн ли вӧтӧн“ („Unes või ilmsi“) eest. Tõlkekirjanduse kategoorias pälvis preemia karjala kirjanik Natalja Sinitskaja Tove Janssoni teoste „Varattavu Iivananpäivy“

(„Ohtlik jaanipäev“) ja „Muumitatan muistemat“ („Muumipapa memuaarid“) tõlkimise eest karjala keelde. Draamakirjanduse auhind otsustati anda komi kirjanikule Aleksei Popovile näidendite kogumiku „Мывкыд парма“ („Tark põlismets“) eest.

Kirjandusauhinna saajad kuulutatakse välja 1. novembril – udmurdi kirjaniku Kuzebai Gerdi hukkamispäeva mälestuseks.

Rahvusteaduste auhind

Auhinna uurali rahvaste rahvusteaduste alase teadustöö eest pälvis Tartus elav ja töötav komi teadlane Nikolai Kuznetsov venekeelse monograafia „Пространственная семантика местных падежей коми языка (когнитивный анализ)“ („Komi keele kohakäänete ruumisemantika (kognitiivne analüüs)“) eest.

2012. aastal Tartu ülikoolis kaitstud doktoritöö avab uue suuna komi keele grammatiliste üksuste semantika uurimises, andes tõsise panuse komi ja permi keeleteadusse. Töö demonstreerib ja analüüsib kohakäänete funktsioone kognitiivses võtmes, selle materjali võib kasutada komi keele õpetamisel ning põhi- ja erikursuste loomisel kõrgkoolides.

Rahvusteaduste auhind anti üle hõimupäeval, 18. oktoobril.

- 25–31 Soome-ugri rahvaste seltside folkloorirühmad ja Mordvamaa ansambel Bajaravanja vanalinnapäevadel.
- 30 Ersä ja mokša kultuuri päev ERMis. Natalia Ermakov, ansambel Vastoma.
- 30 Fenno-Ugria Asutus arengukoostöö ümarlaua maailmapäeva üritusel Tallinnas Vabaduse väljakul.

Juuni

- 4–8 Rahvusvahelise soome-ugri filmifestivali FUFF kaaskorraldamine Tsiistres koos NisiMasa Estonia ja Prastuli Seltsiga; vepsa, isuri, mari, udmurdi noorte filmitegijate vahendamine üritusele.
- 6–8 Fenno-Ugria Noorte esindajad soome ugri noorteühenduse MAFUN juhatuse koosolekul Udmurdimaal Bõgõs.
- 9–10 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu Eesti esindajatena soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee koosolekul Hantõ-Mansiiskis.
- 20 „Soome-ugri sõlmede 2014“ esitlus Tartu ülikoolis.
- 20–15.07 Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Kuressaare kultuurikeskuses.
- 28–29 Retk Lätimaale koos Looduse Omnibussiga „Liivlased ja lätlased, kauged ja lähedased II“.

Juuli

- 3–5 Esinduslik soome-ugri rahvaste külalisdelegatsioon laulu- ja tantsupeol. Külalised Karjalast, Komi-, Mari- ja Udmurdimaalt.
- 15–27 Mordva etno-rokkansambel Jovlat Eesti Etno laagris, esinemised Viljandi pärimusmuusikafestivalil, Tartus Antoniuse õuel ja Sangaste Rukki Folgil.
- 18–19 Eesti esindajate vahendamine soome-ugri kultuuripealinna Bõgõ toidufestivalile.
- 18–20 Mordvamaa folklooriansambel Merema Võru folkloorifestivalil.
- 18–20.08 Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Loona mõisas Saaremaal.

August

- 8–10 Esinejate ja kontaktide vahendamine saami-teemalisele Viru Folgile, saami graafika- ja raamatunäituse ning loengu korraldamine Käsmu rahvamajas.
- 21–24 Suvereis Venemaale koos Looduse Omnibussiga „Eestlased, ingerisoomlased, isurid ja vadjalased“.
- 22–24 Kaasabi MTÜ-le Wikimedia soome-ugri vikipeediaseminari korraldamises Tartus ja Haanjas.
- 29–31 Retk Lätimaale koos Looduse Omnibussiga „Kuramaa, Liivi rand ja muinastulede öö“.

September

- Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Genfis ja New Yorgis ÜRO esindustes.
- 3–5 Viia-Kadi Raudalainen, Tõnu Seilenthal, Andres Heinapuu ja Tiina Klooster (Fenno-Ugria Noored) Eesti esindajatena soome-ugri rahvaste maailmakongressi vahekonverentsil Karjala vabariigis.
- 6 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu Eesti esindajatena soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee koosolekul Petroskois.

Oktoober – hõimupäevad

- Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Soomes Turus. Eestikeelne näitus Pärnu muuseumis.
- 4 Soome-ugri päev Riias Läti Seltsi hoones.
- 4–5 Retk Põhja-Lätimaale koos Looduse Omnibussiga „Liivlased ja lätlased, kauged ja lähedased III“.
- 7–9 Eesti filmirežissöör Anti Naulainen soome-ugri filmifestivalil Söktövkaris.
- 9 Lennart Meri filmientsüklopeedia esitlus kinos Artis ja Solarise Apollos, film „Liivlaste lood“. Jaak Lõhmus ja Enn Säde, koos Eesti Filmi Instituudiga.
- 9–14 Hõimupäevade filmiprogramm Tallinna kinodes Artis ja Supernova.
- 11 Ungari kirjandusteoste esitlus Solarise Apollos. Lauri Eesmaa, Kerdi-Liis Kirs ja Reet Klettenberg Ungari Instituudist.
- 13–16 Mäemari ansambel Šožärvlä Põlva- ja Võrumaal; permikomi Mitša Asõv Virumaal; ersa-mokša ansambel Merema Valgamaal, Tartumaal ja Pärnus; isuri Šoikkulan Laulut ja Talonmerkit Läänemaal; neenetsi, handi ja sölkupi muusikud Tallinnas ja Harjumaal.
- 14 Põhjarahvaste õhtu Kloostri Aidas. Esinesid neenetsi, sölkupi ja handi muusikud.
- 14–22 Hõimupäevade filmiõhtud Tartus ERMis.
- 15 Kirjanduslik kolmapäev „Põhjarahvad ja „Järvetuul““. Eva Toulouze ja Art Leete.
- 15 Tantsuklubi udmurdi tantsude ja mängudega Kloostri Aidas. Leanne Barbo ja Maria Korepanova.

Soome-ugri rahvaste pidu

Hõimupäevad
Oktoober 2014

Külla tulevad
neenetsid
sölkupid
ungarlased
handid
mänsid
udmurdid
komid
marid
isurid
soomlased
ersad-mokšad

Hõimupäevade programm:
www.fennougria.ee

- 16 Ungari ansambel Hungarian FolkEmbassy Kloostri Aidas.
- 16 Hõimupäevade suurkontsert Tartu ülikooli aulas.
- 16 Soome-ugri peoõhtu Tartus Genialistide klubis. Tantsuklubi, udmurdi ansambel Silent Woo Goore, DJ Uku Loco etnodisko.
- 17 Soome-ugri uudisteoste esitlus Solarise Apollos. Arvo Valton.
- 17 Kandle-kiitarrid Kloostri Aidas. Tiina Puumalainen, Kalevi Uibo, Epifolium.
- 17 Soome-ugri peoõhtu Tallinna klubis Sinilind. Udmurdi ansambel Silent Woo Goore, DJ Uku Loco etnodisko.
- 17 Hõimupäevade suurkontsert Viljandi muusikakooli orkestrimajas.
- 18 Konverents „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus“ rahvusraamatukogus.
- 18 Hõimupäevade peakontsert Tallinnas Mustpeade majas.
- 18 Hõimupäevade lõpupidu Kloostri Aidas.
- 19 Hõimupäevade teemaõhtu ETV2s.
- 20 Hõimupäevade loodusõhtu rahvusraamatukogus koos Looduse Omnibusiga. Vadja-, Isuri- ja Ingerimaa õhtu. Heinike Heinsoo ja Jaak Prozes, fotograaf Heiko Kruusi, laulsid Leanne Barbo ja Janika Oras.
- 31 Kontsert „Hõimurahvaste klassika“ Eesti teatri- ja muusikamuuseumis. Kristi Mühling, Aare Tammesalu, Diana Liiv.

November

- 5 Jututuba Fenno-Ugria Asutuses. Natalia Ermakovi muljed mordva rahva 6. kongressilt.
- 14–12.12 Näitus „Veelinnurahvas. Lennart Meri filmirännakud 1969–1988“ Moskvas Wulfi-nimelises raamatukogus.

Detsember

- 10 Isuri rahvusühenduse Šoikula juhi Dmitri Harakka-Zaitsevi, koolasaami parlamendi esimehe Valentina Sovkina, ÜRO inimõiguste töögrupi liikme Pavel Suljanziga vahendamine Inimõiguste Instituudi inimõiguste konverentsile.
- 11 Fenno-Ugria Noorte kõneõhtu Tartus. Muljed Komimaalt ja Udmurdimaalt.
- 13–14 Tõnu Seilenthal ja Andres Heinapuu Eesti esindajatenas soome-ugri rahvaste konsultatiivkomitee koosolekul Helsingis.
- 16–19 Viia-Kadi Raudalainen ettekandega Eesti ja Loode-Venemaa koostöövõimalustest rahvusvahelisel festivalil „Kultuurievolutsioon“ Petroskois.

Hõimukalender

2015

„Soome-ugri sõlmed” koondavad MTÜ Fenno-Ugria Asutuse töötajate, liikmesorganisatsioonide esindajate ning koostööpartnerite järelevaateid 2014. aastale. Aastaraamatust saab lugeda hõimupäeval peetud konverentsi „Põlisrahvad, traditsioonid ja majandus“ ettekandeid, artikleid soome-ugri liikumise, eri rahvaste ning kultuuriürituste kohta, aga ka ekspeditsiooni- ja reisimuljeid. Raamat on mõeldud kõigile soome-ugri teemadest huvitatutele.

www.fennougria.ee

ISSN 2228-1894

9 772228 189041